

Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu

Věra Kuchařová a kol.

VÚPSV, v. v. i. Praha
2017

Kuchařová Věra

Barvíková Jana

Höhne Sylva

Paloncyová Jana

Peychlová Kristýna

Svobodová Kamila

Abstrakt

Předkládaná publikace je věnována rodinám ve střední fázi rodinného cyklu, tj. rodinám s dětmi školního věku a s dětmi dospívajícími. Zatímco dosud byla zvýšená pozornost zaměřena oprávněně na rodiny na počátku rodičovství, je třeba ji obrátit i na jeho další fázi, kdy vzrůstají nároky na finanční a organizační zajištění vzdělávání dětí, vznikají nové úkoly pro rodiče i širší rodinu ve výchově dětí a jejich přípravě pro budoucí život, objevují se problémy v rodinných a partnerských vztazích apod. Kvůli posouvání rodičovství do vyššího věku se navíc tyto rodiny mohou ještě v době péče o nezletilé děti dostávat do situace, kdy je potřeba zajistit i péči o méně soběstačné prarodiče. Monografie nejprve popisuje demografickou strukturu a sociálně ekonomickou situaci rodin s dětmi ve střední fázi rodinného cyklu, a to na základě statistických šetření ČSÚ. Hlavní analýza vychází z provedeného výběrového šetření mezi rodiči školních a dospívajících dětí a představuje jejich názory, postoje, problémy, potřeby a životní podmínky. Jednotlivé kapitoly jsou věnovány partnerství, rodičovství, příjmové a materiální situaci, skloubení pracovních a rodinných záležitostí, mezigeneračním vztahům, vzdělávání dětí a jejich volnočasovým aktivitám, případným problémům a neshodám v rodině a v neposlední řadě reflexi opatření rodinné politiky.

Klíčová slova: rodiny s dětmi, úplné rodiny, neúplné rodiny, příjmy, materiální situace, vzdělávání dětí, volný čas dětí, problémy v rodině, mezigenerační pomoc

Obsah:

Úvod	7
1. Rodina ve střední fázi rodinného cyklu ve statistických datech	9
1.1 Demografická struktura rodin podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2011	9
1.1.1 Rodiny z pohledu regionů	9
1.1.2 Čisté a smíšené rodiny	14
1.1.3 Rodiny dle typu, počtu a věku dětí	16
1.1.4 Ekonomická aktivita v rodinách	19
1.2 Sociálně-ekonomická situace rodin podle výsledků SILC 2015	24
1.2.1 Základní rysy sociálně-ekonomické situace domácností v závislosti na věku nejmladšího dítěte	24
1.2.2 Příjmová situace rodin	26
1.2.3 Bydlení	30
2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření	37
2.1 Informace o šetření a rodinách ve výběrovém souboru	37
2.2 Partnerství a rodičovství ve střední fázi rodinného cyklu	41
2.2.1 Partnerství	41
2.2.2 Děti v rodinách	43
2.3 Příjmy, výdaje a materiální situace rodin	47
2.3.1 Příjmová a materiální situace rodiny	47
2.3.2 Obtížnost hrazení vybraných výdajů	51
2.3.3 Půjčky, úspory, neočekávané výdaje	55
2.3.4 Výdaje na zajištění potřeb dětí	58
2.3.5 Bydlení	63
2.4 Sledování zaměstnání a rodiny	70
2.4.1 Čas věnovaný pracovní a soukromé sféře	70
2.4.2 Úpravy či úlevy v zaměstnání	76
2.5 Vztahy a každodenní život rodiny	82
2.5.1 Zdraví členů rodiny a potřeba péče	82
2.5.2 Mezigenerační výpomoc	85
2.5.3 Rodina - škola - volný čas	90
2.5.4 Problémy v rodině	102
2.6 Životní hodnoty a postoje k rodinné politice	114
2.6.1 Hodnoty	114
2.6.2 Rodinná politika	118
Závěrečné shrnutí	128
Literatura	135
Seznam užívaných zkratk	139

Úvod

Demografický vývoj v České republice v posledních letech mění sociálně věkovou strukturu populace. Počty narozených dětí se zvyšovaly od roku 2002 do roku 2008, na vysoké úrovni zůstaly ještě v následujících dvou letech a po poklesu v období 2011 až 2013 v posledních letech opět mírně stoupají (ČSÚ, 2016a, 2016b, 2017). Do věku povinné školní docházky dorůstají v současné době děti ze silných populačních ročníků, což zvyšuje požadavky na zabezpečení vzdělávání zejména pro věkovou skupinu mladšího školního věku. Například mezi roky 2010 a 2016 vzrostl počet zapsaných dětí do první třídy základní školy o 22 % (Statistika MŠMT). Rostoucí nároky na vzdělanost a kvalifikovanost na trhu práce vyžadují vytváření lepších podmínek i v oblasti středního a vyššího vzdělávání. Rodina má ve vzdělávacím procesu nezastupitelnou roli, k jejímuž plnění potřebuje vhodné externí podmínky, což je zvláště důležité u rodin sociálně znevýhodněných.

Demografický vývoj se významně promítl i do podílu osob v seniorském věku. Mezi lety 2000 až 2016 se podíl osob 65letých a starších zvýšil z 13,9 % na 18,8 % (ČSÚ, 2017). Stárnutí populace s sebou přináší mj. potřebu péče o nesoběstačné seniory, kterou zpravidla zajišťuje vlastní rodina.

V rámci rodinné politiky i výzkumu potřeb rodin byla dosud oprávněně věnována výšená pozornost rodinám v počáteční fázi rodinného cyklu.¹ V současné době je třeba ji zaměřit i na jeho střední fázi, kdy vzrůstají nároky na finanční a organizační zajištění vzdělávání dětí, vznikají nové úkoly pro rodiče i širší rodinu ve výchově dětí a jejich přípravě pro budoucí život, objevují se problémy v rodinných a partnerských vztazích apod. Navíc v tomto období řada rodin vyžaduje nějakou formu společenské asistence, když sama plně nezvládá plnit rodinné funkce (např. rodiny samoživitelek, vícedětné, s členem zdravotně oslabeným či postiženým, zasažené nezaměstnaností aj.). Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu se, zejména v důsledku vyššího věku matek (otců) v době narození dětí, dostávají ještě v době péče o nezletilé děti do fáze, kdy je třeba zajišťovat péči o méně soběstačné prarodiče.

O rodinách ve střední fázi rodinného cyklu, jejich potřebách a životních podmínkách nejsou k dispozici dostatečné aktuální informace.

Rodiny mohou své funkce plnit za předpokladu, že:

- mají možnost zajistit zdroj svých příjmů, a pokud je omezena, je jim poskytnuta oprávněná materiální podpora,
- mají možnost skloubit výdělečnou činnost a péči o domácnost a rodinu,
- mají možnost poskytnout svým dětem vzdělání odpovídající jejich osobním předpokladům a umožňující společenské uplatnění v dospělosti,

¹ Z prací Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. lze jmenovat z poslední doby: Palonciová, J., Barvíková, J., Kuchařová, V., Svobodová, K., Šťastná, A. 2013. Rodinné chování a rodinná politika jako kontext systému denní péče o děti ve Francii a v České republice. Praha: VÚPSV, v. v. i.; Kuchařová, V., Palonciová, J., Janurová, K. 2016. Zabezpečení životních podmínek dětí v rodinách. Praha: VÚPSV, v. v. i.; Kuchařová, V., Pechlová, K. 2016. Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou. Praha: VÚPSV, v. v. i.; Höhne, S., Kuchařová, V., Palonciová, J. 2016. Rodiny s dětmi v České republice. Sociodemografická struktura, finanční a materiální podmínky. Praha: VÚPSV, v. v. i.

- mají možnost dalších rozvojových aktivit podporujících soudržnost rodiny a individuální rozvoj jejích členů (vč. udržení plnohodnotného života a rodinných vazeb seniorů),
- mají podporu při řešení krizových situací,
- mají možnost realizovat mezigenerační solidaritu a pomoc a překonávat problémy sendvičové generace.

Především na tyto oblasti se zaměřuje tato publikace. Má tím přispět k zaplnění mezery v poznávání rodin ve všech fázích rodinného cyklu sledováním jejich hlavních charakteristik a problémů ve střední fázi. Projekt Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu, realizovaný Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, v. v. i., za tímto účelem tvoří analýza demografických dat (ze Sčítání lidu, domů a bytů) a statistického šetření o příjmech a životních podmínkách domácností (česká data EU-SILC) spolu s výběrovým šetřením majícím za cílovou populaci rodiny s dětmi navštěvujícími základní a střední školy, příp. vyšší stupně vzdělávání.

Podrobná analýza rodin ve střední fázi rodinného cyklu a toho, jakou podporu potřebují a požadují v zájmu zajištění potřebné životní úrovně, stability rodiny, vzdělávání dětí a mezigenerační podpory, je nezbytná pro koncepci rodinné politiky. Zaměření, rozsah a obsah společenské podpory těmto rodinám by měly vycházet z dobrého poznání objektivních, externích podmínek i subjektivní reflexe a hodnocení vlastních možností a potřeb rodinami.

1. Rodina ve střední fázi rodinného cyklu ve statistických datech

1.1 Demografická struktura rodin podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2011

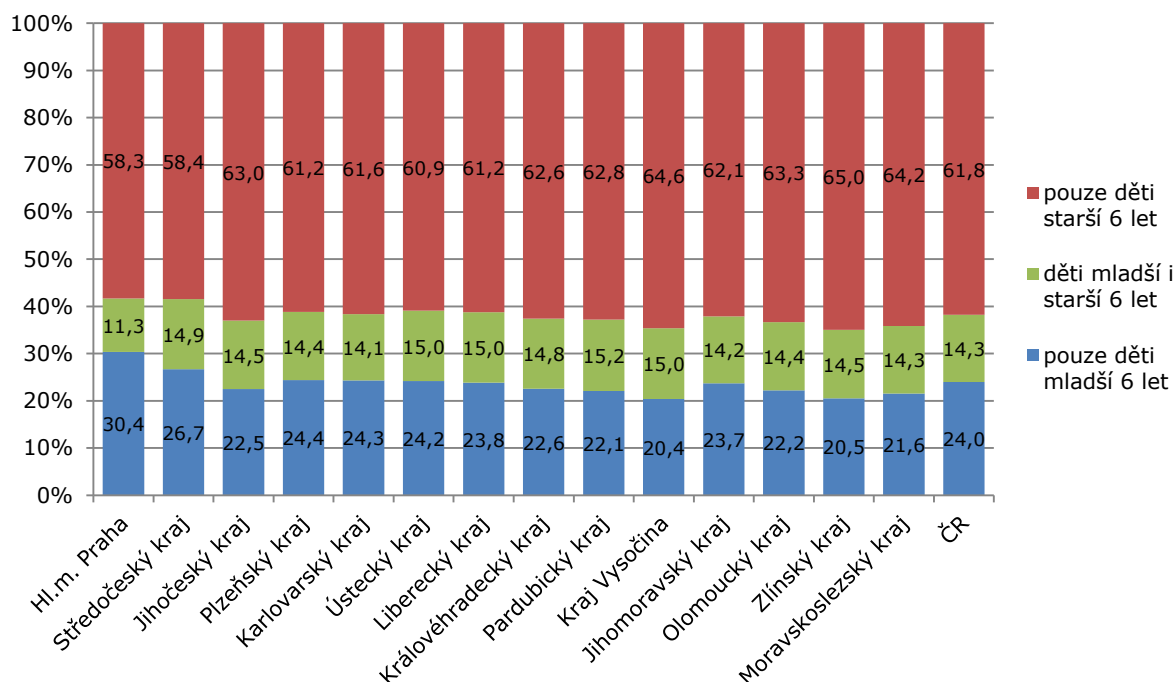
1.1.1 Rodiny z pohledu regionů

Daný projekt se zaměřuje na rodiny s nezaopatřenými dětmi, tj. ve věku povinné školní docházky a/nebo s dětmi staršími, ale stále studujícími. Dle terminologie Českého statistického úřadu se jedná o děti závislé, tedy o osoby žijící v domácnosti, jež mají k osobě v čele vztah „syn/dcera“, jsou ekonomicky neaktivní a mladší 26 let. Před samotnou analýzou rodin v této životní fázi, jejich problémů i radostí, potřeb, názorů a postojů je důležité vědět, kolik takových rodin v ČR žije. Nejvíce vypovídajícím zdrojem informací o počtu a struktuře rodin a domácností je sčítání lidu, domů a bytů (dále též SLDB).

Počet rodin s nejmladším dítětem starším 6 let² byl dle sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 vyčíslen na 716 033. Z grafu č. 1.1.1 je patrné, že **rodiny s dětmi staršími 6 let představují téměř dvě třetiny všech rodin se závislými dětmi**. Je to tedy poměrně významný podíl, jakkoli je nadhodnocen samotným rozpětím věku dětí, tedy 6 až 25 let. Naproti tomu rodiny, které mají pouze děti v předškolním věku, představují na celorepublikové úrovni přibližně 24 % všech rodin s dětmi. Z tohoto výsledku tedy jasně plyne potřeba zaměřit výzkum na rodiny ve střední fázi rodinného cyklu, tedy na rodiny mající děti ve věku povinné školní docházky a/nebo stále studující děti, které jsou ekonomicky závislé na svých rodičích. Vyšší podíly těchto rodin byly při sčítání SLDB 2011 zaznamenány v moravských krajích, nižší naopak v Hl. m. Praze a ve Středočeském kraji.

² Ve sčítání je věk odvozován z data narození osoby. Jedná se o věk dokončený, tj. věk osoby při posledních narozeninách před rozhodným okamžikem sčítání.

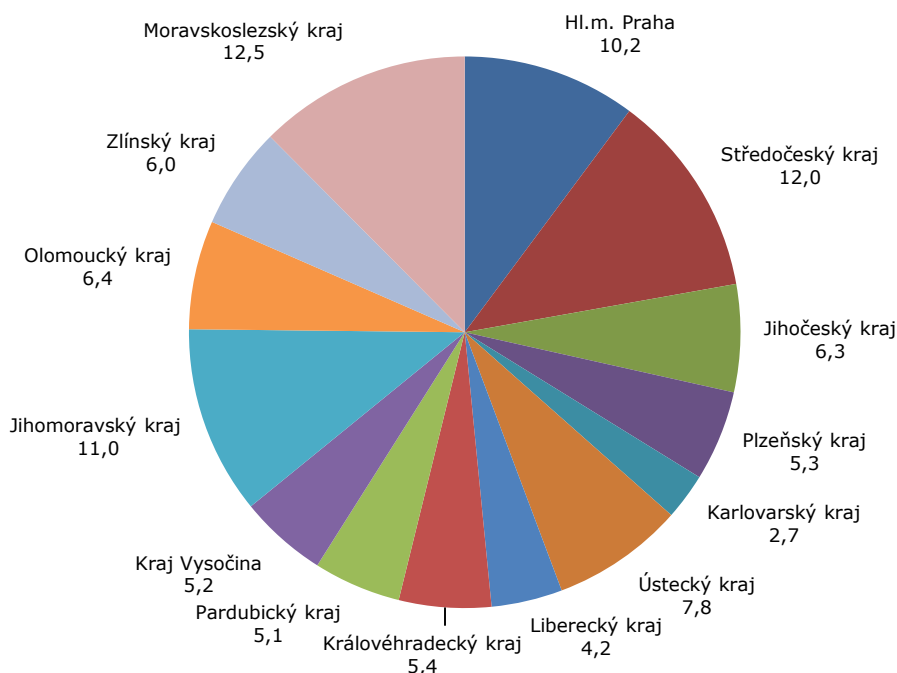
Graf č. 1.1.1 **Struktura rodin se závislými dětmi dle jejich věku - kraje ČR (%)**

Zdroj: SLDB 2011

Regionální rozložení počtu rodin s dětmi staršími 6 let, tedy kde tyto rodiny žijí, je ovlivněno v první řadě početním stavem a věkovou strukturou obyvatelstva jednotlivých krajů. Roli hraje samozřejmě úroveň sňatečnosti či obecněji podíl osob, které žijí s partnerem, a úroveň plodnosti. Z celorepublikového hlediska žije nejvíce uvedených rodin ve Středočeském, Moravskoslezském, Jihomoravském kraji a také v Hl. m. Praze (graf č. 1.1.2), tedy v krajích s nejvyššími počty obyvatel.

Graf č. 1.1.2 **Rozložení rodin s dětmi staršími 6 let dle krajů ČR (%)**

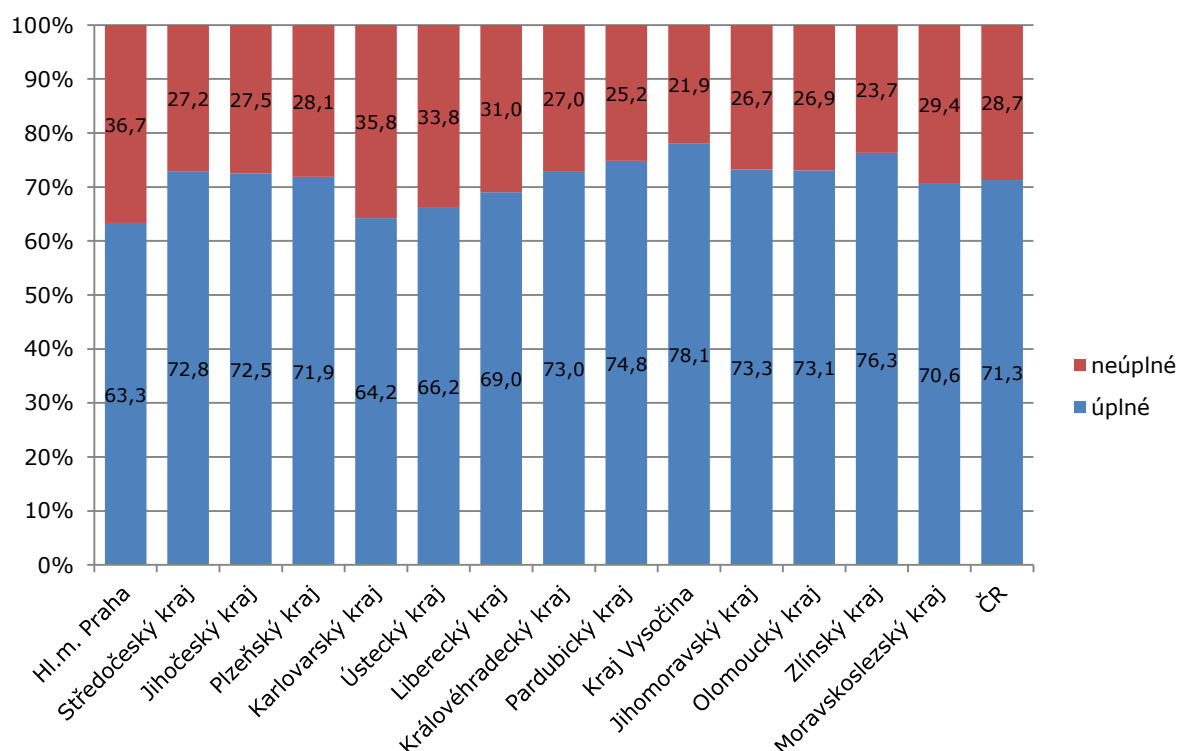

Zdroj: SLDB 2011

Rodiny s dětmi ve věku 6 až 25 let jsou oproti rodinám s mladšími dětmi častěji neúplné (29 % proti 24 %). To je zejména důsledek vysoké rozvodovosti manželství a rozpadu nesezdaných párů. Pokud by byly zachovány míry rozvodovosti podle délky trvání manželství na úrovni roku 2015, pak by rozvodem skončilo 47 % manželství (v roce posledního SLDB 46 %), a to v průměru po 13 letech. Nejvyšší intenzita rozvodovosti je zaznamenána u manželství trvajících 5 až 9 let. S rostoucí délkou trvání manželství se intenzita rozvodovosti snižuje. V posledních 10 letech se mírně zvyšovala rozvodovost u dlouhotrvajících manželství, nicméně tento nárůst nebyl příliš významný. V posledních 5 letech se rozvod rodičů dotýká v průměru 23 tisíc nezletilých dětí ročně (ČSÚ, 2016a).

Nejvyšší podíl neúplných rodin s dětmi staršími 6 let byl při sčítání 2011 zaznamenán v Hl. m. Praze, v Karlovarském a Ústeckém kraji (graf č. 1.1.3).

Graf č. 1.1.3 Úplnost a neúplnost rodin s dětmi staršími 6 let - kraje ČR (%)

Zdroj: SLDB 2011

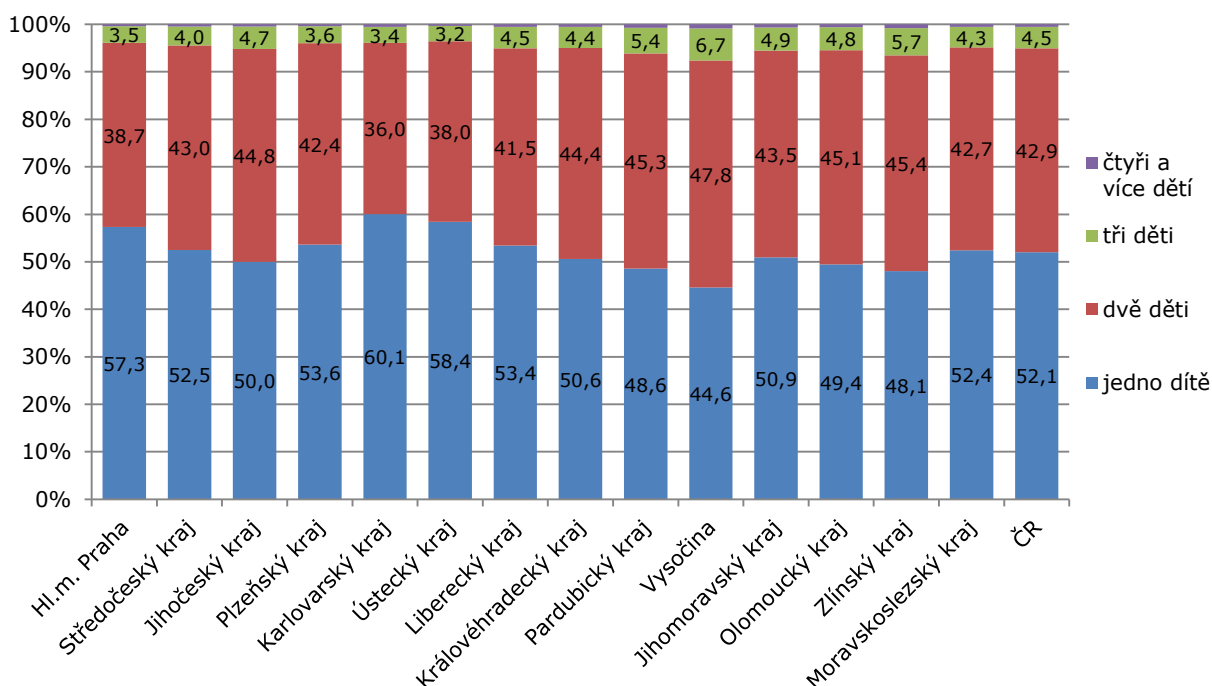
Hl. m. Praha je charakteristické nízkou intenzitou sňatečnosti a plodnosti a vyšším průměrným věkem při prvním sňatku a při narození dítěte. Nižší je však i úroveň rozvodovosti (Höhne a kol., 2016). Pražské úplné rodiny s dětmi staršími 6 let měly při sčítání častěji jen jedno dítě (57 %), podobně tomu bylo v případě neúplných rodin (grafy č. 1.1.4, 1.1.5).

Pro Karlovarský a Ústecký kraj je typický nízký průměrný věk při narození prvního dítěte, vysoký podíl dětí narozených mimo manželství, nízká úroveň sňatečnosti s krátkou průměrnou délkou trvání manželství a vyšší rozvodovost. To jsou faktory, které významně ovlivňují podíl úplných rodin s dětmi. Úplné rodiny jsou v Ústeckém kraji většinou založeny na manželském svazku, nicméně podíl faktických manželství patří ke třem nejvyšším v ČR, spolu s Hlavním městem Praha a Karlovarským krajem (Höhne a kol., 2016). Úplné i neúplné rodiny s dětmi staršími 6 let měly v Karlovarském a Ústeckém kraji při sčítání 2011 častěji jedno dítě (grafy č. 1.1.4, 1.1.5).

Určitý protipól těchto regionů představují Kraj Vysočina, Zlínský a Pardubický kraj. Tyto kraje mají oproti průměru ČR vyšší úroveň sňatečnosti a delší průměrnou délku manželství při nižší úrovni rozvodovosti (Höhne a kol., 2016). Úplné rodiny s dětmi staršími 6 let měly v těchto regionech při sčítání 2011 častěji více dětí, podobně tomu bylo i v neúplných rodinách (grafy č. 1.1.4, 1.1.5).

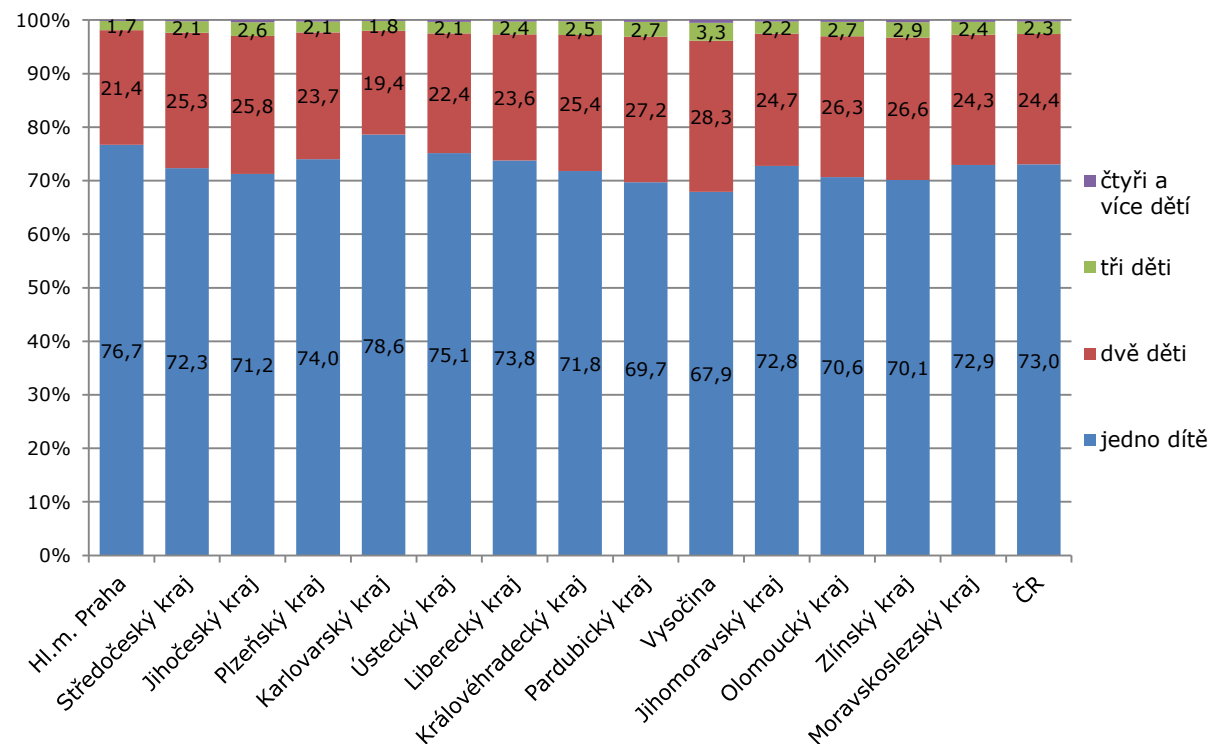
1. Rodina ve střední fázi rodinného cyklu ve statistických datech

Graf č. 1.1.4 Úplné rodiny s dětmi staršími 6 let podle počtu dětí, kraje (%)

Zdroj: SLDB 2011

Graf č. 1.1.5 Neúplné rodiny s dětmi staršími 6 let podle počtu dětí, kraje (%)

Zdroj: SLDB 2011

1.1.2 Čisté a smíšené rodiny

Ve statistice rodin jsou rozlišovány tzv. čisté a smíšené rodiny. Ve **smíšené** úplné rodině žijí kromě partnerského páru i jiné osoby než závislé děti (tedy např. i děti již nezávislé). Ve smíšené neúplné rodině žije jeden z rodičů se závislým dítětem a zároveň další osobou (včetně již nezávislého dítěte). Jestliže jsou všechny děti závislé a v hospodařící domácnosti nežijí žádné jiné osoby, jedná se o tzv. **čistou rodinu**. Toto rozdělení je mimo jiné důležité při analýze hospodaření domácnosti, neboť ve smíšené rodině do jejího rozpočtu přispívají i z něj čerpají i jiné osoby než rodiče a jejich závislé děti.

Dle posledního sčítání bylo 86 % rodin tzv. čistých, a to častěji rodin úplných než neúplných (89 % versus 78 %). Ve smíšené rodině byl tzv. přidanou osobou většinou nějaký další příbuzný (tabulka č. 1.1.1). Pokud se zaměříme na počet závislých dětí a počet přidaných osob v rodině, pak bez dalších osob žijí a hospodaří nejčastěji manželské páry se dvěma a třemi dětmi, podobně je tomu i v případě faktických manželství (graf č. 1.1.6). Naopak, s další osobou bydlí a hospodaří nejčastěji neúplné rodiny s jedním dítětem starším 6 let, výrazně častější je toto soužití v rodinách osamělých otců.

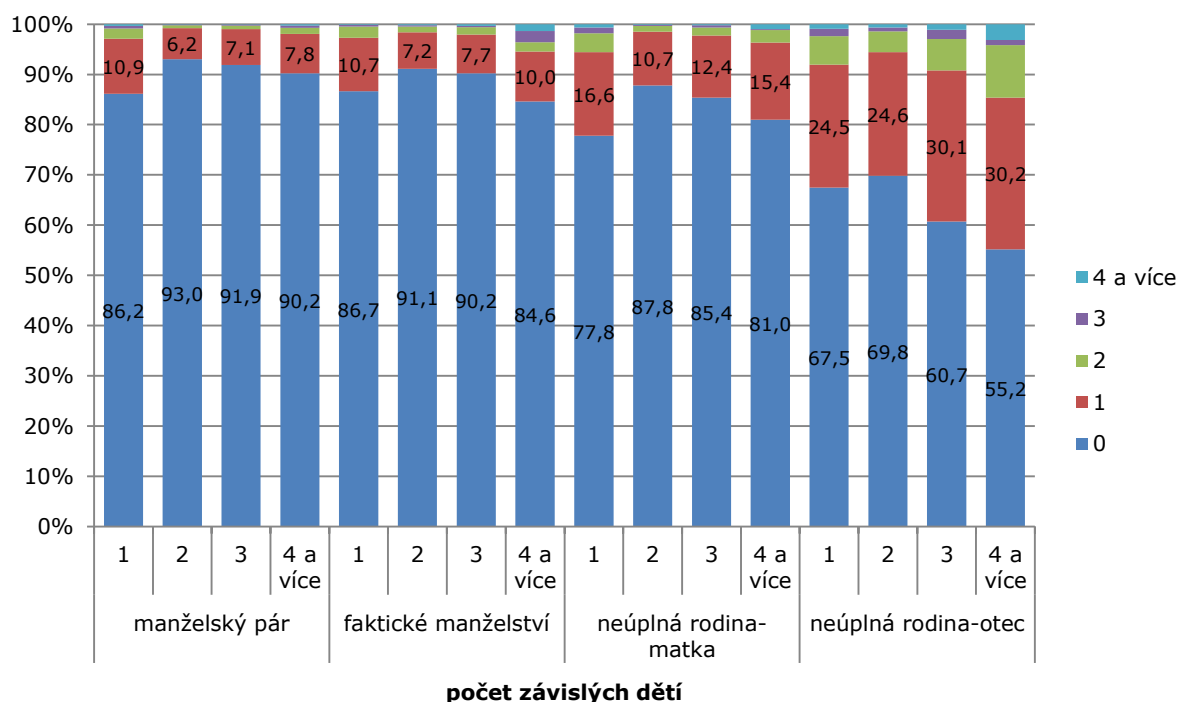
Tabulka č. 1.1.1 **Čisté a smíšené rodiny podle typu (%)**

typ domácnosti	typ rodiny				
	manželský pár	faktické manželství	registrované, faktické partnerství*	neúplná rodina-matka	neúplná rodina-otec
čistá	89,5	88,2	52,0	80,5	67,8
s příbuznými	9,3	7,2	34,6	14,6	24,2
s dalšími osobami	1,2	4,6	13,4	4,8	8,0
absolutní počty	470 987	38 808	402	171 914	33 922

Pozn.: * partnerství osob stejného pohlaví

Zdroj: SLDB 2011, pouze rodiny s dětmi staršími 6 let

Graf č. 1.1.6 Počet přidanych osob dle počtu závislých dětí v rodině (%)

Zdroj: SLDB 2011, pouze rodiny s dětmi staršími 6 let

S věkem nejmladšího dítěte se zvyšují podíly čistých rodin, zejména těch neúplných. Nejvýraznější je tento trend v úplných i neúplných rodinách s jedním dítětem a v neúplných rodinách se dvěma a třemi dětmi (tabulka č. 1.1.2). V úplných rodinách se v daných věkových kategoriích nejmladšího dítěte příliš nemění poměr příbuzných a nepříbuzných dalších osob, v neúplných rodinách podíl příbuzných osob klesá.

Tabulka č. 1.1.2 Podíl čistých rodin dle úplnosti a věku nejmladšího dítěte (%)

počet dětí	rodina dle typu a věku nejmladšího dítěte			
	úplná		neúplná	
	6-14 let	15-25 let	6-14 let	15-25 let
jedno dítě	80,6	89,9	69,9	81,4
dvě děti	92,5	93,9	83,8	89,2
tři děti	91,5	93,3	81,8	88,2

Zdroj: SLDB 2011

Populační vývoj a struktura domácností se do značné míry, jak již bylo zmíněno, liší v jednotlivých krajích ČR. V krajském srovnání se významně vydělují na jedné straně Kraj Vysočina a Zlínský kraj, kde je vyšší podíl rodinných domácností a úplných rodin, které mají zároveň častěji dvě i více dětí. Protipól k těmto prorodinně orientovaným regionům představují zejména Karlovarský kraj, Ústecký kraj a Hl. město Praha (Höhne a kol., 2016). Podobně se zmíněné regiony liší i z pohledu podílu čistých a smíšených rodin.

V moravských regionech byl při posledním sčítání zjištěn vyšší podíl čistých rodin oproti průměru ČR, naopak více smíšených rodin bylo v regionech severních Čech a ve Středočeském kraji. V severních regionech hraje roli kromě obecně horší životní úrovně spojené s vyšší nezaměstnaností a obtížnější finanční dostupností bydlení zvláště pro neúplné rodiny i typ zástavby. V Hl. m. Praze a v Karlovarském, Ústeckém a Moravskoslezském kraji převažovalo při posledním sčítání bydlení v bytových domech. Pro tyto regiony je typická vysoká hustota městských sídel a vysoký výskyt panelových sídlišť z dob socialismu s podprůměrnou obytnou plochou bytu v celorepublikovém srovnání. Tento typ bytového fondu napomáhá spíše společnému bydlení rodiny s jednotlivými dalšími osobami než soužití více rodin. Naproti tomu Kraj Vysočina či Zlínský kraj se vyznačují spíše venkovským osídlením s vyšším podílem bytů v rodinných domech. V těchto regionech je v porovnání s ostatními rozšířenější vícegenerační soužití rodin, kdy se ze statistického hlediska nejedná o smíšené rodiny, tedy rodiny s přidanými osobami. Středočeský kraj je z hlediska bydlení do značné míry jedinečný. Vyznačuje se jednoznačnou převahou bytů v rodinných domech a současně nejvyšší průměrnou obytnou plochou bytu. K charakteru bytového fondu přispěly zejména suburbanizační procesy v zázemí Prahy, tzn. stěhování obyvatel z hlavního města do blízkého okolí, provázené intenzivní výstavbou nových, převážně rodinných domů. Ve Středočeském kraji byl nejvyšší podíl bytů obývaných dvěma a více hospodařícími domácnostmi v porovnání s ostatními regiony ČR a také čtvrtý nejvyšší podíl hospodařících domácností se dvěma a více rodinami (ČSÚ, 2013; 2014). Vyšší podíl smíšených rodin se zdá být vzhledem k charakteru bydlení alternativou k uvedenému společnému soužití rodin.

1.1.3 Rodiny dle typu, počtu a věku dětí

Jak již bylo uvedeno v úvodní analýze, počet rodin s nejmladším dítětem starším 6 let byl dle sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 vyčíslen na 716 033. Pokud jsou dále v textu uváděny „rodiny s dětmi“, jsou jimi míněny právě tyto rodiny. **Více než dvě třetiny těchto rodin byly zařazeny mezi rodiny úplné, z nichž většinu tvořily manželské páry** (tabulka č. 1.1.3). Neúplné rodiny, tj. rodiny, v nichž dítě žije pouze s jedním rodičem, představovaly 29 % všech rodin. Ve většině případů se jednalo o soužití dítěte s matkou.

Tabulka č. 1.1.3 Typ rodiny

typ rodiny	absolutní počty	relativní počty
manželský pár	470 987	65,8
faktické manželství	38 808	5,4
neúplná rodina-matka	171 914	24,0
neúplná rodina-otec	33 922	4,7
registrované, faktické partnerství*	402	0,1
úplná rodina	510 197	71,2
neúplná rodina	205 836	28,8
celkový součet	716 033	100,0

Pozn.: * rodiny osob stejného pohlaví

Zdroj: SLDB 2011, pouze rodiny s dětmi staršími 6 let

Manželské páry mají oproti ostatním typům rodin dětí více, dvě mělo dle SLDB 44 % z nich, tři a více 5 % (tabulka č. 1.1.4). Více než jedno dítě měly v jedné třetině i páry muže a ženy, kteří spolu žili nesezdaně. Naproti tomu v rodině samoživitelů žilo více dětí pouze ve čtvrtině případů.

Tabulka č. 1.1.4 **Počet závislých dětí dle typu rodiny (%)**

počet dětí	typ rodiny					celkem
	manželský pár	faktické manželství	registrované, faktické partnerství*	neúplná rodina - matka	neúplná rodina - otec	
1	50,9	65,2	74,6	72,0	78,3	58,1
2	43,9	30,7	22,1	25,3	19,8	37,6
3	4,6	3,5	2,5	2,5	1,6	3,9
4 a více	0,6	0,6	0,7	0,3	0,3	0,5
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pozn.: * rodiny osob stejného pohlaví

Zdroj: SLDB 2011, pouze rodiny s dětmi staršími 6 let

Znalost struktury **rodin podle věku dětí** umožňuje blíže chápat změny rodinného chování a je současně důležitá pro koncipování rodinné politiky i formulování jejích konkrétních opatření. V další analýze se pro určité zjednodušení a přehlednější prezentaci výsledků zaměříme na rodiny s nejvíce třemi dětmi. Takových rodin bylo při posledním sčítání sečteno 712 562. Jedináčci v úplných rodinách byli v 60 % mladší 15 let, v neúplných jich bylo o něco méně (tabulka č. 1.1.5). V rodinách se dvěma dětmi byly tři skupiny dle věku dětí připadající v úvahu na základě agregovaných dat zastoupeny více méně rovnoměrně, a to v úplných i neúplných rodinách. V úplných rodinách byla nepatrná převaha rodin s oběma dětmi ve věku 6 až 14 let, u neúplných naopak převaha rodin s jedním dítětem mladším 15 let a jedním starším. V rodinách se třemi dětmi byly mezi úplnými i neúplnými častější ty, kde mělo jedno dítě ve věku 6 až 14 let oba sourozence ze starší věkové kategorie, nejméně byly zastoupeny rodiny se všemi třemi dětmi staršími 15 let.

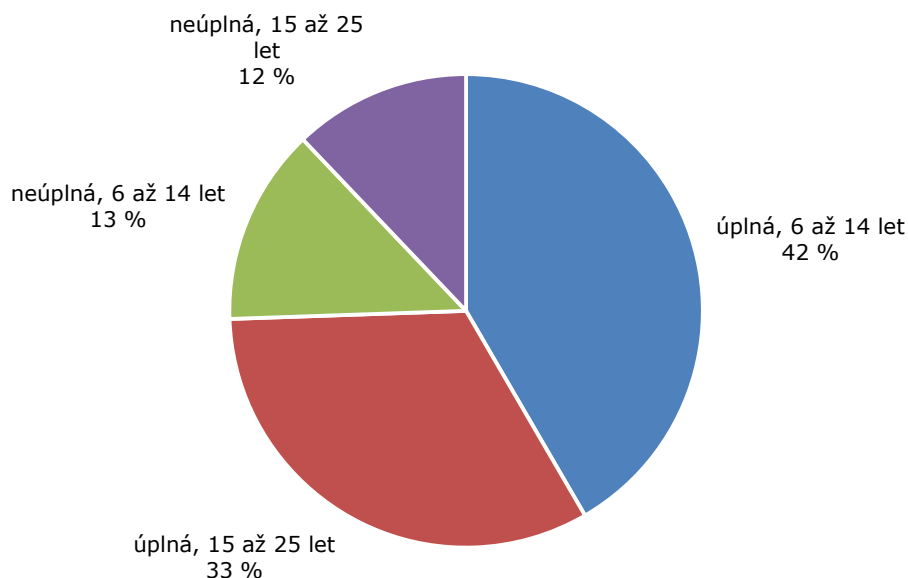
Tabulka č. 1.1.5 **Rodiny dle věku a počtu dětí a úplnosti**

věk dítěte/dětí	úplná		neúplná	
	abs.	rel.	abs.	rel.
	jedno dítě			
6-14 let	159 390	60,0	79 442	52,8
15-25 let	106 171	40,0	70 897	47,2
celkem	265 561	100,0	150 339	100,0
	dvě děti			
	abs.	rel.	abs.	rel.
	jedno dítě			
obě 6-14 let	79 934	36,5	16 999	33,9
jedno 6-14, druhé 15-25 let	75 588	34,5	17 928	35,8
obě 15-25 let	63 403	29,0	15 199	30,3
celkem	218 925	100,0	50 126	100,0
	tři děti			
	abs.	rel.	abs.	rel.
	jedno dítě			
tři 6-14 let	5 078	22,2	1 119	23,5
dvě 6-14 let, jedno 15-25 let	6 679	29,2	1 508	31,7
jedno 6-14 let, dvě 15-25 let	8 108	35,5	1 554	32,7
tři 15-25 let	2 991	13,1	574	12,1
celkem	22 856	100,0	4 755	100,0

Zdroj: SLDB 2011

Výše uvedená tabulka č. 1.1.5 zobrazuje rodiny dle počtu a věku dětí. Pro tvorbu opatření nejen v oblasti rodinné politiky je zajímavé podívat se rovněž na populaci dětí a odpovědět na otázku, v jakých rodinách děti v daném věku žijí. **Dle sčítání 2011 žil ve studovaných rodinách přibližně jeden milión (nezaopatřených) dětí starších 6 let. Ty ve věku do 15 let byly o něco početnější než děti starší** (55 % oproti 45 %, graf č. 1.1.7). Přibližně tři čtvrtiny dětí žily s oběma rodiči, respektive v úplné rodině jiného typu (tj. s biologickými rodiči, nevlastními rodiči, z nichž jeden nebyl rodičem biologickým, event. náhradními/adoptivními rodiči).

Graf č. 1.1.7 **Děti starší 6 let v rodinách (%)**

Zdroj: SLDB 2011

Zdroj: SLDB 2011

1.1.4 Ekonomická aktivita v rodinách

Dalším důležitým kritériem pro analýzu rodin je ekonomická aktivita. Na tom, zda jsou rodiče či jiné osoby v domácnosti ekonomicky aktivní, závisí výše disponibilních příjmů domácnosti a celková životní úroveň rodiny i její životní styl. To, zda mají rodiny dostatečný příjem pro uspokojování nejen základních potřeb, ale např. pro úhradu volnočasových aktivit členů rodiny či trávení dovolené, přispívá, kromě dalších faktorů, ke spokojenosti rodin a jejich členů. Míra ekonomické aktivity rodičů ovlivňuje také např. objem volného času pro sebe a pro děti a dělbu práce v domácnosti, stejně jako strategie sladování rodiny a zaměstnání.

Ve většině rodin s dětmi staršími 6 let měla osoba v čele domácnosti³ pracovní příjem, tj. bylo možné ji zařadit mezi zaměstnance, zaměstnavatele či OSVČ, event. pomáhající členy rodiny (86 % rodin, tabulka č. 1.1.6). **Ztíženou situaci rodičů samoživitelů na trhu práce** (např. ČSÚ, 2015; Hasmanová Marhánková, 2011) **ilustruje vyšší míra nezaměstnanosti**: 10 % rodičů samoživitelů bylo ve SLDB 2011 zařazeno mezi nezaměstnané, v úplných rodinách patřila do této kategorie pouze 4 % osob v čele domácnosti. Pracovní příjem tak mělo pouze 77 % samoživitelů oproti 90 % osob v čele úplných rodin.⁴ Mezi skupiny, které stojí z hlediska jejich zastoupení za zmínku, patří důchodci (pracující i nepracující), kteří představovali v úplných i neúplných rodinách 4 % osob v čele domácnosti, přičemž spolu s věkem nejmladšího dítěte jejich podíl roste.

³ V úplných rodinách - párech osob odlišného pohlaví je osobou v čele vždy muž, v párech osob stejného pohlaví je osobou v čele vždy starší osoba. V neúplné rodině je osobou v čele rodič.

⁴ Pokud by nebyla brána v úvahu kategorie „ekonomická aktivita nezjištěna“, jejíž zastoupení je u neúplných rodin vyšší, pak by bylo nezaměstnaných 9 % samoživitelů, 81 % by mělo pracovní příjem, v čele úplné rodiny by stála 4 % nezaměstnaných, pracovní příjem by mělo 91 %.

Tabulka č. 1.1.6 **Ekonomická aktivita osoby v čele domácnosti dle věku nejmladšího dítěte a úplnosti rodiny (%)**

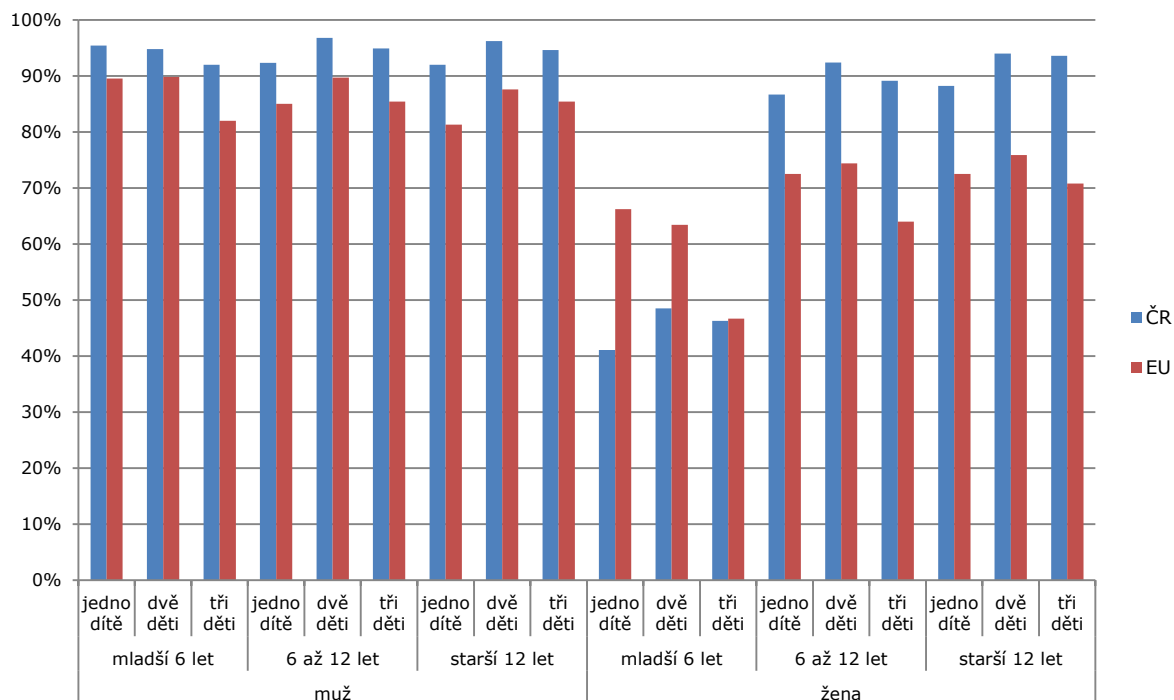
	věk nejmladšího dítěte 6 až 14 let			věk nejmladšího dítěte 15 až 25 let			celkem		
	úplná	neúplná	celkem	úplná	neúplná	celkem	úplná	neúplná	celkem
zaměstnanci, zaměstnavatelé, samostatně činní, pomáhající	90,1	71,6	84,9	88,2	82,5	86,5	89,2	76,7	85,6
pracující důchodci	0,5	0,4	0,5	1,6	1,2	1,5	1,0	0,8	0,9
nepracující důchodci	1,7	2,0	1,8	4,6	4,6	4,6	3,0	3,2	3,1
nezaměstnaní	4,1	11,7	6,2	3,8	7,1	4,7	3,9	9,5	5,5
ostatní	0,6	6,3	2,2	0,5	2,6	1,1	0,5	4,6	1,7
ekonomická aktivita nezjištěna	3,1	7,7	4,4	1,4	1,8	1,5	2,3	5,0	3,1
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: SLDB 2011

Osoby v čele domácnosti mající pracovní příjem byly nejčastěji zaměstnanci (73 % v úplných a 83 % v neúplných rodinách). **Samoživitelé**, mezi nimiž je převaha žen, **na rozdíl od osob v čele úplné rodiny**, kterými jsou na základě definice většinou muži, byli **méně často zaměstnavateli** (3 % oproti 7 %), **nebo osobami pracujícími na vlastní účet** (11 % oproti 18 %).

Situace na trhu práce se mění spolu s věkem dítěte. Obecně to platí zejména pro ženy v České republice. Míra zaměstnanosti mužů v ekonomicky aktivním věku 15 až 64 let se s věkem dítěte významně nemění, ani počet dětí v rodině nemá na situaci mužů na trhu práce příliš velký vliv. Podle statistik Eurostatu vykazují čeští muži dokonce vyšší míry zaměstnanosti než všichni muži v Evropské unii (graf č. 1.1.8). Také české ženy zaujímají v porovnání s těmi žijícími v Evropské unii specifické postavení. Je pro ně typická nízká zaměstnanost zejména v době, kdy je dítě mladší tří let, za níž stojí v ČR jak dlouhá rodičovská dovolená, tak preference převážné mateřské péče v tomto věku dítěte (Paloncyová a kol., 2014; Kuchařová, Psychlová, 2016). Už během docházky dítěte do základní školy a v dalších fázích rodinného a životního cyklu jsou však míry zaměstnanosti českých žen téměř srovnatelné s mírami mužů a dokonce vyšší v porovnání se všemi ženami v jiných evropských zemích.

Graf č. 1.1.8 Míry zaměstnanosti mužů a žen dle počtu dětí a věku nejmladšího dítěte (populace 15 až 64 let)

Zdroj: Eurostat, 2017

Dle sčítání lidu, domů a bytů 2011 se **zastoupení osob v čele úplné rodiny, které měly pracovní příjem, spolu s věkem nejmladšího dítěte příliš nemění** (tabulka č. 1.1.6). Oproti tomu samoživitelé s nejmladším dítětem ve věku 15 až 25 let měli pracovní příjem častěji než samoživitelé s dětmi mladšími, a to zejména v důsledku nižšího podílu osob, u nichž nebyla ekonomická aktivita zjištěna, dále pak podílu osob v domácnosti a s vlastním zdrojem obživy. **V úplných i neúplných rodinách s nejmladším dítětem ve věku 15 až 25 let byl oproti rodinám s dítětem mladším vyšší podíl nepracujících důchodců a u neúplných rodin naopak nižší podíl nezaměstnaných.** Otázkou je, do jaké míry se v těchto výsledcích promítá odchod do (předčasného) důchodu. Dle statistik ČSSZ odešlo do předčasného důchodu v roce 2015 přibližně 16 tisíc mužů a 29 tisíc žen, tj. přibližně třetina, resp. polovina všech nově přiznaných důchodů. Hlavním důvodem odchodu do předčasného důchodu je nepříznivý zdravotní stav, nezaměstnanost hraje roli zejména v období těsně před dosažením věku pro odchod do důchodu (Bakalová a kol., 2015). Od roku 1990 odešlo každý rok do důchodu dobrovolně 70 až 80 % seniorů, 10 až 20 % označilo za hlavní důvod k odchodu do důchodu zdravotní problémy a 10 až 20 % odešlo do důchodu kvůli potížím se zaměstnatelností. Nezaměstnanost má přitom větší vliv na odchod do důchodu u žen než u mužů (Šatava, 2015).

Vliv **na míru zaměstnanosti** osoby v čele domácnosti má počet dětí v rodině. **V úplných i neúplných rodinách byla dle posledního censu nejvyšší v rodinách se dvěma dětmi, a to i při kontrole věku nejmladšího dítěte (6 až 14 let a 15 až 25 let).** Nezaměstnaní jsou obecně více zastoupeni mezi samoživiteli. Dle SLDB 2011 nemělo práci 16 % samoživitelů se třemi dětmi s nejmladším ve věku 6 až 14 let. Naopak nejmenší podíl nezaměstnaných byl zaznamenán v úplných rodinách se třemi

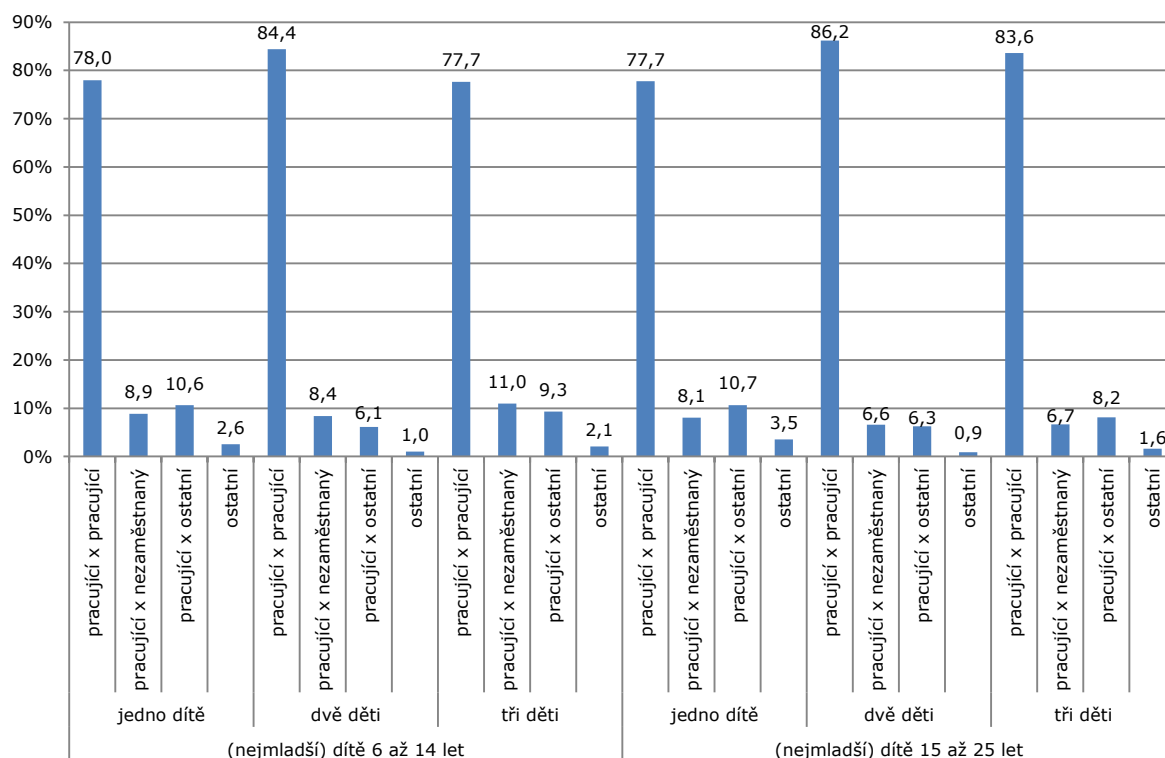
děťmi staršími 15 let. Podíl nepracujících důchodců byl nejvyšší v rodinách s jedním závislým dítětem, více závislých dětí logicky nutí osobu v čele domácnosti zůstat aktivní na trhu práce.

Zaměříme-li se na ekonomickou aktivitu obou partnerů v úplné rodině, pak ve všech typech sledovaných rodin naprosto jednoznačně převládají ty, kde oba pracují, ať jako zaměstnanci, zaměstnavatelé či osoby pracující na vlastní účet (graf č. 1.1.9). Druhými nejčtenějšími případy jsou ty, kde má pracovní příjem pouze jeden z partnerů, druhý je buď nezaměstnaný, nebo nejčastěji osobou v domácnosti či důchodcem. **Nezaměstnanost se většinou týkala žen, jejich převaha byla výrazná zejména v rodinách s jedním dítětem ve věku 6 až 14 let, kde na jednoho nezaměstnaného muže připadalo sedm žen.** To může být na jedné straně doznívajícím odrazem zhoršené situace žen na trhu práce po rodičovské dovolené, případně i po delším období, kdy se žena věnovala převážně rodině. Na druhé straně ve věku školní docházky zejména na I. stupeň ZŠ je v případě nemoci dítěte nezřídka třeba, aby o něho rodič doma pečoval. Přestože podíl mužů mezi příjemci ošetřovného⁵ v posledních letech mírně vzrůstá, nárok na dávku uplatňují přibližně třikrát častěji ženy než muži. Tato praxe je zdrojem předsudků či obav ze strany zaměstnavatelů týkajících se možných častějších absencí žen v zaměstnání, což obecně přispívá k jejich (labilnějšímu) postavení na trhu práce (ČSSZ, 2017; Paloncyová a kol., 2014). Vzájemný poměr nezaměstnaných žen a mužů se lepší spolu s počtem dětí a zejména s věkem nejmladšího dítěte.

V rodinách, kde měl pracovní příjem pouze jeden partner a druhý nevykonával žádnou výdělečnou činnost a zároveň nebyl zařazen mezi nezaměstnané, měl nejčastěji tento příjem muž. Tato situace byla častější v rodinách s více dětmi, kde zůstává matka pravděpodobně z důvodu péče o ně v domácnosti. Spolu s věkem dítěte se poměr nepracujících mužů a žen vyrovnává, protože část mužů odchází do důchodu.

⁵ Na ošetřovné, které je dávkou nemocenského pojištění, má nárok zaměstnanec, který nemůže pracovat z důvodu nutnosti ošetřování nemocného člena domácnosti nebo péče o zdravé dítě mladší 10 let, jehož je rodičem.

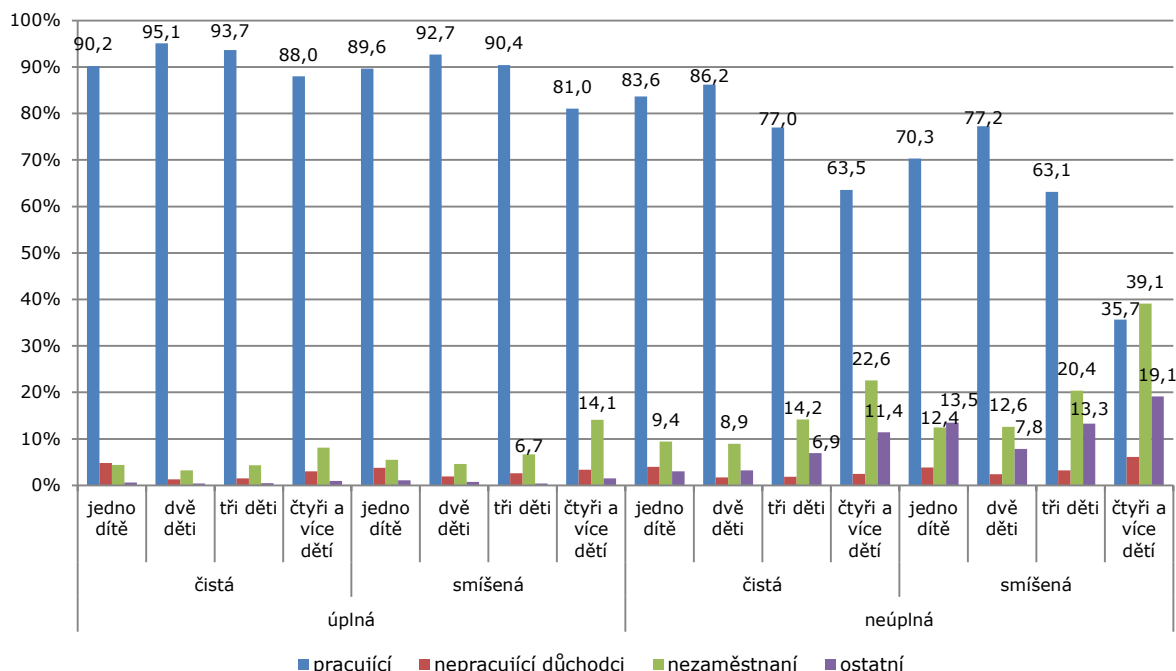
Graf č. 1.1.9 Ekonomická aktivita partnerů v úplných rodinách (%)

Zdroj: SLDB 2011

Data ze sčítání umožňují rozlišit ekonomickou aktivitu v čistých a smíšených rodinách, a to osob v čele domácnosti a případného partnera či partnerky. Poskytnutá data bohužel nezahrnují informace o ekonomické aktivitě přidáných osob. I tak jsou výsledky hodné komentáře. V úplných rodinách s jedním a se dvěma dětmi se ekonomická aktivita osoby v čele čisté a smíšené domácnosti příliš neliší. Určité rozdíly lze najít u rodin s více dětmi, kdy je v čele smíšené rodiny častěji osoba nezaměstnaná (u třídětných 4 % v čistých versus 7 % ve smíšených rodinách, u vícedětných 8 % versus 14 %). Výrazné rozdíly dle přítomnosti přidáných osob v rodině lze však najít u samoživitelů. Ti jsou ve smíšené rodině nejen častěji nezaměstnaní (každý pátý v rodině se třemi dětmi), ale jsou častěji i ekonomicky neaktivní (každý sedmý v rodinách s jedním a třemi dětmi, každá pátá u vícedětných), tj. jsou v domácnosti či mají tzv. vlastní zdroj obživy. Do této kategorie patří zejména osoby, které nemají příjem ze zaměstnání, ale žijí z jiných finančních zdrojů, např. z úspor, rent, stipendií, z výnosu majetku, sociálních příspěvků apod.; patří sem i ženy na rodičovské dovolené a muži, pokud pobírají rodičovský příspěvek, žáci, studenti či ostatní závislé osoby, tj. kromě dětí i dospělé osoby, pokud jsou závislé svou obživou na některém členu domácnosti. Lze se domnívat, že ve smíšených neúplných rodinách je častěji než v jiných rodinách hlavním živitelem jiná osoba, než která odpovídá statistické definici.

Graf č. 1.1.10 **Ekonomická aktivita osoby v čele čisté a smíšené rodiny podle úplnosti a počtu dětí (%)**

Zdroj: SLDB 2011

1.2 Sociálně-ekonomická situace rodin podle výsledků SILC 2015

Hlavní popis příjmové a materiální situace rodin vychází z dat šetření SILC o příjmech a životních podmínkách domácností z roku 2015 (realizovaného ČSÚ). Data SILC 2015 vypovídají o příjmech domácností za rok 2014. Při analýze je zohledněn počet dětí v rodině (1, 2, 3 a více), věk nejmladšího dítěte (6-15 let, 16 a více let), úplnost rodiny (úplná, neúplná), přítomnost dalších členů (čistá, smíšená), v rámci čistých úplných rodin typ soužití (manželství, kohabitace) a výdělečná činnost (dospělých) členů (počet ekonomicky aktivních osob). Výstupy z dat SILC jsou převáženy na celou populaci ČR.

1.2.1 Základní rysy sociálně-ekonomické situace domácností v závislosti na věku nejmladšího dítěte

Zatímco s počáteční fází rodinného cyklu, tzn. při přítomnosti dítěte předškolního věku v rodině, je spojená velmi častá ekonomická neaktivita (jednoho) rodiče, **ve střední fázi rodinného cyklu již naprosto dominuje výdělečná činnost (obou) rodičů.**⁶ Podle dat SILC je v 53 % čistých úplných rodin s nejmladším dítětem

⁶ Dokládají to i data SLDB (viz Höhne a kol., 2016).

do 5 let věku ekonomicky aktivní pouze jeden z rodičů a ve 42 % oba rodiče, v rodinách s nejmladším dítětem ve věku 6-15 let činí tyto podíly 16 %, resp. 80 % (SILC 2015). Rovněž mezi samoživiteli se v závislosti na věku dítěte podíl rodin s výdělečně činným rodičem téměř zdvojnásobí ze 43 % na 72 %. Na takto vysoké úrovni zůstává i v rodinách s nejmladším nezaopatřeným dítětem 16letým a starším (v 82 % úplných rodin pracují oba rodiče, výdělečně činný samoživitel je v 77 % neúplných rodin).

Počátek rodičovství tak významně ovlivňuje zaměstnanost: výrazně ji snižuje u žen (které zůstávají hlavní pečující osobou o dítě) a naopak ji zvyšuje u mužů (blíže viz European Commission, nedat., s. 3). Nicméně s věkem dítěte zapojení žen na trh práce roste. Míra zaměstnanosti žen s nejmladším dítětem do 2 let věku je kolem 20 %, s dítětem ve věku 3-5 let je v současnosti⁷ více než 70 %, u žen s nejmladším dítětem ve věku 6-14 let překračuje 86 % a je srovnatelná s mírou zaměstnanosti bezdětných žen (Höhne, 2017). Případná ekonomická neaktivita⁸ již není tak často spojena s péčí o děti, důvodem bývá hlavně nezaměstnanost, ještě v pozdějším věku dítěte se přidává pobírání (starobního či invalidního) důchodu. Muži dosahují stabilně vysoké zaměstnanosti od 25 do 59 let věku, vyšší než 90% míru zaměstnanosti vykazují muži od 30 do 54 let věku (ČSÚ, 2016c).

Dříve než se dostaneme k finanční situaci rodin a domácností podle výše jmenovaných typů, popíšeme stručně základní ukazatele příjmové a materiální úrovně domácností v závislosti na věku nejmladšího dítěte v rodině. Tabulka č. 1.2.1 ukazuje, že **nejpočetněji jsou v ČR zastoupeny domácnosti s nejmladším dítětem ve věku 6-15 let**. Rodiny se staršími dětmi bývají relativně častěji neúplné a smíšené. **Disponibilní příjem**⁹ je nejvyšší u domácností s dítětem předškolního věku, naopak **nejnižší u domácností s dítětem školou povinným**. Riziko příjmové chudoby¹⁰ i míra materiální deprivace¹¹ s věkem nejmladšího dítěte v rodině na jednu stranu klesá, na druhou stranu **u dětí ve věku 12-18 let je riziko chudoby vyšší** (v porovnání s ostatními věkovými kategoriemi dětí). Sociální dávky čerpají nejčastěji rodiny s nejmenšími dětmi (zejména díky rodičovskému příspěvku, příp. nemocenským dávkám), jejich podíl na celkových disponibilních příjmech je zde nejvyšší. **Přídavky na děti plynou pouze necelé pětina domácností s dětmi, nejméně těm s dospívajícími dětmi**. Se starobními (či jinými) důchody počítá v rozpočtu až čtvrtina rodin s nejstaršími dětmi. **V uplatňování daňového zvýhodnění na dítě není mezi domácnostmi v závislosti na věku nejmladšího dítěte výraznější rozdíl**, využívá ho naprostá většina (93 %) domácností.

⁷ Do roku 2007 oscilovala zaměstnanost žen s nejmladším dítětem ve věku 3-5 let na úrovni kolem 54 %. Její zvýšení úzce souvisí s úpravou podmínek pro pobírání rodičovského příspěvku (blíže viz Höhne, 2017).

⁸ V datech SILC jsou za ekonomicky aktivní považovány pouze pracující (zaměstnané nebo samostatně výdělečně činné) osoby, nezaměstnaní se řadí mezi ekonomicky neaktivní.

⁹ Disponibilní příjem domácnosti se podle metodiky Eurostatu rovná čistému peněžnímu příjmu domácnosti sníženému o pravidelně vydávané peněžní transfery mezi domácnostmi, naturální požitky a daň z nemovitosti. Disponibilní příjem na spotřební jednotku (SJ) bere v úvahu velikost a demografické složení domácnosti, čímž lépe zohledňuje tzv. úspory z počtu ve vícečlenných domácnostech. Zde je využita stupnice spotřebních jednotek EU, která první dospělé osobě v domácnosti přiřazuje váhu 1,0, dalším osobám starším 13 let váhu 0,5 a dětem do 13 let včetně váhu 0,3.

¹⁰ Míra ohrožení příjmovou chudobou se počítá jako podíl osob žijících v domácnostech, jejichž příjem je nižší než 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácnosti.

¹¹ Domácnost je materiálně deprivovaná, pokud si nemůže dovolit 4 a více z následujících 9 položek: barevná televize, telefon, pračka, auto, týdenní dovolená mimo domov, zaplacení neočekávaného výdaje (9 700 Kč), dostatečné vytápění bytu, jíst maso (nebo jeho vegetariánské náhražky) každý druhý den, problémy s placením plateb (nájem, platby za bydlení, splátky půjček na bydlení a ostatních půjček).

Tabulka č. 1.2.1 **Vybrané charakteristiky domácností podle věku nejmladšího dítěte**

	věk nejmladšího dítěte v domácnosti			
	0-5 let	6-15 let	16 a více let	celkem
počet domácností - absolutně	511 239	575 071	330 850	1 417 161
- struktura v %	36,1	40,6	23,3	100,0
struktura podle typu rodiny (%)				
- čistá úplná rodina	81,1	70,0	52,3	69,9
- smíšená úplná rodina	9,2	12,0	23,0	13,6
- čistá neúplná rodina	7,7	15,0	15,0	12,4
- smíšená neúplná rodina	1,8	2,6	8,2	3,6
příjmová chudoba (%)	13,0	11,7	8,2	11,4
materiální deprivace (% , nemají 4+ z 9 položek)	6,4	5,5	5,2	5,7
roční disponibilní příjem na SJ (Kč)	234 485	223 038	228 318	228 400
pobírá nějakou soc. dávku (% ano)	80,5	46,6	44,3	58,3
- pobírá přídavek na dítě (% ano)	20,8	20,9	8,5	18,0
- pobírá rodičovský příspěvek (% ano)	61,0	-	-	22,0
- pobírá příspěvek na bydlení (% ano)	8,2	7,9	4,1	7,2
- pobírá dávky hmotné nouze (% ano)	5,8	3,7	2,4	4,1
- pobírá (nějaký) důchod (% ano)	7,8	13,6	24,3	14,0
- pobírá nemocenské dávky (% ano)	24,4	15,5	12,9	18,1
- pobírá podporu v nezaměstnanosti (% ano)	5,4	7,3	3,4	5,7
podíl celk. sociálních příjmů na disp. příj. (%)	21,6	11,8	13,2	15,6
čerpá daň. zvýhodnění na dítě (% ano)	91,9	93,4	92,4	92,6
podíl daň. zvýhodnění na dítě na disp. příj. (%)	5,3	5,3	3,6	4,9

Zdroj: SILC 2015

V následujícím textu se již zaměříme na ekonomickou situaci rodin ve střední fázi, tj. s nejmladším dítětem ve věku 6-15 let (neboli s nejmladším dítětem ve školním věku) a dítětem 16letým a starším (dospívajícím dítětem).

1.2.2 Příjmová situace rodin

Popis příjmové situace vychází z **disponibilního příjmu domácnosti na spotřební jednotku**. Disponibilní příjem (na SJ) **se s počtem (nezaopatřených) dětí v rodině snižuje**. Příjem dvoudětné rodiny dosahuje 93 % příjmu rodin s jedním dítětem, příjem rodin se třemi a více dětmi 79 %. V závislosti na věku nejmladšího dítěte v rodině mají nižší příjem rodiny se školními dětmi. Zásadní vliv má úplnost rodiny a v jejím rámci přítomnost dalších členů domácnosti (tj. kromě rodičů a dětí). **Příjmy samoživitelů dosahují v průměru zhruba 75 % příjmů úplných rodin.** Příčinou je častější existence dvou příjmů z pracovní činnosti v úplné rodině a dále skutečnost, že samožitelem je převážně žena, jejíž pracovní příjmy bývají v porovnání s muži nižší. Specifické sociální dávky nejsou pro osamělé rodiče zákonně zakotveny, daňová zvýhodnění mají naopak vyšší šanci uplatnit spíše partnerské páry.

Přítomnost dalšího člena v domácnosti (vedle rodičů a nezaopatřených dětí) zvyšuje její ekonomický potenciál. Ve smíšených rodinách je více výdělečně činných

osob, **příjmy smíšených domácností** tak **bývají ve srovnání s čistými rodinami vyšší**, a to **zvláště v neúplných rodinách**. Další člen domácnosti přináší do rodinného rozpočtu dodatečné finanční prostředky, nezáleží přitom na tom, jsou-li z výdělečné činnosti či nikoli (např. z důchodu), i když ekonomická aktivita těchto osob celkové příjmy domácnosti zvyšuje více. S vyšší ekonomickou aktivitou, resp. vyšším počtem výdělečně činných osob v rodině, roste podíl pracovních příjmů na celkových příjmech domácnosti a naopak klesá význam sociálních dávek.

Jsou-li všichni dospělí členové domácnosti výdělečně činní, dominují v celkovém rozpočtu pracovní příjmy, neboť sociální příjmy zaujímají v průměru pouhých 3 %. Jak již bylo řečeno v úvodu, (oba) ekonomicky aktivní rodiče jsou ve velké většině čistých úplných i neúplných rodin (81 %, resp. 74 %), ve smíšených domácnostech pracují všichni dospělí „pouze“ v polovině z nich. Díky pracovní aktivitě **je příjmová situace těchto domácností vcelku příznivá**: téměř žádná z nich není v riziku příjmové chudoby, „velké obtíže“ vyjít s příjmem¹² pociťují minimálně, podprůměrný je podíl materiálně deprivovaných i těch, kdo si například nemohou dovolit zaplatit neočekávaný výdaj. Ze čtyř porovnávaných typů domácností (dle úplnosti a „smíšenosti“) se však do určité míry vyděluje zhruba **desetina** (9 % ze všech) **čistých neúplných rodin, které jsou i přes výdělečnou činnost rodiče vystaveny riziku příjmové chudoby** a horší pozici vykazují také u dalších (zde) jmenovaných ukazatelů. Z hlediska vzdělanostní úrovně se většinou jedná o samoživitele s nižším středním vzděláním (bez maturity) pracujících spíše v méně kvalifikovaných pozicích (nejčastěji jako pracovníci ve službách a prodeji či jako kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství). Přídatky na děti čerpá čtvrtina z nich, příspěvek na bydlení 9 %. Celkově se sociální příjmy na disponibilních příjmech podílejí jen z 6 %.

Ekonomická neaktivita (jednoho) rodiče, příp. další osoby v domácnosti snižuje celkový disponibilní příjem domácnosti (oproti „plně“ výdělečně činným domácnostem) a zároveň zvyšuje rozdíly mezi příjmy čistých a smíšených domácností. Rodin s jednou ekonomicky neaktivní (dospělou) osobou je 15 % z čistých úplných rodin, (zbývající) čtvrtina z čistých neúplných rodin a po třetině ze smíšených domácností. Příjmy ze sociálních systémů jsou tentokrát již velmi důležitou složkou disponibilního příjmu domácnosti. V úplných rodinách zaujímají méně než 20 %, ve smíšených neúplných rodinách zhruba 30 % a u nepracujících samostatně žijících samoživitelů jsou s dvoutřetinovým podílem hlavním zdrojem příjmu (viz tabulka č. 1.2.2). Ve smíšených rodinách přispívá ekonomicky neaktivní člen převážně svým důchodem, v čistých rodinách (a zejména u samoživitelů) mají mnohem vyšší váhu rodinné dávky, resp. dávky státní sociální podpory, jejichž hodnota je však v porovnání s důchody nižší. I proto dosahují smíšené domácnosti vyšších disponibilních příjmů a méně často čelí riziku chudoby. Naopak **definici příjmové chudoby naplňuje 22 % čistých úplných a až 71 % čistých neúplných rodin s (jedním) ekonomicky neaktivním rodičem**, což jsou však celkově jen 3 % ze všech čistých úplných, resp. až **19 % z čistých neúplných rodin**. Důvodem ekonomické neaktivity těchto samoživitelů je nejčastěji nezaměstnanost (78 %), příp. invalidita (15 %). Podporu v nezaměstnanosti přitom pobírá jen 22 % nezaměstnaných samoživitelů. Celkově žijí převážně (67 %) v nájemním bytě, poměrně častěji (než samoživitelé celkem) pečují o dvě a více dětí především školního věku. Alespoň nějakou sociální dávku dostávají všichni, přídatky na děti čerpají tři ze čtyř těchto samoživitelů, příspěvek na bydlení každý druhý. Sociální dávky představují přes 70 % jejich disponibilních příjmů.

¹² V rámci šetření SILC respondenti posuzují celkové vycházení domácnosti s příjmy, kdy na šestistupňové škále volí jednu z variant: s velkými obtížemi, s obtížemi, s menšími obtížemi, docela snadno, snadno, velmi snadno.

Tabulka č. 1.2.2 **Disponibilní příjem (Kč) a podíl sociálních příjmů (%) podle typu domácnosti**

	čistá UR	smíšená UR	čistá NUR	smíšená NUR
roční disponibilní příjem na SJ (Kč)				
všichni (tj. rodiče, příp. další os.) EA	257 176	268 234	192 824	214 478
1 osoba (tj. jeden z rodičů nebo jiná os.) <u>není</u> EA	174 913	200 212	111 022	193 315
podíl sociálních příjmů na disponibilním příjmu (%)				
všichni (tj. rodiče, příp. další os.) EA	2,1	2,5	4,4	4,9
1 osoba (tj. jeden z rodičů nebo jiná os.) <u>není</u> EA	19,2	13,5	67,8	30,9

Pozn.: SJ = spotřební jednotka, EA = ekonomicky aktivní, UR = úplná rodina, NUR = neúplná rodina

Zdroj: SILC 2015

Dvě nevýdělečně činné osoby jsou přítomny v 15 % smíšených domácností (a ve 4 % čistých úplných rodin), vyšší počet ekonomicky neaktivních osob v domácnosti je již spíše výjimečný. Z četného bydlení ve vlastním rodinném domě (65 %) a vyššího počtu nepracujících důchodců ve smíšené domácnosti lze usuzovat na časté vícegenerační soužití v rámci těchto domácností. Důvodem ekonomické neaktivity však vedle důchodu bývá i nezaměstnanost některého z členů domácnosti. Sociální dávky tvoří polovinu disponibilního příjmu těchto domácností. Některou z důchodových dávek má 86 % těchto domácností, podporu v nezaměstnanosti 18 %, přídavky na děti 45 % a příspěvek na bydlení 21 % domácností. Příjmovou chudobou je ohrožena pětina (21 %) těchto domácností, tj. z celku 3 %.

Příjmová situace se odlišuje i z hlediska typu soužití. Při porovnání vybraných ukazatelů za manželské a nesezdané páry s dětmi **vykazují horší finanční situaci partneři žijící nesezdaně** (viz tabulka č. 1.2.3). To je dáno jejich nižším socio-ekonomickým statutem. Manželé jsou totiž častěji oba výdělečně činní (82 % oproti 69 % pro nesezdané), alespoň jeden z nich má většinou maturitu nebo vyšší vzdělání (77 % oproti 60 %), osoba v čele rodiny pracuje častěji na řídicích, specializovaných, technických či odborných pozicích (42 % oproti 28 %) než jako řemeslníci, opraváři, montéři či pomocní a nekvalifikovaní pracovníci (43 % oproti 60 %). To se následně odráží ve vyšších celkových příjmech domácností manželů a v jejich nižší závislosti na sociálních dávkách.

Tabulka č. 1.2.3 **Vybrané ukazatele finanční situace podle typu soužití v čisté úplné rodině**

	disponibilní příjem na SJ (Kč/rok)	pobírá soc. dávky (%)	podíl soc. příjmů na disp. příj. (%)	příjmová chudoba (%)	materiální deprivace (%)	čerpá daň. zvýhodnění na dítě (%)	2 EA
manželé	242 545	35,7	7,1	8,2	1,4	97,3	82,4
nesezdaní	216 320	59,9	17,2	11,6	11,5	89,1	69,4

Pozn.: 2 EA = 2 ekonomicky aktivní osoby = respondent/ka i partner/ka jsou výdělečně činní

Zdroj: SILC 2015

Jak již bylo řečeno výše, **s počtem dětí v domácnosti se disponibilní příjem snižuje**. Struktura rodin z hlediska počtu dětí je v závislosti na věku nejmladšího dítěte dosti odlišná. Polovina rodin s nejmladším dítětem ve věku 6-15 let má dvě děti, o jedno dítě pečují v dalších dvou pětinach rodin, ve zbývajících desetině rodin žije 3 a

více dětí. Naproti tomu rodiny s nejmladším dítětem 16letým a starším mají nejčastěji jedno nezaopatřené dítě (77 %), o dvě děti se stará pětina rodin (22 %), tři a vícedětné rodiny jsou spíše výjimečné. V čistých úplných rodinách nad jednodětnými mírně převažují rodiny dvoudětné (a nejčastěji oproti ostatním typům se zde vyskytují rodiny se třemi a více dětmi), v ostatních typech domácností jasně dominují rodiny s jedním dítětem.

Podíl sociálních příjmů na disponibilních příjmech rodiny a jejich struktura se s počtem dětí v rodině velmi různí. Absolutně i relativně **nejvíce přispívají dávky ze sociálních systémů do rodinného rozpočtu tří- a vícedětných rodin** (viz tabulka č. 1.2.4). Významné jsou pro ně hlavně dávky státní sociální podpory, ale i dávky hmotné nouze. Přídavky na děti čerpá třetina vícedětných rodin (34 %), příspěvek na bydlení každá sedmá (14 %) a hmotnou nouzi každá třináctá rodina (8 %). Dohromady tvoří z celkových sociálních příjmů třetinu, stejně jako důchody.

Naproti tomu **nejméně čerpají některou ze sociálních dávek rodiny se 2 dětmi**, jejich podíl na příjmu domácnosti je tak poměrně malý. Mírně nadpoloviční většina pochází z důchodů, čtvrtina z přídavků na děti (které pobírá 16 % rodin), příspěvku na bydlení (6 %) a dávek hmotné nouze (2 %).

Velmi podobná co do míry čerpání těchto dávek, ale odlišná co do jejich významu je v porovnání s dvoudětnými rodinami situace **u jednodětných rodin**. U nich jsou sociální příjmy ze dvou třetin tvořeny důchodovými dávkami, přídavek na dítě, příspěvek na bydlení a dávky hmotné nouze zaujímají společně pouze desetinový podíl.

Tabulka č. 1.2.4 **Vybrané ukazatele finanční situace domácností podle počtu dětí**

	počet dětí		
	1	2	3 a více
disponibilní příjem na SJ (Kč/rok)	234 268	218 974	186 156
pobírá nějakou sociální dávku (%)	48,6	39,7	59,7
podíl sociálních příjmů na disp. příjmu (%)	14,3	8,2	20,6
čerpá daňové zvýhodnění na dítě (%)	92,1	95,8	83,7
podíl daň. zvýhodnění na dítě na disp. příjmu (%)	3,3	6,0	7,7
příjmová chudoba (%)	9,2	11,0	26,4

Zdroj: SILC 2015

Výhody daňové podpory rodin s dětmi skrze daňové zvýhodnění na dítě čerpá většina rodin, resp. rodičů, nejčastěji těch pečujících o 2 děti. Ve vyšší míře ho uplatňuje (alespoň jeden) rodič v úplných rodinách, nejméně pak rodič žijící sám se svými dětmi. Přítomnost dalšího člena v domácnosti (vytvářející smíšenou /zejména neúplnou/ rodinu) pravděpodobnost čerpání daňového zvýhodnění zvyšuje. Nižší míru využívání daňového zvýhodnění na dítě v rodinách se třemi a více dětmi lze vysvětlit častější ekonomickou neaktivitou rodičů.

Příjmová chudoba nejvíce (26 %) ohrožuje rodiny se třemi a více dětmi, přičemž se nevyhýbá ani rodinám s menším počtem dětí. Mezi chudými rodinami častěji figurují ty bez ekonomicky aktivních členů, nicméně výjimkou nejsou ani rodiny se 2 výdělečně činnými osobami. Vzdělanostní úroveň rodičů je spíše nižší, vyšší

zastoupení zde mají rodiče se základním nebo nižším středním vzděláním bez maturity. Jejich finanční situace je napjatá, tři čtvrtiny z nich pobírají alespoň jednu sociální dávku, neočekávaný výdaj si může dovolit zaplatit pouze čtvrtina z nich (pro srovnání - až dvě třetiny z těch, kdo nejsou příjmově chudí). Relativně **častěji jsou příjmově chudobě vystaveny rodiny s nejmladším dítětem školního věku**. Na větší riziko chudoby domácností s dětmi ve věku 6-17 let upozorňují i starší šetření (Večerník, Mysíková, 2015, s. 88-89).

Vedle objektivně měřitelné dobré či špatné příjmové úrovně, příp. příjmové chudoby je vhodné zohlednit také konkrétní výdaje domácnosti. O dostatečnosti příjmů na nutné i zbytné zboží a služby vypovídá osobní pohled představitelů domácnosti na míru obtížnosti vyjít s příjmem. Krajní kategorii „velkých obtíží“ vyjít s příjmem pak lze rovněž využít jako další indikátor chudoby. Nutno však poznamenat, že mezi ohrožením příjmovou chudobou a velkými obtížemi vyjít s příjmem existuje poměrně slabá vazba, kdy se obě proměnné prolínají jen zhruba z jedné třetiny (blíže viz Kuchařová a kol., 2017, s. 73; Večerník, Mysíková, 2015).

S většími či menšími obtížemi vychází s příjmem více než dvě třetiny (69 %) domácností se školními nebo dospívajícími dětmi, s velkými obtížemi necelá desetina (9 %). Je-li nejmladším dítětem v rodině školák, deklarují jeho rodiče statisticky významně častěji „velké obtíže“ nebo „obtíže“ vyjít s příjmem. Naproti nim rodiny s nejmladším dítětem 16letým a starším relativně častěji vyjdou s příjmem snadno, příp. „jen“ s menšími obtížemi.

Obtížněji s příjmy vyjdou rodiny se třemi a více dětmi než rodiny s jedním nebo dvěma dětmi. Kategorii „velkých obtíží“ či „obtíží“ vyjít s příjmem volí téměř dvakrát častěji **neúplné rodiny**, zvláště ty „čisté“ (v součtu 45 % vs. 25 %), naproti tomu úplné rodiny relativně častěji přiznávají, že vystačit s příjmem je pro ně „velmi snadné“ či „snadné“ (v souhrnu 9 % vs. 5 %). Potíže vyjít s příjmem se prohlubují s přítomností (vyššího počtu) **ekonomicky neaktivních osob**. Větší šanci výskytu finančních obtíží při vycházení s příjmem (byť nižší než v případě příjmové chudoby) mají dále **domácnosti s dětmi od 6 do 17 let věku** (blíže viz Večerník, Mysíková, 2015, s. 88-90).

Z modulu šetření SILC 2014 zaměřeného na vybrané materiální a sociální podmínky dětí do 15 let věku dále vyplývá, že **jako nejvíce problematické se z finančního hlediska pro rodiny se školními dětmi jeví zajištění jejich pravidelných zájmových aktivit, venkovního vybavení na volnočasové aktivity, účasti na školních výletech a akcích a možnosti strávit alespoň týden prázdnin mimo domov**. Finanční nedostupnost vybraných aktivit pro děti přitom častěji deklarují samoživitelé oproti úplným rodinám (blíže viz Höhne a kol., 2016). Autorky v uvedené analýze dále poukazují na to, že schopnost rodiny financovat vybrané položky roste s výší příjmu, náklady na děti však současně představují v rodinných rozpočtech nestejný podíl - vyšší při nižších příjmech a naopak. Byla prokázána i výrazná souvislost mezi materiální deprivací domácnosti a finanční nedostupností zkoumaných položek (tamtéž, s. 115-119).

1.2.3 Bydlení

Podobně jako analýza příjmové situace rodin s dětmi na základě dat SILC 2015 bude i kapitola týkající se bydlení věnována rodinám ve střední fázi, tj. s nejmladším dítětem studujícím na základní, střední nebo vyšší škole (od 6 let věku).

Preference vlastnického bydlení rodinami s dětmi daného věku je značná, což platí obecně i u jiných sociodemografických skupin domácností (viz např. Kuchařová a kol., 2017). Ve vlastním rodinném domě žije téměř polovina (47 %) rodin s dětmi, ve vlastním bytě další čtvrtina (26 %). S věkem nejmladšího dítěte v rodině se zvyšuje podíl rodin žijících v rodinném domě (a klesá podíl rodin v nájemních bytech). **Vlastní dům obývá až polovina úplných rodin**, kdežto jen čtvrtina rodin neúplných. Relativně častěji v rodinném domě žijí **rodiny se dvěma dětmi, manželské páry a především smíšené domácnosti**. Naproti tomu byt v osobním vlastnictví mají častěji rodiny jednodětné a nesezdaní partneři. Ve vlastnické formě bydlení žijí převážně rodiny v obcích do 5 tisíc obyvatel. S velikostí místa bydliště přitom roste zastoupení bytů a naopak klesá vlastnictví domů. Nejvyrovnanější vzájemná proporce rodinných domů a vlastních bytů je ve městech s 10 až 50 tisíci obyvateli (viz tabulka č. 1.2.5).

Zhruba každá šestá rodina (17 %) žije **v nájemním bytě**, přičemž mnohem častěji je obývány **samoživitelé, nesezdaní a rodiny se třemi a více dětmi** (viz tabulka č. 1.2.5). V nejmenších obcích rodiny s dětmi v pronajatých bytech téměř nežijí, častěji takto bydlí až ve větších městech. Podíl družstevního bydlení v bytovém fondu v posledních letech stále klesá (blíže viz Kuchařová a kol., 2017, s. 88). Pro rodiny s dětmi je tak spíše okrajovou formou bydlení, i když jejich vyšší zastoupení zůstává ve středně velkých městech. Nejméně častou formou je bydlení u příbuzných a známých, které se v relativně vyšší míře vyskytuje jen v malých obcích.

Tabulka č. 1.2.5 Druh bytu podle vybraných charakteristik domácností (%)

		vlastní byt	vlastní dům	družstevní byt	pronajatý byt	bydlení u příbuzných, známých
věk nejml. dítěte	6-15 let	26,4	44,0	6,8	19,8	2,9
	16 a více let	26,0	51,4	8,3	12,5	1,7
typ rodiny	úplná	25,4	52,3	6,8	13,3	2,2
	neúplná	29,8	25,6	9,7	31,4	3,5
počet dětí	1 dítě	29,4	42,2	8,4	17,5	2,6
	2 děti	23,2	52,6	6,1	15,7	2,5
	3 a více dětí	20,2	47,9	7,1	23,1	1,7
typ domácnosti	čistá	28,0	43,2	8,0	18,2	2,7
	smíšená	19,6	61,8	5,1	12,1	1,4
typ soužití	manželé	26,9	51,9	7,3	11,4	2,4
	nesezdaní	32,2	26,3	7,2	31,9	2,4
velikost obce (počet obyvatel)	do 999	7,2	80,2	1,9	5,3	5,4
	1 000-4 999	16,1	67,3	2,8	11,6	2,2
	5 000-9 999	28,4	38,1	9,4	19,0	5,1
	10 000-49 999	31,7	33,0	13,7	20,4	1,2
	50 000-99 999	35,8	26,9	11,6	24,6	1,1
	100 000 a více	46,0	17,9	7,8	27,4	0,9
celkem		26,3	46,7	7,4	17,1	2,5

Zdroj: SILC 2015

Vlastní byt či dům, příp. družstevní byt řada jedinců a rodin spolufinancuje pomocí hypotéky. Ve střední fázi života mají některé rodiny své hypotéky již splaceny, což lze usuzovat s nižšího podílu ve srovnání s rodinami v rané fázi rodičovství: **hypotéku splácí až polovina (49 %) rodin s nejmladším dítětem předškolního věku, třetina (36 %) rodin s nejmladším dítětem školního věku a necelá pětina**

(19 %) rodin s nejmladším dítětem dospívajícím. Hypotečními splátkami jsou častěji zatíženy rodiny obývající rodinný dům (32 %), rodiny úplné (31 %), se dvěma dětmi (36 %) a rodiny žijící v obcích s méně než 10 tisíci obyvateli (34 %). Podíl rodin zatížených hypotékou a pečujících o jedno dítě a podíl rodin se třemi a více dětmi je téměř totožný (především v případě úplných rodin), a to zhruba čtvrtinový. Čtvrtinový je rovněž u samoživitelů se dvěma dětmi.

Platit splátky hypotéky včas se daří naprosté většině rodin. Za posledních 12 měsíců se do situace, kdy nebyla schopna dostát svým závazkům a zaplatit v termínu příslušnou splátku, dostala necelá 2 % rodin.

Náklady na bydlení

Každá domácnost musí zpravidla měsíčně ze svého rozpočtu vyčlenit částku potřebnou na zaplacení nákladů spojených s bydlením, tj. případného nájmu a plateb za energie, vodu apod. **V průměru vydají rodiny s dětmi téměř 6 200 Kč měsíčně.** Bydlení u příbuzných či známých vyžaduje o zhruba dva tisíce Kč méně, podprůměrně nákladné jsou měsíčně i vlastní byty a zejména domy (viz tabulka č. 1.2.6). Naproti tomu nejvíce finančních prostředků si musí připravit rodiny žijící v nájemních bytech. Tržní nájemné, které platí devět z deseti rodin bydlících v pronajatých bytech, činí měsíčně kolem 9 500 Kč.

Tabulka č. 1.2.6 **Náklady na bydlení (měsíčně v Kč), jejich podíl na disponibilních příjmech (%) a míra zatížení rodinného rozpočtu (%)**

		náklady na bydlení		subjektivní míra zatížení *		
		průměr (Kč)	podíl (%)	velká zátěž	určitá zátěž	žádná zátěž
typ rodiny	úplná	6 161	17,0	21,5	71,0	7,5
	neúplná	6 291	31,6	42,1	52,1	5,8
počet dětí	1 dítě	6 074	20,9	26,3	66,0	7,7
	2 děti	6 231	18,4	23,4	69,9	6,7
	3 a více dětí	6 859	22,4	35,0	59,1	5,9
typ soužití	manželé	6 018	16,7	18,5	72,9	8,6
	nesezdaní	6 878	24,1	33,9	58,0	8,1
druh vlastnictví bytu	vlastní byt	5 993	18,0	21,8	67,2	11,0
	vlastní dům	5 267	14,3	20,6	73,2	6,2
	družstevní byt	6 157	20,5	22,8	72,3	4,9
	pronajatý byt	9 322	38,7	49,3	45,9	4,8
	u příbuzných aj.	4 073	17,7	10,0	82,0	8,0
celkem		6 189	20,0	25,7	67,1	7,2

Pozn.: * Na třístupňové škále hodnotili respondenti finanční zátěž nákladů na bydlení jako „velkou zátěž“, „určitou zátěž“ nebo „žádnou zátěž“.

Zdroj: SILC 2015

Častější bydlení samoživitelů, vícedětných rodin, příp. nesezdaných párů s dětmi (tj. rodin spíše s nižšími příjmy) v nájemních bytech se projevuje ve větším objektivním i subjektivním zatížení rodinného rozpočtu těchto domácností náklady na bydlení. Zatímco **v průměru je na pokrytí výdajů na bydlení potřeba pětina (disponibilních) příjmů, nájemní byty spotřebují téměř dvojnásobný podíl (39 %).** Samoživitelé si tak musejí připravit průměrně třetinu svých příjmů, nesezdaní a rodiny se třemi a více dětmi zhruba čtvrtinu příjmů. Pokud žijí jmenované typy rodin

v nájemních bytech, vyžadají si výdaje na bydlení téměř polovinu jejich příjmů (50 %, resp. 43 % a 48 %). Jak ukazuje tabulka č. 1.2.6, zástupci těchto domácností vnímají výdaje na bydlení častěji také jako „velkou zátěž“.

Nejčastější formou bydlení neúplných rodin je sice stále bydlení vlastnické (55 %), jejich nižší příjmová úroveň jim však neumožňuje pořízení vlastnického bydlení v takové míře, jako je tomu u rodin úplných (78 %). Samoživitelé tak častěji bydlí v bytech méně finančně náročných z hlediska jejich pořízení, avšak často výrazně dražších s ohledem na nutné měsíční platby (tj. převážně v nájemních, příp. družstevních bytech). Nejen jim, ale i dalším příjmově slabším domácnostem by tak prospělo „...posílení jistoty, bezpečí, profesionality a dlouhodobosti nájemního bydlení v naší zemi“ (Lux, 2015, s. 11).

Někdy se mohou rodiny dostat do situace, kdy jim z různých důvodů nevystačí finance na zaplacení nájmu nebo dalších povinných plateb. Za posledních 12 měsíců (k datu šetření SILC 2015) se v tíživé **situaci, kdy nebyly schopny v termínu zaplatit nájem**, ocitlo 5 % úplných a 9 % neúplných rodin.¹³ Pokud žily v nájemních bytech, zvýšily se oba podíly na 12 %, resp. 14 %. Ze dvou pětín se jednalo o samoživitele, relativně častěji se to týkalo rodin s jedním dítětem a rodin se třemi a více dětmi. Celkové náklady na bydlení zatíží rozpočet těchto rodin téměř ze dvou třetin. Častěji se jedná o rodiny s nezaměstnanou osobu v čele, příp. s jinak ekonomicky neaktivní osobou (starobní, invalidní důchodce).

Dluh v platbě za teplo, elektřinu, plyn či vodu měla za poslední rok 3 % úplných a 5 % neúplných rodin. V nájemních bytech se tento podíl v obou typech rodin navýšil na 12 %, přičemž souhrnné náklady na bydlení v průměru spotřebují téměř tři čtvrtiny jejich příjmů. Sociodemografická situace těchto rodin byla přitom velmi podobná jako u rodin dlužících na nájmu. Dokladem toho je velký „průnik“ těchto dvou skupin rodin, neboť téměř 80 % rodin, které nebyly schopny včas zaplatit nájem, nezvládlo zaplatit ani s bydlením související služby. Celkově se v této nelehké situaci nachází desetina rodin bydlících v pronajatých bytech.

Kvalita bydlení

Nejen vlastnická forma bytu, ale i jeho kvalita co do velikosti obytného prostoru, vybavení domácnosti či samotného stavu bytu a jeho bezprostředního okolí ovlivňuje celkovou spokojenost jeho uživatelů s bydlením, a tím i další stránky rodinného života (viz např. Median, Sirius, 2016).

Rodiny s dětmi bydlí nejčastěji ve tří- nebo čtyřpokojových bytech. Menší byty obývá zhruba desetina rodin, větší více jak čtvrtina, přičemž převážně se jedná o pětipokojové byty (15 %). **Počet místností se však výrazně různí podle druhu bytu z hlediska jeho vlastnictví a podle typu domácnosti.** V průměru největší jsou rodinné domy, kdy má každý druhý dům 5 nebo více obytných místností (viz tabulka č. 1.2.7). Naproti tomu téměř polovina bytů v osobním vlastnictví je třípokojová, další třetina čtyřpokojová. Tři místnosti mají nejčastěji rovněž byty družstevní a nájemní, pronajímané byty však patří v souhrnu k nejmenším, s vysokým podílem bytů s jedním či dvěma pokoji. Samoživitelé mají oproti úplným rodinám kvůli častějšímu obývání nájemních bytů i vzhledem k průměrně nižšímu počtu osob spíše menší byty. S počtem dětí v rodině se velikost bytu zvyšuje, ne vždy však adekvátně k počtu členů domácnosti, jak si ukážeme dále.

¹³ Statistická data přitom blíže nespecifikují, zda k tomu došlo spíše výjimečně nebo opakovaně.

Obdobné difference v závislosti na druhu bytu, úplnosti rodiny a počtu dětí jsou patrné i při použití jiného ukazatele velikosti bytu, a to **průměrné obytné plochy bytu** (viz tabulka č. 1.2.7). Průměrná plocha bytu se přitom s každou další místností v bytě zvyšuje, byť klesajícím tempem.

Tabulka č. 1.2.7 **Ukazatele velikosti bytu podle vybraných charakteristik domácností (%)**

		počet obytných místností				průměr. počet místností na byt	průměr. plocha bytu (m ²)	průměr. počet osob na místnost	průměr. počet m ² na osobu
		1, 2	3	4	5+				
typ rodiny	úplná	6,4	30,0	31,7	31,9	4,1	99,4	1,02	26,4
	neúplná	20,4	43,4	22,8	13,4	3,3	75,7	0,87	30,0
počet dětí	1 dítě	12,2	34,6	28,4	24,7	3,8	89,7	0,88	29,7
	2 děti	6,4	30,4	32,3	30,9	4,1	99,1	1,07	25,1
	3 a více dětí	5,8	32,9	24,6	36,6	4,3	104,7	1,35	20,0
druh vlastnictví bytu	vlastní byt	12,5	47,3	32,9	7,3	3,4	77,1	1,06	23,8
	vlastní dům	0,9	14,7	30,8	53,7	4,8	118,2	0,85	31,9
	družstevní byt	7,4	61,8	28,4	2,4	3,3	71,6	1,06	22,8
	pronajatý byt	26,4	48,8	20,8	4,0	3,0	69,1	1,18	22,0
	u příbuzných aj.	28,5	25,5	40,9	5,1	3,2	73,4	1,16	23,1
celkem		9,4	32,8	29,7	28,0	4,0	94,4	0,99	27,2

Zdroj: SILC 2015

Prostorový komfort bytu lépe přiblíží relativní ukazatele velikosti bytu (viz poslední dva sloupce tabulky č. 1.2.7). **Z hlediska průměrného počtu osob na jednu místnost a průměrné obytné plochy na osobu zůstávají na přední příčce co do velikosti a komfortu bytu rodinné domy a na posledním místě opět nájemní byty.** Neúplnost rodiny však tentokrát přináší „lepší“ výsledky při porovnání s úplnými rodinami: každý člen neúplné domácnosti má v průměru k dispozici až 30 m² obytné plochy (vs. 26 m²) a méně často musí sdílet jednu místnost s další osobou či dokonce ve většině rodin (59 % vs. 39 %) připadá na 1 místnost méně než jedna osoba. Příznivější ukazatele platí pro neúplné rodiny i při zohlednění počtu dětí. Každé další dítě v rodině přitom prostorový komfort bytu snižuje. Alespoň jednu místnost na osobu má k dispozici až 87 % rodin s jedním dítětem, 66 % se dvěma dětmi a jen 32 % se třemi a více dětmi. S počtem dětí se rovněž snižuje průměrná obytná plocha připadající na člena domácnosti. Uvedené rozdíly podle úplnosti rodiny a počtu dětí přetrvávají i v jednotlivých formách bytu dle vlastnictví.

V prostorově poddimenzovaných bytech žije v ČR zhruba 1 % rodin s dětmi školního a staršího věku. Méně než 10 m² na osobu má k dispozici 0,8 % rodin, s více jak 2 osobami na místnost bydlí 0,4 % rodin. Obě skupiny se přitom prolínají minimálně.

Kromě prostorového komfortu hraje důležitou roli při hodnocení kvality bydlení **stav bytu a kvalita životního prostředí v jeho okolí.** Data SILC za tímto účelem sledují 6 ukazatelů: vlhkost (zatékání střešou, vlhkost zdí apod.), nedostatek světla (tmavý byt), nedostatek místa (malý byt), hluk (od sousedů či z ulice), špinavé prostředí (či jiné problémy se životním prostředím) a výskyt vandalizmu a kriminality. **Dvě třetiny rodin se nesetkávají ani s jedním z uvedených problémů,** téměř pětinu trápí jeden z nich, další desetinu dva. Nejvíce si rodiny stěžují na hlučné a

znečištěné okolí bytu, případně vandalismus (viz tabulka č. 1.2.8). Tyto nepříjemnosti více komplikují život rodinám žijícím ve velkých městech, častěji je zmiňují vlastníci (a družstevníci) bytů, ale i nájemníci. Rodiny obývající rodinné domy mají v tomto ohledu spíše méně starostí, a to i v případě výskytu dalších negativních jevů. Nájemní byty naopak vykazují nadprůměrně horší kvalitu bydlení dle všech sledovaných indikátorů. V souhrnu nejmenší je výskyt problémů s příliš tmavým bytem.

Tabulka č. 1.2.8 **Výskyt vybraných problémů v bytě či v okolí podle druhu bytu a velikosti obce (%)**

		vlhkost	tmavý byt	malý byt	hluk	špína, znečištění	vandalismus, kriminalita
druh vlastnictví bytu	vlastní byt	5,9	4,5	11,8	14,1	14,6	14,0
	vlastní dům	9,2	1,8	3,4	8,5	11,3	8,1
	družstevní byt	6,0	0,8	20,5	16,9	10,7	20,4
	pronajatý byt	15,5	7,0	15,3	15,8	15,2	12,5
	u příbuzných aj.	8,1	16,2	4,7	18,4	9,2	7,3
velikost obce (počet obyvatel)	do 999	12,8	4,4	5,4	8,0	9,2	3,6
	1 000-4 999	7,7	2,1	4,3	10,0	11,3	9,3
	5 000-9 999	15,6	5,7	11,0	14,1	11,1	14,6
	10 000-49 999	7,3	3,7	11,7	10,1	11,6	9,7
	50 000-99 999	6,8	3,7	10,1	17,7	18,8	15,9
	100 000 a více	8,0	4,1	13,6	17,5	17,4	19,6
celkem		9,2	3,7	9,0	12,1	12,8	11,3

Zdroj: SILC 2015

Samoživitelé byli oproti respondentům z úplných rodin při hodnocení bytového komfortu podle šesti jmenovaných ukazatelů jen mírně kritičtější. Výrazně častěji je však trápí vlhkost v rodinném domě nebo v bytě, který patří příbuzným či známým. Kvalitu bydlení u příbuzných a známých přitom hodnotí značně negativně i z hlediska dalších indikátorů. Lze se domnívat, že volba této bytové situace byla spíše nouzovým řešením jejich životní situace. Celkově zde žijí necelá 4 % neúplných rodin (viz tabulka č. 1.2.5).

Z hlediska počtu dětí v rodině jsou případnými problémy týkajícími se kvality bytu a okolního prostředí nejméně ohroženy rodiny se dvěma dětmi, nejčastěji je zmiňují rodiny se třemi a více dětmi. Určitou výjimkou je kritika nedostatku místa v bytě, což trápí nejvýrazněji dvoudětné rodiny žijící v bytech družstevních, vlastních nebo nájemních (oproti rodinám s méně nebo více dětmi i ve srovnání s dvoudětnými rodinami žijícími v rodinných domech).

Na hlučnější a znečištěnější prostředí a vyšší míru vandalizmu či kriminality si stěžují častěji obyvatelé hustě osídlených oblastí.

Ve standardním vybavení naprosté většiny bytů rodin s dětmi je vlastní toaleta a koupelna. Téměř stoprocentní je i vybavenost předměty dlouhodobé spotřeby - pračkou, barevnou televizí a telefonem. Osobní počítač a přístup na internet nemají zhruba 4 % domácností, větším dílem proto, že si je nemohou dovolit. Osobní automobil vlastní 85 % rodin, 8 % si jej nemůže dovolit a zbývajících 6 % ho nechce. Chybí téměř každému druhému samoživiteli (42 %), většina (25 %) auto nemá kvůli nedostatku peněz. Méně jsou autem dále vybaveny tří- a vícedětné rodiny. S počtem

1. Rodina ve střední fázi rodinného cyklu ve statistických datech

dětí v rodině přitom roste váha finančního zdůvodnění jeho nedostupnosti nad ostatními důvody.

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

2.1 Informace o šetření a rodinách ve výběrovém souboru

Sběr dat byl na základě dotazníku vypracovaného VÚPSV, v. v. i realizován agenturou FOCUS Marketing & Social Research, a to formou osobních standardizovaných rozhovorů tazatelů s respondenty s využitím elektronických dotazníků v notebookech (metoda CAPI) v domácnostech respondentů. Respondenty byli rodiče dětí stanoveného věku. Nastavení kvót a parametry výzkumného souboru dokumentuje tabulka č. 2.1.1.

Tabulka č. 2.1.1 **Nastavení kvót a parametry výzkumného souboru**

název kvóty		nastavení kvóty	výzkumný soubor	
			rel. počet	abs. počet
rodina	úplná	67 %	66 %	1 054
	neúplná	33 %	34 %	545
věk nejmladšího dítěte	7 až 14 let	60 %	63 %	999
	15 až 19 let	40 %	37 %	600
počet dětí	jedno	40 %	42 %	671
	dvě	40 %	41 %	651
	tři a více	20 %	17 %	277
vzdělání respondenta	ZŠ + vyučení bez maturity	40 %	39 %	625
	SŠ s maturitou	40 %	40 %	638
	VOŠ, VŠ	20 %	21 %	336
pohlaví	muž v úplné rodině	34 %	28 %	442
	žena v úplné rodině	33 %	38 %	612
	muž v neúplné rodině	33 %	4 %	68
	žena v neúplné rodině		30 %	477
velikost obce	do 4 999 ob.	38 %	37 %	585
	5 000 až 19 999 ob.	18 %	17 %	277
	20 000 až 99 999 ob.	21 %	22 %	356
	nad 100 000 ob.	23 %	24 %	381
kraj	Praha	13 %	13 %	209
	Středočeský	12 %	12 %	199
	Jihočeský	6 %	7 %	104
	Plzeňský	6 %	6 %	90
	Karlovarský kraj	3 %	3 %	41
	Ústecký	8 %	8 %	126
	Liberecký	4 %	4 %	60
	Královéhradecký	5 %	5 %	84
	Pardubický	5 %	4 %	69

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

pokračování tabulky

název kvóty		nastavení kvóty	výzkumný soubor	
			rel. počet	abs. počet
kraj	Kraj Vysočina	5 %	4 %	68
	Jihomoravský	11 %	11 %	169
	Olomoucký	6 %	6 %	96
	Zlínský	6 %	6 %	94
	Moravskoslezský	12 %	12 %	190
CELKEM		1 599 respondentů		

Zdroj: RSF 2016

V souboru dotázaných byly dle výběrových kritérií zastoupeny ze dvou třetin úplné rodiny, konkrétně 55 % respondentů žilo v manželství a 11 % v nesezdaném soužití. Každá třetí dotázaná rodina byla neúplná, v rodině žil tedy pouze jeden rodič s nezaopatřeným dítětem¹⁴ či dětmi, případně další (příbuzné) osoby. Oproti výsledkům ze SLDB 2011, kde je neúplných 29 % rodin s dětmi staršími 6 let, byl podíl rodin samoživitelů ve výběru mírně nadhodnocen (v datovém souboru tvoří 34 %), aby byl jejich počet dostačující pro statistickou analýzu. S podobným cílem byly upraveny podíly rodin dle počtu nezaopatřených dětí tak, aby byly více zastoupeny i rodiny se třemi a více dětmi. Jedno dítě tak mělo 42 % rodin, dvě děti 41 % rodin a 17 % mělo tři, nebo čtyři děti (srovnej s tabulkou č. 1.1.4). **Úplné rodiny měly nejčastěji dvě děti (46 % z nich), v neúplných žilo většinou pouze jedno dítě (55 % z nich).**

Tabulka č. 2.1.2 **Počet nezaopatřených dětí v domácnosti dle úplnosti rodiny**

počet nezaopatřených dětí v domácnosti	úplná rodina		neúplná rodina	
	abs.	rel.	abs.	rel.
jedno	371	35,2	300	55,0
dvě	487	46,2	164	30,1
tři	186	17,6	75	13,8
čtyři	10	0,9	6	1,1
celkem	1 054	100,0	545	100,0

Zdroj: RSF 2016

Pro dnešní mladé lidi je důležité vytvořit vlastní domácnost předtím, než založí rodinu, tj. chtějí si zajistit pokud možno vlastní byt a finance vč. ideálně jistého zdroje pracovních příjmů. Vícegenerační soužití je v současné době spíše ojedinělé (Kuchařová a kol., 2017).

Demografická statistika hovoří o tzv. čistých rodinách, které jsou definovány jako soužití rodičů a nezaopatřených dětí. Zaopatřené děti žijící stále v rodině jsou považovány za tzv. přidané osoby (spolu s dalšími příbuznými či nepříbuznými společně hospodařícími osobami) a tyto rodiny jsou označeny jako smíšené. **Ve výzkumném souboru bylo tzv. čistých dle výše uvedené definice 82 % rodin, to**

¹⁴ Nezaopatřené je dítě do skončení povinné školní docházky a poté dítě studující nebo soustavně se připravující na budoucí povolání, nejdéle však do 26. roku věku. Zaopatřené je dítě po skončení povinné školní docházky, které se už soustavně nepřipravuje na budoucí povolání.

je o něco méně než při posledním sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 (86 %). V 8 % žily s rodinou i již zaopatřené děti, nikoli však další osoby, téměř v každé desáté (9 %) domácnosti rodičů se školními dětmi bydlela s rodinou nějaká další osoba (prarodiče, jiné příbuzné či nepříbuzné osoby), ve zbývajícím 1 % domácností žili společně rodiče, zaopatřené i nezaopatřené děti a další příbuzné či nepříbuzné osoby.

Společné soužití se výrazně lišilo dle typu rodiny, kdy **manželé žili častěji pouze s dětmi** (pouze s nezaopatřenými - 88 %, i se zaopatřenými - 7 %), v populaci nesezdaných párů činily dané podíly 84 %, resp. 6 %. Samoživitelé bydleli pouze se svými nezaopatřenými dětmi v 72 %, zaopatřené děti dál setrvaly u rodičů v 9 % neúplných rodin. **Přibližně v každé páté domácnosti samoživitele bydlela tedy kromě dětí i jiná osoba.** Tato zjištění do značné míry odpovídají základním poznatkům ze SLDB 2011.

Společné bydlení s dalšími osobami souvisí logicky s vlastnictvím bytu či domu, ve kterém rodina žije. Rodiny (s nezaopatřenými, příp. zaopatřenými dětmi), které nesdílely byt s dalšími osobami, vlastnily byt či dům či bydlely v družstevním bytě v 72 %, 23 % bydlelo v pronájmu a pouze 5 % z nich žilo u rodičů či jiných příbuzných. Naproti tomu rodiny bydlící i s dalšími osobami vlastnily byt či dům nebo bydlely v družstevním bytě v 49 %, 11 % bydlelo v pronájmu a 40 % u rodičů či jiných příbuzných. Nejběžnější bylo soužití s rodiči respondenta a/nebo jeho partnera (80 %), s jinými příbuznými bydlelo 13 % smíšených rodin. Rodiny, jež bydlely i s dalšími osobami, měly stejně nezaopatřených dětí jako rodiny bydlící samostatně. Z dat je patrná i určitá souvislost mezi zastoupením smíšených rodin a velikostí obce, kdy byl vyšší podíl těchto rodin zaznamenán ve velkých městech s více než 100 tisíci obyvateli. To do značné míry souvisí s typem zástavby, která má ve městech spíše bytový charakter a společné bydlení rodiny s dalšími osobami je tak nezřídka vázáno právě na byt, na druhé straně jsou zde vyšší ceny nemovitostí, jež jsou tak pro rodiny s dětmi obtížněji dostupné.

V manželských párech pracovali většinou oba partneři (jako zaměstnanci či OSVČ). U nesezdaných sice také převládaly páry s oběma pracujícími partnery, nicméně podíl těch, kde pracoval pouze jeden z nich, byl oproti manželstvím vyšší. Pracovní příjem měla rovněž většina samoživitelů (tabulka č. 2.1.3).

Tabulka č. 2.1.3 **Rodiny dle ekonomické aktivity partnerů/samoživitelů**

	manželé		nesezdaní		samoživitel		
	abs.	rel.	abs.	rel.		abs.	rel.
oba pracující	814	92,8	148	83,6	pracující	503	92,3
jeden pracující	59	6,7	28	15,8	nepracující	42	7,7
oba nepracující	4	0,5	1	0,6	celkem	545	100,0
celkem	877	100,0	177	100,0			

Zdroj: RSF 2016

Více než tři čtvrtiny respondentů a jejich partnerů pracovaly jako zaměstnanci na plný úvazek, částečný úvazek byl spíše výjimečný (tabulka č. 2.1.4). Z hlediska pohlaví byl častější u žen (respondentky i partnerky respondenta - 5 % oproti necelému 1 % u mužů). To odpovídá skutečnosti, že český trh práce se na rozdíl od řady západoevropských zemí vyznačuje obecně nízkým podílem osob pracujících na částečný úvazek. Zatímco v roce 2015 pracovalo v EU-28 na částečný úvazek 6 % mužů a 38 % žen s nejmladším dítětem ve věku 6 až 11 let, v České republice tak

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

pracovala pouze necelá 2 % mužů a 10 % žen. S věkem nejmladšího dítěte (12 a více let) podíl částečně zaměstnaných žen mírně klesá na 32 % v EU-28 a na 6 % v České republice (Eurostat, 2016). V celkovém pohledu v ČR stejně jako v dalších středo- a východoevropských státech jak u bezdětných, tak u žen-matek jednoznačně převládá zaměstnání na plný úvazek (Eurostat, 2016; Kuchařová a kol., 2017).

Nízké využívání částečných úvazků vysvětluje několik faktorů. U mužů je nejzájem způsoben zejména přetrvávajícím modelem muže jako živitele, zvláště v období, kdy jsou děti předškolního věku. U žen je zájem v tomto období o částečné úvazky vyšší (dle některých šetření by tak chtělo pracovat až 70 % matek, Kuchařová a kol., 2017), s přibývajícím věkem nejmladšího dítěte tato preference klesá. Dle výzkumného souboru RSF 2016 pracovalo na částečný úvazek v zájmu sladění pracovního a rodinného života 8 % dotázaných zaměstnankyň, 21 % to neumožňoval zaměstnavatel a 11 % to nedovoloval charakter jejich práce (podrobněji viz kapitola 2.4).

Přibližně každý sedmý respondent žijící s partnerem byl osobou samostatně výdělečně činnou, se zaměstnanci nebo bez nich (tabulka č. 2.1.4). OSVČ byly v párech běžnější u mužů (každý čtvrtý) než u žen (každá čtrnáctá). Naopak ženy byly častěji nezaměstnané nebo v domácnosti (7 % proti 2 % mužů). Proto byla nezaměstnanost významněji zastoupena mezi samoživiteli, kde je početní převaha žen (88 %).

Tabulka č. 2.1.4 **Ekonomické postavení respondenta a partnera**

ekonomické postavení	respondent		partner	
	abs.	rel.	abs.	rel.
zaměstnanec na plný úvazek	812	77,0	815	77,3
zaměstnanec na částečný úvazek	37	3,5	29	2,8
OSVČ (živnostník, svobodné povolání, podnikatel) se zaměstnanci	59	5,6	72	6,8
OSVČ (živnostník, svobodné povolání, podnikatel) bez zaměstnanců	92	8,7	95	9,0
nezaměstnaný	25	2,4	17	1,6
v domácnosti	22	2,1	14	1,3
jiné	7	0,7	12	1,1
celkem	1054	100,0	1054	100,0

Zdroj: RSF 2016

Tabulka č. 2.1.5 **Ekonomické postavení samoživitelů**

ekonomické postavení	abs.	rel.
zaměstnanec na plný úvazek	417	76,5
zaměstnanec na částečný úvazek	26	4,8
OSVČ (živnostník, svobodné povolání, podnikatel) se zaměstnanci	19	3,5
OSVČ (živnostník, svobodné povolání, podnikatel) bez zaměstnanců	41	7,6
nezaměstnaný	31	5,7
v domácnosti	2	0,4
jiné	9	1,7
celkem	545	100,0

Zdroj: RSF 2016

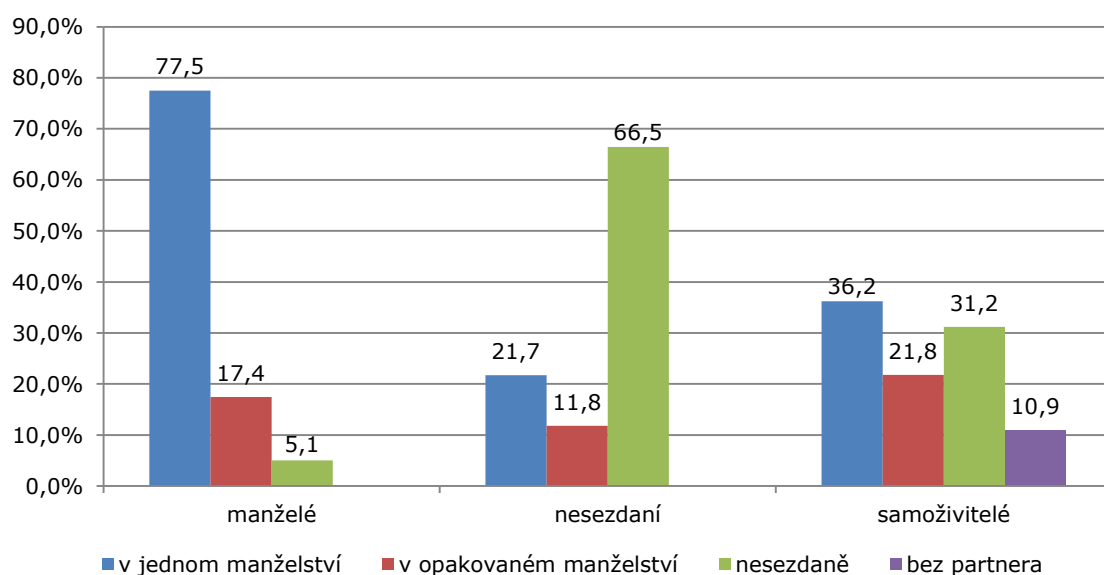
2.2 Partnerství a rodičovství ve střední fázi rodinného cyklu

2.2.1 Partnerství

Po roce 1989 zaznamenávají demografické statistiky a sociologické výzkumy významné změny v rodinném chování. Založení rodiny, tj. narození dítěte, je odkládáno do vyššího věku, úroveň plodnosti se pohybuje výrazně pod úrovní prosté reprodukce. Úroveň sňatečnosti rovněž osciluje na nízké úrovni při rostoucím věku při vstupu do manželství. Nestabilita manželství měřena úhrnnou rozvodovostí rovněž stoupá. Naproti tomu jsou častější alternativní formy rodiny, jako je např. nesezdané soužití, singles, složené rodiny partnerů s dětmi z dřívějších vztahů. Průkopníky těchto změn byly generace narozené v 70. letech (Kuchařová a kol., 2017). Právě z těchto generací pochází více než polovina respondentů tohoto výzkumu (60 %). Nabízí se tedy otázka, do jaké míry se uvedené změny rodinného chování promítly do života našich respondentů, při vědomí toho, že cílovou skupinou byly rodiny se školními dětmi, tedy ti respondenti, kteří rodinu založili.

Většina respondentů mající v době výzkumu partnera (83 %) žila v manželství. Je logické, že manželství, byť opakované, považovali tito dotázaní za nejlepší způsob soužití (graf č. 2.2.1). Ve skupině nesezdaných to byl pouze každý třetí respondent, dvě třetiny tak žily s partnerem bez uzavření sňatku v souladu se svým postojem. Nejvíce nejednotní v názoru na nejlepší formu soužití byli osamělí rodiče. Více než polovina z nich dávala přednost manželství, přibližně jedna třetina zvolila za ideál nesezdané soužití, život bez partnera považoval za nejlepší pouze každý desátý samoživitel.

Graf č. 2.2.1 Nejlepší forma soužití (%)

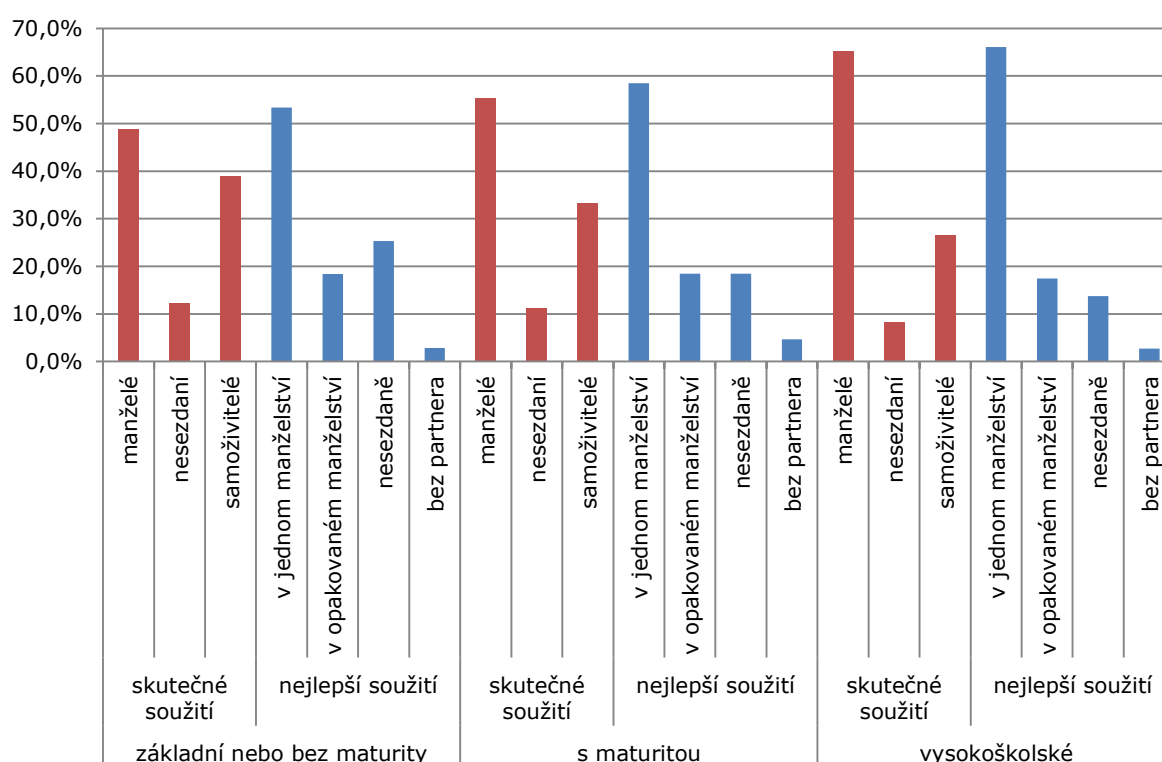

Zdroj: RSF 2016

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

Dle dosavadních výzkumů se lidé s vyšším vzděláním chovají tradičněji, to znamená, že častěji uzavírají sňatek a děti se rodí až do manželství (Kuchařová a kol., 2017). Těmto poznatkům odpovídají i výsledky šetření RSF 2016 (graf č. 2.2.2). Respondenti bez maturitního vzdělání byli častěji než ostatní osamělými rodiči, nebo žili s partnerem nesezdaně. Naopak přibližně dvě třetiny vysokoškoláků žily v manželství. Pomineme-li život bez partnera, jenž za nejlepší formu soužití považuje velmi malý podíl respondentů napříč vzdělanostními kategoriemi, pak největší nedůvěru instituci manželství vyjádřenou preferencí nesezdaného soužití deklarovali dotázaní bez maturity. Největší příznivci manželství, byť opakovaného, byli mezi vysokoškoláky.

Graf č. 2.2.2 **Skutečná a nejlepší forma soužití dle dosaženého vzdělání (%)**

Zdroj: RSF 2016

Dotázaným ženám bylo v průměru 41 let, dotázaným mužům 44 let. Průměrný věkový rozdíl partnerů v úplných rodinách činil 2,7 let, v nesezdaných soužitích byli oba partneři v průměru o něco mladší než partneři žijící v manželství. Dotázaným samoživitelkám bylo v průměru 41 let, mužům, kteří vychovávali nezaopatřené dítě sami, bylo v průměru o 5 let více, jejich počet, reflektující jejich zastoupení v populaci, byl však ve výzkumném vzorku velmi nízký (68). Manželé spolu žili v průměru déle (17 let) než nesezdaní partneři (11 let).

Dle standardních dat demografické statistiky existuje stále poměrně vysoká vzdělanostní homogamie partnerů. Např. podle dat z posledního sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 měli muž a žena v 49 % manželských párů stejné dosažené vzdělání, u nesezdaných párů to bylo 47 % (Kohoutová, 2014). **V souboru rodičů se školními dětmi měli oba partneři stejné vzdělání v 57 %.** Vezmeme-li za výchozí vzdělání

muže, pak 60 % se vzděláním bez maturity mělo partnerku či manželku se stejným vzděláním. V populaci s maturitou se lišila míra vzdělanostní homogamie u manželských a nesezdaných párů, kdy měli manželé maturitu častěji oba než oba nesezdaní partneři (62 % vs. 46 %). Podobně tomu bylo i v populaci vysokoškoláků (51 % vs. 42 %).

Většina respondentů žijících s partnerem hodnotilo svoje soužití pozitivně. Zajímavé je, že v názorech na ideální formu soužití, ani v hodnocení současného partnerství, se statisticky významně nelišily výpovědi mužů a žen. Manželé považovali svůj partnerský život častěji než nesezdaní za velmi šťastný (27 % proti 18 %), naopak nesezdaní hovořili častěji „jen“ o převážné spokojenosti (55 % proti 48 %). Přibližně každé páté manželství či partnerství bylo spokojené, pouze s občasnými problémy. Za ohrožené je možné považovat necelá 4 % manželství/partnerství. Míra spokojenosti s manželstvím je přímo úměrná s výší dosaženého vzdělání respondenta. Za velmi šťastné ho označilo pouze 20 % dotázaných bez maturitního vzdělání, ale 37 % vysokoškoláků. Ve spíše spokojeném manželství žilo 24 % respondentů s nejnižší úrovní vzdělání, ale pouze 14 % vysokoškoláků, výraznou nespokojenost pak vyjádřilo 5 %, resp. 1 %. U nesezdaných partnerů nebyly podobné statisticky významné rozdíly nalezeny. Délka trvání manželství či partnerství neměla, do jisté míry překvapivě, na míru spokojenosti významný vliv.

2.2.2 Děti v rodinách

Cílovou populací výběrového šetření byly rodiny s nezaopatřenými dětmi, kde nejmladší bylo starší 7 let. Dotázané rodiny přitom byly vybírány tak, aby ty s nejmladším dítětem ve věku 7 až 14 let byly zastoupeny z 60 % a ty s nejmladším dítětem ve věku 15 až 19 let ze 40 %. Věkové rozložení dětí žijících v rodinách odráží kromě věku nejmladšího dítěte i věk dalších dětí.

Průměrný věk nejmladšího dítěte v dotázaných rodinách se pohyboval od 10 do 13 let v závislosti na tom, kolik dětí v rodině žilo (tabulka č. 2.2.1). V průměru nejstarší děti měly rodiny s více dětmi.

Tabulka č. 2.2.1 **Průměrný věk nezaopatřených dětí v rodině dle jejich počtu**

počet dětí	průměrný věk dítěte dle pořadí v letech			
	nejstarší/jedináček	druhé	třetí	čtvrté
jedno	12,9	x	x	x
dvě	14,8	11,8	x	x
tři	16,3	13,9	11,0	x
čtyři	18,8	16,8	12,9	10,3

Zdroj: RSF 2016

V úplné rodině žily obecně děti mladší než v rodině neúplné (tabulka č. 2.2.2, 2.2.3). U neúplných rodin jedináčeků a se dvěma dětmi je patrná vyšší koncentrace (mladších) dětí až do věkové skupiny 15 až 19 let. To lze do jisté míry vysvětlit tím, že k rozpadu rodiny, a tedy ke vzniku neúplné rodiny dochází až v určitém věku dětí. U třídných rodin je tento fakt ještě výraznější, kdy vůbec nejčastější úplnou rodinou byly ty, kde bylo nejstarší i nejmladší dítě ve věku 7 až 14 let. Naproti tomu u neúplných byly výrazněji zastoupeny ty, kde bylo nejstaršímu dítěti více než 20 let.

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

Tabulka č. 2.2.2 **Rodiny dle typu a věku nejmladšího dítěte**

věk nejmladšího dítěte	manželé		nesezdaní		samoživitelé		celkem	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
7 až 14 let	577	65,8	136	76,8	286	52,5	999	62,5
15 až 19 let	300	34,2	41	23,2	259	47,5	600	37,5
celkem	877	100,0	177	100,0	545	100,0	1 599	100,0

Zdroj: RSF 2016

Tabulka č. 2.2.3 **Věk dětí v rodinách dle úplnosti a počtu (%)**

jedno dítě	úplná	neúplná
7 až 14 let	63,1	46,7
15 až 19 let	36,9	53,3
celkem	100,0	100,0

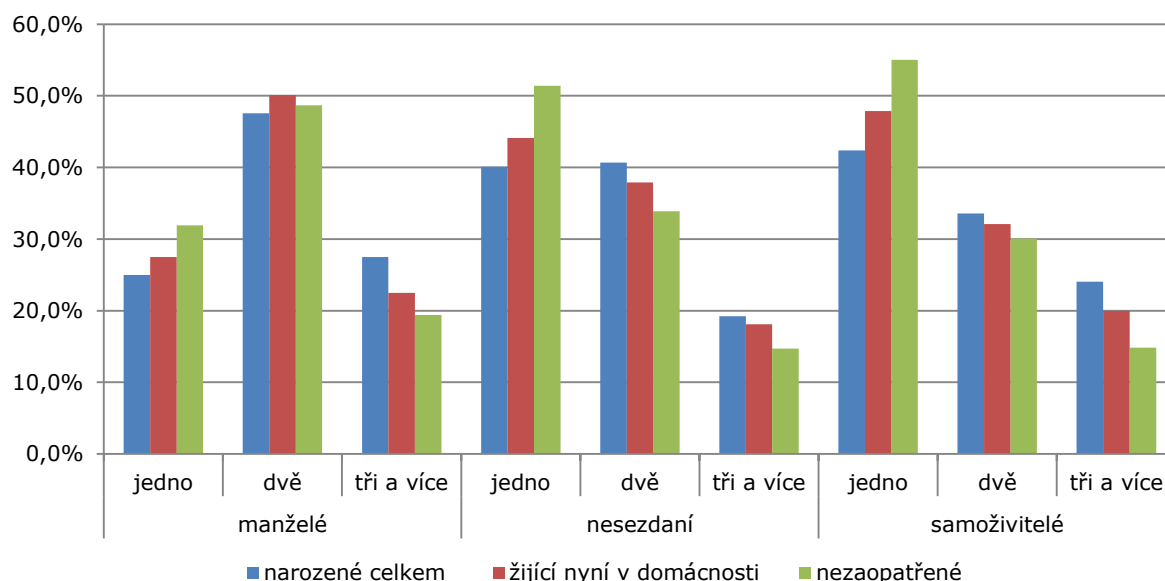
dvě děti	úplná				neúplná			
	starší				starší			
mladší	7 až 14 let	15 až 19 let	20 a více let	celkem	7 až 14 let	15 až 19 let	20 a více let	celkem
7 až 14 let	44,8	20,1	3,3	68,2	40,9	16,5	1,2	58,5
15 až 19 let	x	22,6	9,2	31,8	x	30,5	11,0	41,5
celkem	44,8	42,7	12,5	100,0	40,9	47,0	12,2	100,0

tři děti	úplná				neúplná			
	nejstarší				nejstarší			
nejmladší	7 až 14 let	15 až 19 let	20 a více let	celkem	7 až 14 let	15 až 19 let	20 a více let	celkem
7 až 14 let	40,9	29,6	3,8	74,2	22,7	26,7	10,7	60,0
15 až 19 let	x	17,7	8,1	25,8	x	20,0	20,0	40,0
celkem	40,9	47,3	11,8	100,0	22,7	46,7	30,7	100,0

Zdroj: RSF 2016

Vedle věku nejmladšího dítěte v rodině byl jedním z výběrových kritérií také počet dětí - jak bylo uvedeno výše (tabulka č. 2.1.1), ve výzkumném výběru byly početně mírně nadhodnoceny vícedětné rodiny. Spíše než na samotný počet dětí v rodině se proto pozornost zaměřila na rozdíly v jejich počtu dle partnerské situace rodičů, jež zobrazuje graf č. 2.2.3. **Manželské rodiny měly v průměru více dětí, nejčastěji dvě.** Nesezdané páry měly méně dětí než manželé, podobně jako samoživitelé měly častěji jedno dítě. Rozdíly v počtu narozených dětí a počtu (nezaopatřených) dětí, které žily v době výzkumu s respondentem v domácnosti, lze vysvětlit např. tím, že starší děti jsou již zaopatřené, nebo dokonce odešly z domácnosti rodičů, roli může hrát např. i to, zda dítě z předchozího vztahu žije s respondentem nebo druhým rodičem. V době výzkumu byl tedy podíl rodin s jedním (nezaopatřeným) dítětem žijícím aktuálně v domácnosti vyšší v porovnání s daným podílem z celkového počtu dětí, které se respondentovi narodily, podíl rodin se třemi (nezaopatřenými) dětmi žijícími s respondentem byl naopak nižší než tento podíl z celkového počtu narozených dětí.

Graf č. 2.2.3 Počty dětí v rodinách (%)

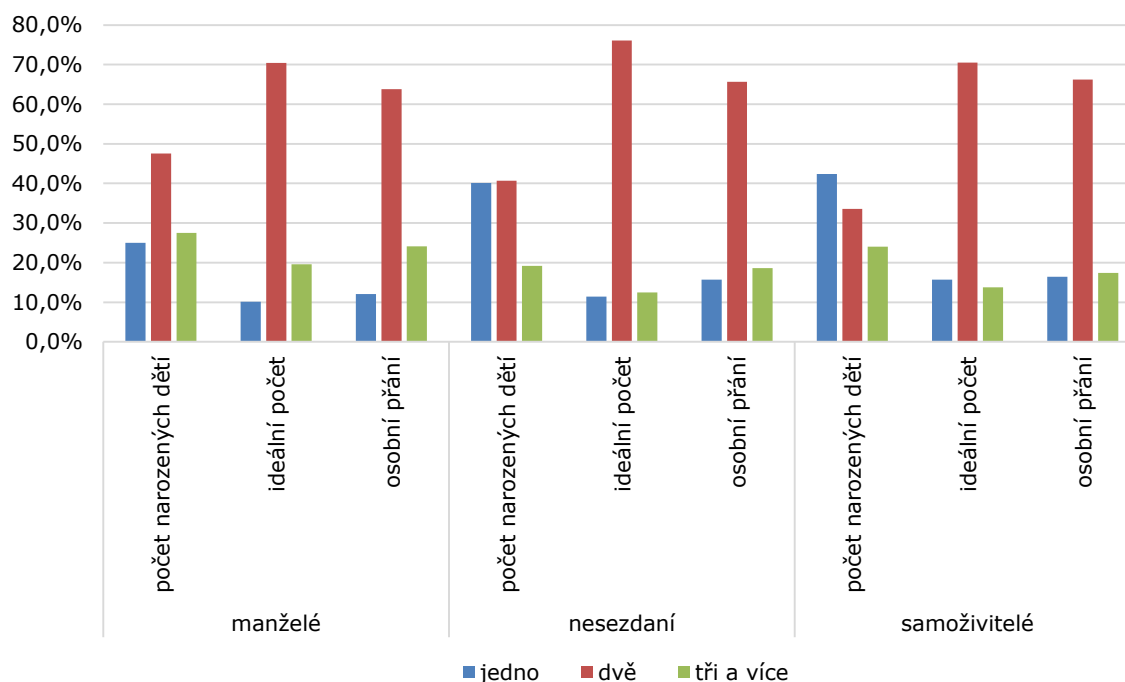
Zdroj: RSF 2016

V české společnosti dlouhodobě přetrvává ideál dvoudětné rodiny, tyto preference se v čase příliš neměnily a jsou deklarovány celou populací, tj. bez rozdílu pohlaví či dalších charakteristik. Začátkem roku 2016 uvedlo jako ideální počet dvě děti v rodině 69 % respondentů dotázaných v rámci šetření realizovaného Centrem pro výzkum veřejného mínění, přičemž tento podíl se nijak výrazně neměnil v průběhu časové řady stejných šetření CVVM od roku 2004 (tj. mezi lety 2004-2016 se pohyboval v rozmezí 69-71 %) (CVVM, 2016).

Ideální počet dětí v rodině měří do značné míry vůli mít děti a kromě osobních preferencí odráží i společenské normy. Je možné ho označit za respondentovo přání bez ohledu na to, jaké jsou pro narození a výchovu dětí reálné podmínky. Může být tedy jiný než plánovaný či reálně dosažený počet dětí. Přesto se ideální a plánovaný počet dětí ve většině případů shoduje. Výsledný počet dětí je pak spíše výsledkem postupného rozhodování v průběhu života, ovlivněného zkušenostmi, než jasného plánu na počátku rodinného života či prvních partnerských vztahů (Kuchařová a kol., 2017, s. 49).

Ve výzkumu rodin se školními dětmi také dominoval ideál dvoudětné rodiny (graf č. 2.2.4). Tomuto ideálu se do značné míry blíží i počet dětí, které by respondent chtěl mít ve svém vlastním životě, ačkoli je zde oproti ideálu patrná mírně vyšší preference jednoho nebo tří dětí, zvláště u manželů a nesezdaných. Skutečnost je však odlišná, i když vzhledem k věku respondentů není vyloučeno, že se jejich rodičovské plány ještě naplní. V době výzkumu měli manželé a zejména pak nesezdaní a samoživitelé oproti deklarovaným preferencím častěji pouze jedno dítě.

Graf č. 2.2.4 **Ideální, preferovaný a skutečný počet dětí (%)**

Zdroj: RSF 2016

Pouze 60 % respondentů uvedlo, že má v současné době tolik dětí, kolik si přálo. Daleko častější je (dosavadní) nenaplnění rodičovských plánů - přibližně 26 % dotázaných deklarovalo, že má zatím méně dětí, naopak 14 % mělo více dětí, než původně chtělo. Méně dětí oproti původním preferencím měly častěji ženy než muži (28 %, resp. 21 %). Nejvíce spokojeni byli ti respondenti, kteří si přáli jedno dítě, neboť většina (82 %) své rodičovské plány takto naplnila. Respondenti, kteří si přáli dvě děti, měli v 28 % (zatím) pouze jedno dítě, přibližně 16 % pak mělo více dětí, než původně zamýšlelo. Dotázaní, kteří si přáli tři děti, své reprodukční plány ve značné míře naplnili - 66 % z nich se tři děti již narodily, 29 % ale mělo dětí méně.

Obecně byli více spokojeni s počtem narozených dětí respondenti žijící v manželství (67 % mělo tolik dětí, kolik si přálo, 20 % mělo méně dětí), nejméně spokojeni byli samoživitelé, kteří častěji než ostatní deklarovali, že mají méně dětí, než si přáli (každý třetí). Je nasnadě, že jedním z hlavních důvodů, proč měl respondent v době výzkumu méně dětí, než si původně přál, byla skutečnost, že neměl vhodného partnera. To platilo v naprosté většině pro rodiče samoživitele. Mezi dále nejčastěji zmiňované důvody nenaplněných rodičovských plánů patří (více méně shodně) zdravotní stav jednoho nebo obou rodičů, dále přání partnera. Roli však hrají i finanční a bytové podmínky rodiny.

Otázkou zůstává, zda respondenti, kteří ještě nemají tolik dětí, kolik si přáli, o dalších potomcích stále uvažují. Jak bylo uvedeno výše, **nejméně se zatím podařilo realizovat své plány těm, kdo chtěli dvě a více dětí. Většina těch, kteří chtěli mít ve svém životě dvě děti a v době výzkumu měli zatím pouze jedno, by další dítě, většinou jedno, ještě chtěla (62 %).** Podobně více než polovina (59 %) respondentů, kteří by si přáli rodinu se třemi dětmi a zatím měli pouze jedno nebo dvě, by chtěla své plány uskutečnit.

Rekonstituované rodiny

Vzhledem k vysoké rozvodovosti a nestabilitě nesezdaných soužití (ČSÚ, 2016a; Maříková, Vohlídalová, 2012) je možné předpokládat, že v dané cílové populaci bude možné zachytit i rekonstituované rodiny složené z partnerů a jejich dětí z předchozích svazků. Z celkového počtu 2 820 nezaopatřených dětí žijících v dotázaných rodinách bylo 98 % biologickým dítětem respondenta. V rodinách sezdaných párů žily ve většině případů děti společně oběma manželům (91 % dětí). **Rekonstituované rodiny, tedy rodiny, kde respondent žil s dítětem/děťmi z jeho nebo partnerova předchozího vztahu, příp. vztahů, byly častější u nesezdaných párů: 20 % dětí v nich žijících mělo za rodiče respondenta a nikoli jeho současného partnera a 8 % bylo dítětem partnera, nikoli respondenta.**

V případě rozchodu či rozvodu rodičů je třeba mimo jiné vyřešit, se kterým rodičem bude nezaopatřené dítě dále bydlet. Dle statistik opatrovnických soudů jsou děti svěřovány stále ve většině případů matce (2015: 71 % prvních rozhodnutí), péče otce či střídavá péče rodičů jsou zastoupeny výrazně méně (po 6 % v roce 2015, Janurová, 2016). V našem výzkumném souboru mělo pouze 59 respondentů a 56 partnerů respondenta nějaké nezaopatřené dítě, se kterým nežilo ve společné domácnosti, ve většině případů se jednalo o muže. V přibližně jedné třetině těchto případů se rodič s dítětem vídá alespoň jednou týdně, další jedna třetina alespoň jednou měsíčně, ostatní se s dětmi stýkají méně často nebo vůbec.

2.3 Příjmy, výdaje a materiální situace rodin

Životní úroveň rodiny je určována příjmovou a majetkovou situací rodiny, možnostmi spořit, ale i výší nutných a méně zbytných výdajů. Materiální zázemí úzce souvisí s ekonomickou aktivitou dospělých členů domácnosti a s počtem a věkem vyživovaných dětí. Jak bylo popsáno v kapitole 2.1, rodiny dotazovaných respondentů byly většinou plně ekonomicky aktivní, resp. (oba) rodiče měli příjem z výdělečné činnosti. Následující podkapitoly přibližují výši a strukturu příjmů šetřených rodin, náročnost vybraných výdajů, včetně výdajů specificky vázaných na děti, jejich možnosti šetřit, hradit nenadálé výdaje, příp. splácet půjčky a v neposlední řadě jejich bytovou situaci.

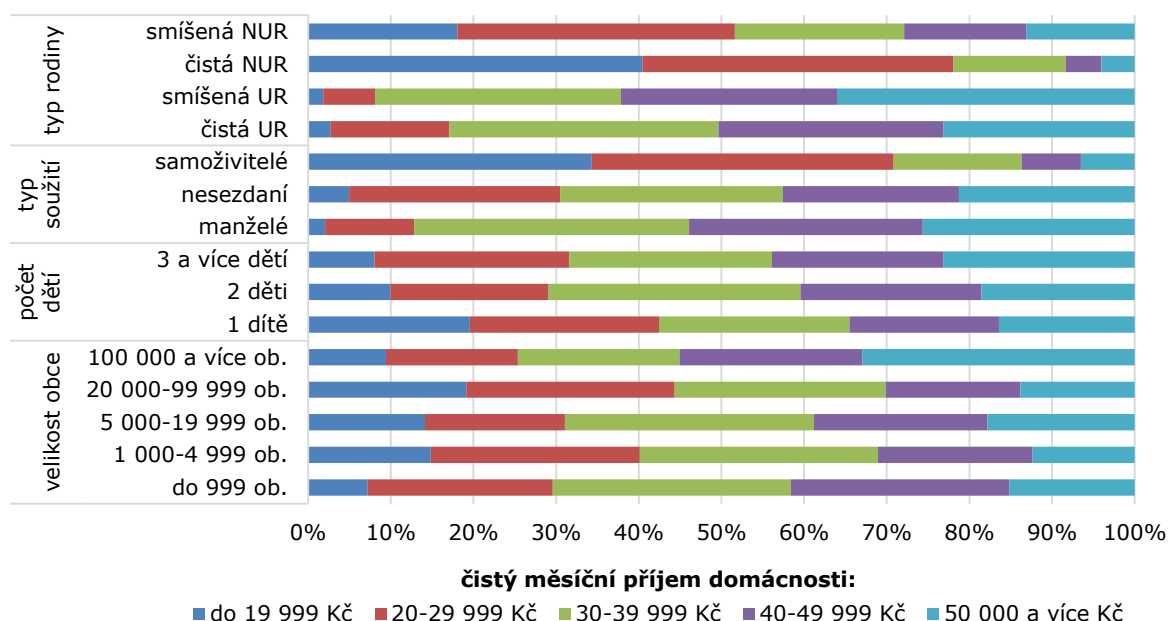
2.3.1 Příjmová a materiální situace rodiny

Posoudit příjmovou situaci rodin se školními a dospívajícími dětmi lze z několika úhlů pohledu. Jak z hlediska konkrétní výše příjmů, tak podle zhodnocení jejich dostatečnosti na výdaje domácnosti. Čistý měsíční příjem domácnosti, jehož výši v desetitisícovém intervalu uvedly čtyři pětiny (79 %) všech dotázaných, se nejčastěji (54 %) pohyboval od 20 do 49 tisíc Kč, s mírnou dominancí intervalu 30-39 tisíc Kč (21 %). S méně prostředky hospodaří desetina domácností (11 %), 50 tisíc Kč a více má k dispozici zbývajících 15 % domácností. Neúplné rodiny a zvláště ty bez dalších členů mají častěji nižší příjem. **Sedm z deseti samoživitelů má příjem do 29 tisíc Kč. V úplných rodinách je příjmová situace téměř zrcadlově odlišná - přes 80 % domácností má příjem vyšší než 30 tisíc Kč** (graf č. 2.3.1). Přítomnost dalších členů v domácnosti (statisticky významně) ovlivňuje výši deklarovaného příjmu pouze v neúplných rodinách, a to častějším zařazením smíšených domácností do

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

vyšších příjmových skupin. Do nejnižších kategorií příjmu se dále častěji řadí rodiny s jedním dítětem a rodiny nesezdaných partnerů (oproti manželským párům). Podle velikosti obce se výrazněji odlišují pouze největší města, ve kterých častěji žijí nejlépe příjmově zajištěné rodiny. S rostoucí úrovní vzdělání respondenta se zvyšuje pravděpodobnost zařazení jeho domácnosti do vyššího příjmového intervalu.

Graf č. 2.3.1 **Čistý měsíční příjem domácnosti podle typu rodiny, soužití respondenta, počtu dětí a velikosti obce (%)**

Pozn.: UR = úplná rodina, NUR = neúplná rodina

Zdroj: RSF 2016

Zjištěná poměrně dobrá příjmová úroveň umožňuje většině dotázaných domácností celkem snadné hospodaření. **S měsíčními příjmy vyjdou takřka dvě třetiny domácností spíše bez obtíží** (25 % zcela bez obtíží a 37 % téměř bez obtíží). Naproti tomu třetina domácností (32 %) určité obtíže přiznává, 7 % domácností pociťuje dokonce velké potíže. S rostoucím příjmem se obtíže s ním vyjít stávají méně palčivé, domácnosti s nejvyššími příjmy (nad 50 tisíc Kč) s nimi (až na výjimky, 7 %) vždy vyjdou zcela/téměř bez potíží. **Větší obtíže vystačit s příjmem udávají zástupci neúplných rodin a rodin se třemi a více dětmi.** Připomeňme, že v tomto hledisku jsou vedle příjmů posuzovány i výdaje domácností, jak běžné, tak zbytné, ale například i splátky půjček. K vybraným výdajům domácností se dostaneme později, zde jen uvedme, že existence půjček a nutnost jejich splácení možnosti vyjít s příjmem zhoršuje. Potíže s hospodařením dále častěji zdůrazňují ti, kterým se nedaří něco ušetřit, finanční okolnosti jim neumožňují dopřát si ve větším množství nebo kvalitě základní potraviny či oblečení a obuv, natož zaplatit větší neočekávaný výdaj. Problémy mají i se zaplacením potřebného zboží či různých aktivit pro své děti.

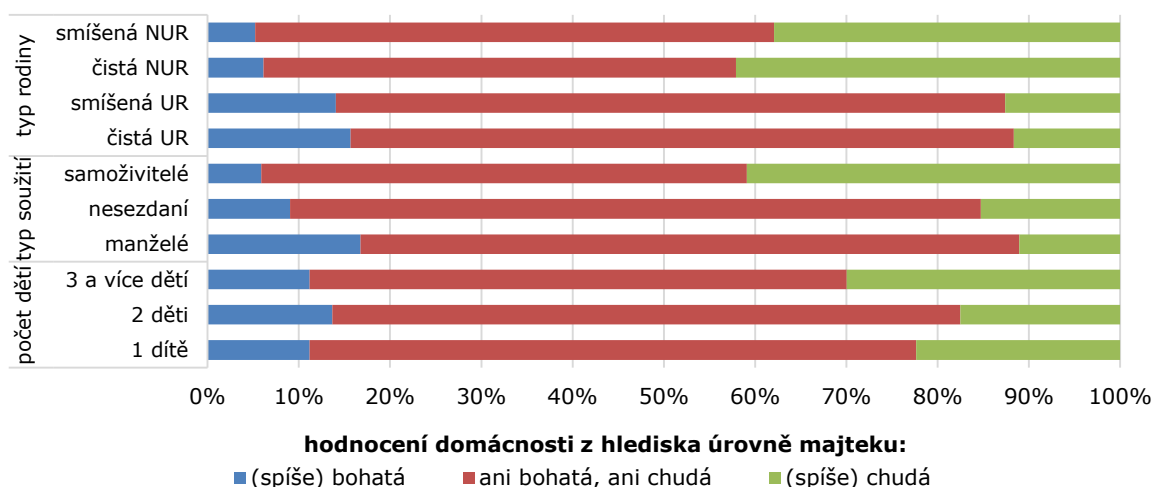
Při porovnání s daty SILC zde narážíme na pozoruhodný rozpor prezentující domácnosti z šetření RSF jako mnohem méně problematické při vycházení s příjmem, než je tomu u domácností z šetření SILC. Zatímco v datech SILC se na šestistupňové škále řadí dvoutřetinová většina (69 %) k pólu obtížnějšího vycházení s příjmem

(v tom 9 % ke krajní kategorii velkých obtíží), podle dat RSF 2016 při použití čtyřstupňové škály vyjde s obtížemi „pouze“ zhruba třetina (38 %) domácností (v tom 7 % s velkými obtížemi) a většina tak s příjmy vyjde spíše bez obtíží. Na rozdíl od dat SILC se nejedná o reprezentativní výběr a některé méně početné skupiny rodin tak zde jsou nutně podhodnoceny nebo absentují.

Z hlediska úrovně majetku, nemovitostí, úspor apod. **hodnotí dvě třetiny respondentů svou domácnost jako „ani bohatá, ani chudá“**. Pětina respondentů odmítla vyčíslit celkovou hodnotu svého movitého a nemovitého majetku, nicméně z těch, kteří ji uvedli, se za ani bohaté, ani chudé nejčastěji považují ti, kdo disponují **majetkem od 500 tisíc do 3,9 milionů Kč**. Za (spíše) bohaté se celkově pokládá desetina domácností (12 %), z hlediska hodnoty se častěji jedná o majetek ve výši 4 milionů Kč a více. Naopak za (spíše) chudé se má pětina domácností (22 %), přičemž jejich majetek častěji nedosahuje ani půl milionu Kč. Celková materiální a životní úroveň pozitivně koreluje i s výší uvedeného měsíčního příjmu domácnosti. Hodnotu rodinného majetku podle očekávání zvyšuje vlastnictví bytu či domu. Zatímco domácnosti žijící v družstevním či nájemním bytě, příp. v bytě rodičů či jiných příbuzných přisuzují svému majetku nejčastěji cenu nižší než 500 tisíc Kč, domácnosti obývající vlastní byt svůj majetek častěji cení na 500 tisíc až 4 miliony Kč, domácnosti žijící ve vlastním rodinném domě jej oceňují na 1 milion a více Kč. Podrobněji k bydlení viz kapitola 2.3.5.

Úplné (čisté) rodiny se statisticky významně častěji pokládají za (spíše) bohaté nebo ani bohaté, ani chudé (graf č. 2.3.2). Do těchto dvou kategorií se dále častěji řadí manželské páry a rodiny s vysokoškolsky vzdělaným respondentem. Na straně výdajů nemívají bohaté či ani bohaté, ani chudé domácnosti větší problémy zaplatit dětem vše, co potřebují, uhradit z vlastních zdrojů neočekávaný výdaj a alespoň částečně něco ušetřit. Naproti tomu **za chudé se častěji považují samoživitelé** žijící sami nebo s dalšími osobami, **rodiny se třemi a více dětmi**, respondenti **bez maturitního vzdělání**, ti, kteří **mají půjčky**, měsíčně **nic neušetří** a potíže jim dělají **i další výdaje** (na domácnost, příp. na zajištění dětí). Věk nejmladšího dítěte v rodině a velikost obce nehraje v subjektivním zhodnocení majetku domácnosti roli.

Graf č. 2.3.2 **Subjektivní zhodnocení úrovně majetku domácnosti podle typu rodiny, soužití respondenta a počtu dětí (%)**

Pozn.: UR = úplná rodina, NUR = neúplná rodina

Zdroj: RSF 2016

Jak už bylo zmíněno výše, rodiče dětí školního a staršího věku jsou většinou (oba) výdělečně činní. Příjmy z pracovní činnosti tak představují hlavní zdroj rozpočtu jejich domácnosti. **Třetina (37 %) domácností přitom hospodaří pouze s těmito pracovními výdělky, tj. nemají příjem ze sociálních dávek. V čistých úplných rodinách se to týká každé druhé domácnosti (56 %), u samostatně žijících samoživitelů jen každé desáté domácnosti (12 %),** menšina je to i ve smíšených domácnostech (19 % u úplných a 3 % u neúplných rodin). Věk nejmladšího dítěte není v tomto ohledu diferencující, z hlediska počtu nezaopatřených dětí se častěji jedná o domácnosti se 2 dětmi. Tyto domácnosti lze (oproti domácnostem, které počítají i s dalšími možnými příjmy) zařadit spíše k lépe příjmově situovaným domácnostem: svoji domácnost hodnotí jen výjimečně jako chudou, se svými příjmy vyjdou spíše bez obtíží, čistý měsíční příjem domácnosti se (nej)častěji pohybuje mezi 30 až 60 tisíci Kč, častěji žijí ve vlastním bytě či domě. Respondentem je spíše vysokoškolák než jedinec bez maturity, který pracuje častěji jako odborný, řídicí nebo technický pracovník.

Příjmy dvou třetin domácností se tedy skládají i z dalších zdrojů. Nejčastěji se jedná o sociální dávky: přídavek na dítě čerpá až 39 % domácností, příspěvek na bydlení 12 %, dávky hmotné nouze 3 %, starobní aj. důchody 8 %, podporu v nezaměstnanosti 4 % a případné další sociální dávky 6 % domácností. Spíše výjimečně do rozpočtu domácnosti přispívá svými pracovními příjmy některé z dětí (7 %) nebo další člen rodiny (5 %). Relativně málo četné jsou i příjmy z pronájmu nemovitostí apod. (7 %). Čtvrtina dotázaných uvedla, že dostává výživné na dítě, příp. na rodiče, příjmy z dalších zdrojů specifikovala 3 % respondentů (nejčastěji jako příjmy z brigád, vedlejších pracovních činností či příspěvky od pra/rodičů).

Vícezdrojová skladba disponibilních příjmů domácnosti je typičtější spíše pro domácnosti smíšené, ale i pro osaměle žijící rodiče s dětmi.

Přídavky na děti čerpají mnohem častěji tří- a vícedětné rodiny (50 %) a samoživitelé žijící bez nebo s dalšími členy domácnosti (59 %) a také domácnosti, kde rodiče nepracují. V případě samoživitelů pobírá přídavky na děti i nadpoloviční většina rodin s jedním nebo dvěma dětmi. Celkově však rodiny se dvěma dětmi dostávají přídavky na děti ze všech nejméně (35 %). Relativně častěji dostávají přídavky na děti spíše rodiny s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let než s dítětem dospívajícím. Z hlediska výše čistého měsíčního příjmu domácnosti se příjemci přídavku na děti koncentrují do prvních dvou kategorií, kde je pobírá až 76 % rodin s příjmem do 19 tisíc Kč a 56 % rodin s příjmem od 20 do 29 tisíc Kč. **Dvě třetiny ze všech rodin pobírajících přídavky na děti přitom další sociální dávky (konkrétně příspěvek na bydlení, dávky hmotné nouze a jiné sociální dávky) nedostávají.** Kdyby se bez přídavků na děti museli obejít, mírnou většinou (56 %) by to pro jejich domácnost znamenalo spíše (38 %) či zcela (18 %) nepodstatný zásah. Naopak, silnou potřebnost přídavků na děti v rozpočtu domácnosti zmínilo 8 % respondentů, neboť pro ně by jejich ztráta byla velmi podstatná, kdy by s ostatními příjmy nevyšli. Zbývajících 35 % by bylo nuceno se hodně omezit, aby s příjmy vyšli. Dvě posledně jmenované kategorie zmiňovali častěji zástupci neúplných rodin a rodin s nižšími příjmy.

Na druhou stranu domácnosti, které **kromě přídavků na děti pobírají i některou z dalších dávek** (tj. příspěvek na bydlení, pomoc v hmotné nouzi nebo jiné sociální dávky), by valnou většinou (92 %) bez nich jen těžko vyšly: 49 % by s ostatními příjmy nevyšlo vůbec, 43 % by se muselo ve svých výdajích hodně omezit. Kombinace více sociálních dávek je běžnější u tří a vícedětných rodin, u samoživitelů a

nízkopříjmových domácností. Relativně častěji zde najdeme domácnosti s jedním nepracujícím rodičem (u samoživitelů nehraje ekonomická aktivita v podstatě roli, několik sociálních dávek zpravidla pobírají častěji i pracující samoživitelé). Nižší socio-ekonomický status těchto domácností dokládá i častější pracovní zařazení respondenta na nižší či méně kvalifikované pozice. Většina těchto domácností se považuje spíše za chudé.

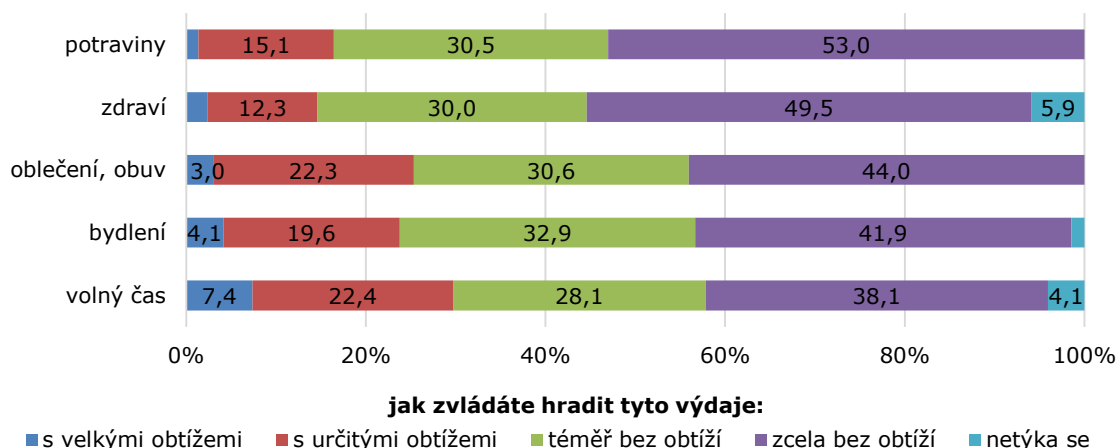
Výživné na děti, příp. na rodiče, dostávají převážně zástupci neúplných rodin - 64 % všech dotázaných samoživitelů (ze všech příjemců výživného tvoří samoživitelé 87 %). S počtem dětí v rodině samoživitelů se tento podíl mírně zvyšuje (od 62 % u rodin s 1 dítětem k 69 % u rodin se třemi a více dětmi). V rámci úplných rodin jsou častějšími příjemci výživného děti, příp. rodiče žijící v rodině nesezdaných partnerů (výživné pobírá 19 % ze všech nesezdaných oproti 2 % manželských párů), což je v souladu s častějším výskytem rekonstituovaných rodin u nesezdaných partnerů ve srovnání s manželskými páry (viz kapitola 2.2.2). Dvě třetiny domácností pobírají kromě výživného ještě některou ze zmiňovaných sociálních dávek (přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, dávky hmotné nouze a jiné sociální dávky). Přesné hodnoty jednotlivých složek rozpočtu domácnosti nebyly v šetření RSF 2016 zjišťovány, lze však říci, že bez vícezdrojového financování by byly příjmy těchto rodin podstatně nižší.

2.3.2 Obtížnost hrazení vybraných výdajů

Výše jsme popsali, že většina (62 %) dotázaných vyjde se svými měsíčními příjmy spíše bez obtíží. Toto hodnocení vychází jak z výše disponibilních příjmů, tak z náročnosti méně či více potřebných výdajů. Schopnost zaplatit některé výdaje tak může být limitována a spojena s obtížemi při jejich hrazení, příp. některé výdaje mohou být zcela eliminovány. V šetření RSF 2016 byla zjišťována **míra obtíží s placením 5 vybraných položek**: bydlení, potravin, oblečení a obuvi, léků, zdravotních pomůcek a péče a volnočasových aktivit. Nejmenší obtíže dotázaní deklarovali s nákupem potravin a potřeb spojených se zdravím. Zhruba polovina z nich je platí zcela bez obtíží, další necelá třetina téměř snadno (graf č. 2.3.3). Ve velmi tíživé situaci se nachází 1 % domácností, kterým nákup základních potravin činí velké potíže. Navíc mají-li problém koupit potraviny, mají většinou i těžkosti se zaplacením ostatních položek. Relativně **větší potíže přiznávají respondenti s pořízením oblečení a obuvi a s placením nákladů na bydlení** - zhruba čtvrtině domácností dělají velké/určité obtíže. Obtíže s platbami za bydlení uvedlo „jen“ 13 % dotázaných bydlících ve vlastním bytě či domě, kdežto až polovina (51 %) domácností žijících v nájemním bytě. Náklady na bydlení totiž bývají v nájemních bytech vyšší, a to jak absolutně, tak relativně, vzhledem k příjmům (viz např. Kuchařová a kol., 2017). Z pěti jmenovaných položek se **jako nejnákladnější jeví zaplacení volnočasových aktivit**, které s obtížemi hradí až 30 % domácností. Jen 4 % domácností žádné takové výdaje nemá.

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

Graf č. 2.3.3 **Obtíže s hrazením vybraných výdajů (%)**

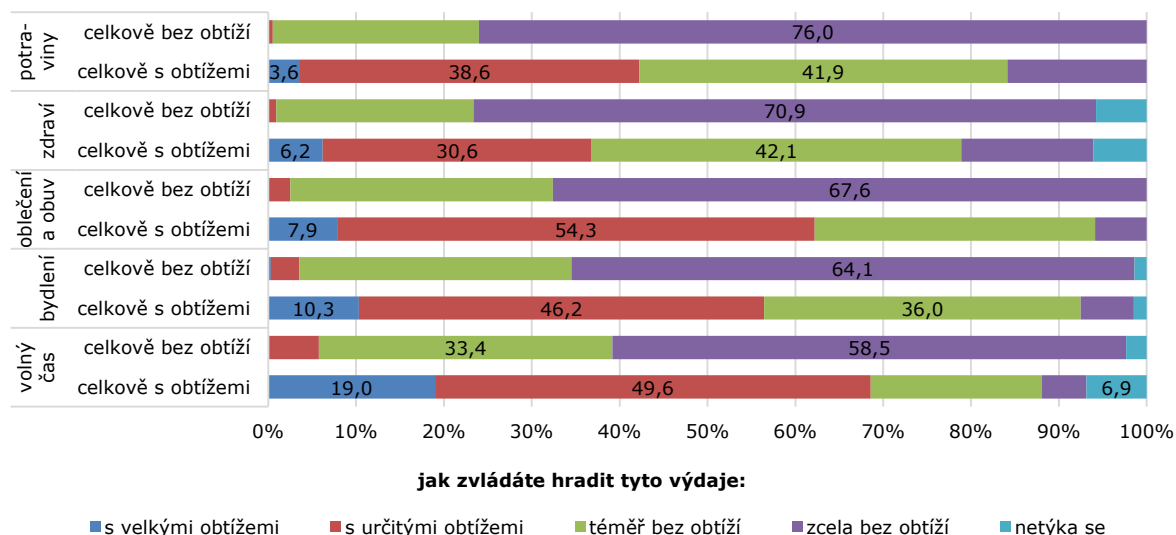

Pozn.: netýká se = netýká se, daný výdaj nemáme

Zdroj: RSF 2016

Obtížnost uhrazení nezbytných položek jako nákladů na bydlení, potravin, oblečení a obuvi či léků a zdravotních potřeb se silně promítá do celkových obtíží vyjít s příjmem, kdy obtíže s placením jmenovaných položek zvyšují potíže vyjít s příjmem celkově (graf č. 2.3.4). Současně však na některé relativně zbytné výdaje (zde reprezentované výdaji na volnočasové aktivity) již při celkově nesnadném vycházení s příjmy prostředky nestačí. Na druhou stranu vycházejí-li domácnosti s příjmy bez obtíží, nemají větší problém tyto výdaje zaplatit.

Graf č. 2.3.4 **Obtíže s hrazením vybraných výdajů podle celkového vycházení s příjmem (%)**

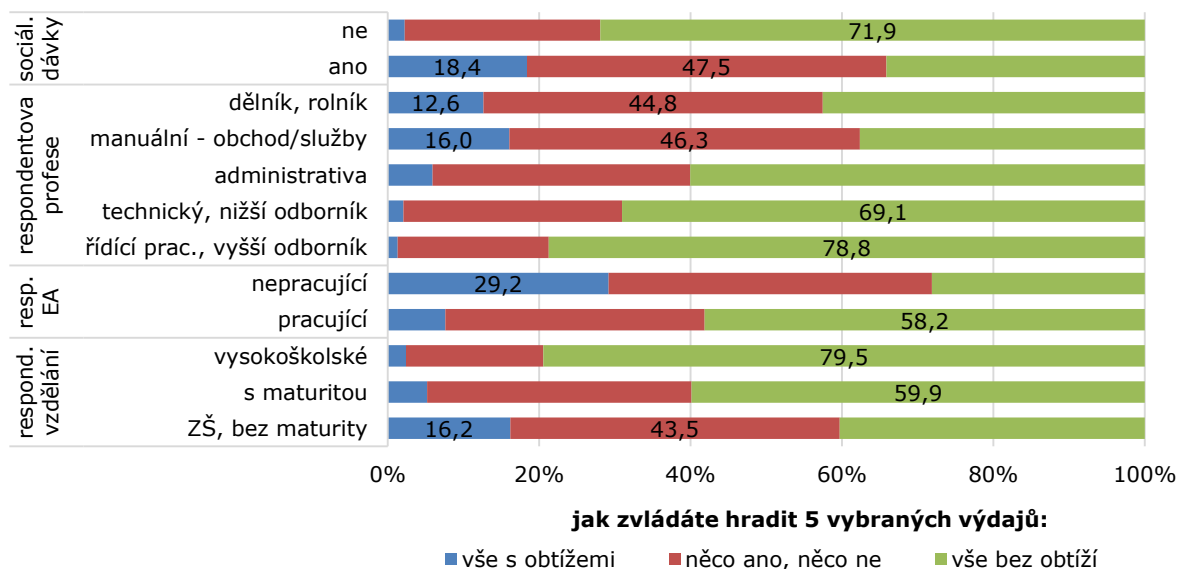
Pozn.: celkové vycházení s příjmem „s velkými obtížemi“ a „s určitými obtížemi“ sloučeno do kategorie „celkově s obtížemi“ a celkové vycházení s příjmem „téměř bez obtíží“ a „zcela bez obtíží“ sloučeno do kategorie „celkově bez obtíží“; hodnoty v grafu ukazují na (kladné) statisticky významné difference

Zdroj: RSF 2016

Rozdělíme-li domácnosti podle obtížnosti uhradit všech 5 jmenovaných položek na tři skupiny, vyčlení se zhruba polovina (56 %) domácností, které téměř/zcela bez obtíží zaplatí všechny sledované výdaje a necelá **desetina (9 %) domácností, které mají s uhrazením všech těchto položek velké/určité potíže**. Zbývající třetina domácností (35 %) uhradí některé z výdajů s obtížemi, jiné bez obtíží, některé výdaje nemá. V té první největší skupině žijí spíše starší děti, častěji se jedná o rodiny se dvěma dětmi, o rodiny (čisté) úplné (s jedním nebo dvěma dětmi), zvláště manželské páry, s příjmem 30 tisíc Kč a více, se kterým vyjdou bez potíží. Naopak, k desetině s těžkostmi hospodařících domácností se častěji řadí **samoživitelé** (v čistých i smíšených rodinách, s různým počtem dětí), **rodiny se třemi a více dětmi**, častěji **s nejmladším dítětem školního věku, s příjmy do 30 tisíc Kč**. Přidáme-li do analýzy i tu třetí skupinu, tj. domácnosti hradící některé položky s obtížemi a některé snadno, charakteristiky těchto domácností budou obdobné jako v případě domácností, které mají potíže uhradit všech 5 položek – rodiny se třemi a více dětmi, samoživitelé, s příjmem do 30 tisíc Kč.

Podmíněnost různé míry obtížnosti s hrazením výdajů s příjmovou situací potažmo se sociálně ekonomickým postavením respondenta je patrná z následujícího grafu (graf č. 2.3.5). Získání alespoň středoškolského vzdělání s maturitou, aktuální výdělečná činnost a odborná pracovní pozice zvyšují pravděpodobnost zaplacení jmenovaných výdajů bez větších obtíží. Na druhou stranu potíže uhradit všechny položky (nebo alespoň některé) častěji vykazují respondenti **se základním nebo nižším středním vzděláním bez maturity, pracující ve službách a obchodě či na dělnických pozicích**, příp. **nepracující vůbec**. Promítá se zde i horší příjmová situace spojená s čerpáním některých (výše uvedených) sociálních dávek.

Graf č. 2.3.5 **Obtíže s hrazením výdajů na bydlení, potraviny, oblečení a obuv, zdraví a volný čas podle vybraných charakteristik (%)**

Pozn.: úhrada výdajů „vše s obtížemi“ = všech 5 položek hradí „s velkými/určitými obtížemi“, „vše bez obtíží“ = všech 5 položek hradí „téměř/zcela bez obtíží“, „něco ano, něco ne“ = některé položky hradí s obtížemi, některé bez obtíží, některé výdaje nemá; hodnoty v grafu ukazují na (kladné) statisticky významné difference

Zdroj: RSF 2016

Kromě zátěže, kterou zmiňované položky představují pro domácí finance, jsme dále zjišťovali, **které zboží, služby či aktivity by si domácnosti chtěly dopřát ve větším množství nebo kvalitě, ale nemohou si to z finančních důvodů dovolit.** Respondenti mohli vybrat maximálně tři nejdůležitější položky z nabízeného seznamu (viz tabulka č. 2.3.1). Zhruba **každý čtvrtý (28 %) dotázaný je** prakticky se svým spotřebním chováním **spokojen**, protože si nevybral žádnou z nich. To jsou domácnosti, které se relativně častěji pokládají za bohaté a jejichž příjem je poměrně vysoký (42 % má 50 tisíc a více Kč, 25 % 40-49 tisíc Kč). **Nejméně dostupná je** jednak **dovolená, příp. cestování a jednak bytové vybavení**, zařízení domácnosti a jiné věci trvalé hodnoty. Do této kategorie by se navíc dala připojit většina z položek uvedených v kategorii „jiné“, kde je nejčastěji uváděno auto nebo bydlení (vlastní, lepší). Dovolenou lze chápat jako určitý nadstandardní statek silně závislý na finančních (pracovních, časových, zdravotních aj.) možnostech rodiny. Vzhledem k tomu, že tuto položku volili respondenti napříč příjmovou situací, však lze soudit, že se pod tím skrývá jak zajištění lepší, delší dovolené, tak i zajištění dovolené vůbec.

Tabulka č. 2.3.1 **Zboží, služby a aktivity, které byste si chtěli dopřát ve větším množství nebo kvalitě, ale nemůžete si to z finančních důvodů dovolit (%)**

dovolená, cestování	56,2
bytové vybavení	38,8
volnočasové aktivity	29,0
oblečení a obuv	19,9
potraviny	8,7
internet, telefonní služby	4,1
léky, zdravotní péče	2,5
jiné	2,8
žádnou	27,8

Pozn.: uvedené podíly se vzájemně nesčítají, protože respondenti mohli vybrat až tři položky

Zdroj: RSF 2016

Třetí nejméně finančně dostupnou položkou jsou výdaje na volnočasové aktivity. Mnohem častěji ji volili respondenti, kterým úhrada výdajů na tyto aktivity přináší velké nebo určité potíže, a respondenti z objektivně i subjektivně chudších poměrů. Na druhou stranu téměř každá druhá domácnost, která má s jejich placením obtíže, je zřejmě se svými volnočasovými aktivitami spokojená, protože je mezi položky, které by si chtěla dopřát ve větším množství nebo kvalitněji, nezahrnula. **Pětina domácností by si ráda připlatila za oblečení a obuv**, ale finanční situace jim to nedovoluje. Nejpalčivěji tento nedostatek vnímají nejchudší domácnosti, které i tak mají velké potíže potřebné oblečení a obutí zaplatit. Spíše výjimečná volba této položky jako nedostupné respondenty, kteří s platbami za oblečení a obuv nemají téměř či zcela žádné potíže, může vypovídat o „potřebě“ nakupování dražšího či značkového zboží.

Přibližně každý jedenáctý respondent zaškrtl mezi finančně nedostupnými položkami **potraviny**. Ve větší míře jsou to opět ti, kdo mají jejich nákup spojený s velkými potížemi a jsou z hlediska výše příjmu a hodnocení chudoby domácnosti v (nej)horší příjmové i majetkové situaci. Nákup kvalitnějších potravin však může souviset i se vzrůstající nabídkou různých bio a zdravějších potravin, které by si rodiny rády dopřály. Přání mít více prostředků na zajištění **zdravotní péče a léků** souvisí

rovněž s (horší) příjmovou situací, roli však také hrají objektivní zdravotní potíže některého z členů domácnosti vyžadující vyšší náklady na tuto péči.

2.3.3 Půjčky, úspory, neočekávané výdaje

Necelá polovina (47 %) domácností z šetření RSF 2016 splácí v současnosti nějakou půjčku. Nejčastěji se jedná o spotřebitelské **úvěry na pořízení předmětů dlouhodobé spotřeby a o úvěry spojené s bydlením** (viz tabulka č. 2.3.2). V této fázi rodinného života již není využívání úvěrů a půjček k řešení bytové situace tak časté jako u rodin na počátku rodinného cyklu (viz Kuchařová a kol., 2016, s. 70-71). Lze předpokládat, že řada rodin své hypotéky apod. již splatila. Přesto každá čtvrtá rodina stále nějakou hypotéku splácí. Častěji jsou to rodiny s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let, dvoudětné rodiny a (spíše čisté) úplné rodiny. Tabulka č. 2.3.2 i graf č. 2.3.6 zobrazují, že tento typ úvěru se objevuje poměrně vyrovnaně u všech příjmových skupin (i když o trochu méně u těch nejnižších). Obdobně zhruba každá čtvrtá rodina splácí půjčku za pořízení předmětů používaných v domácnosti. Zde se více než demografické charakteristiky domácnosti projevují její příjmové podmínky, neboť čerpání těchto půjček častěji deklarovali zástupci rodin hodnotících svou domácnost jako chudou a s příjmy do 30 tisíc Kč.

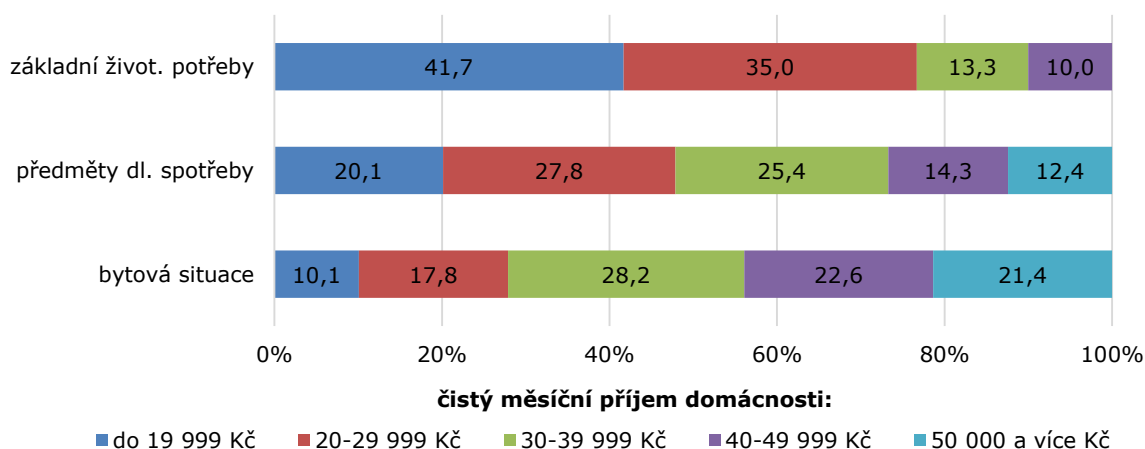
Tabulka č. 2.3.2 **Splátky půjček podle účelu a podle vybraných charakteristik domácností (%)**

		zajištění základních životních potřeb	pořízení předmětů dlouhodobé spotřeby	řešení bytové situace
typ rodiny	úplná rodina	2,8	26,9	29,1
	neúplná rodina	6,1	30,3	18,3
počet dětí	1 dítě	4,3	26,2	21,5
	2 děti	4,3	27,8	28,7
	3 a více dětí	2,2	32,9	27,4
typ soužití	manželé	2,5	25,4	28,1
	nesezdání	4,5	33,9	34,5
čistý měsíční příjem domácnosti	do 19 999 Kč	14,4	43,7	19,5
	20-29 999 Kč	7,7	38,6	22,1
	30-39 999 Kč	2,4	28,8	28,5
	40-49 999 Kč	2,4	21,3	29,9
	50 000 a více Kč	-	20,2	30,9
celkem		3,9	28,0	25,5

Zdroj: RSF 2016

Nutnost zajistit základní životní potřeby členů domácnosti prostřednictvím půjček staví domácnost do dosti tíživé finanční situace. V šetření RSF 2016 placení takových půjček přiznala 4 % domácností. Častěji se jedná o samoživitele, rodiny spíše s nejmladším dítětem školního věku a rodiny objektivně i subjektivně chudší (graf č. 2.3.6). Jako „jiné“ půjčky (2 %) popisovali respondenti většinou dluhy nebo obecně půjčky (nebankovní, spojené s podnikáním). Z hlediska typu soužití v úplné rodině jsou častějšími plátcí (všech) půjček nesezdání partneri.

Graf č. 2.3.6 **Splátky půjček podle účelu a podle výše příjmu domácnosti (%)**

Zdroj: RSF 2016

Tři ze čtyř domácností, které mají nějakou půjčku, splácí pouze jeden typ půjčky, přičemž zhruba „půl na půl“ na vybavení domácnosti nebo na byt. Dva druhy úvěrů hradí pětina (22 %) domácností, nejčastěji na bytové účely a předměty dlouhodobé spotřeby. Výjimečná však není ani kombinace půjček na základní životní potřeby a na pořízení předmětů pro domácnost, příp. kombinace všech tří typů půjček. Splácení jedné půjčky přitom domácnosti potíže téměř/zcela nepřináší, naopak dvě nebo tři půjčky častěji již způsobují domácnosti velké obtíže s jejich splácením. Existence půjček a navíc jejich kumulace pak znesnadňuje celkové vycházení domácnosti s příjmem.

Vedle obtíží se splácením půjček se domácnost může dostat do problémů s placením dalších „povinných“ plateb, např. poplatků za nájem, energie, telefon apod. Za posledních 12 měsíců **nebylo kvůli nedostatku financí schopno zaplatit tyto poplatky či půjčky v termínu 22 % domácností**, přičemž 10 % se to stalo pouze jednou, 12 % vícekrát. Pokud domácnost v současnosti nějaké půjčky splácí, relativní četnost výskytu potíží s jejich uhrazením (příp. s uhrazením dalších poplatků v termínu) se zvýší na 15 % a 17 %. S počtem úvěrů se přitom tyto potíže stupňují (až na 22 % a 31 % v případě dvou¹⁵ typů půjček).

Souvislost s příjmovou úrovní rodiny je zde zřejmá. S příjmem domácnosti roste pravděpodobnost, že domácnost nebude mít problém zaplatit své závazky včas. Tuto krizovou situaci musela v posledním roce řešit více jak **polovina (58 %) domácností s příjmem do 20 tisíc Kč a třetina (36 %) domácností s příjmem od 20 do 30 tisíc Kč**. Ta s nejnižšími příjmy se s ní potýkala častěji vícekrát (než jednou). Nedostatek financí na zaplacení poplatků či půjček se promítá i do častější neschopnosti vyjít s příjmem bez obtíží. Z hlediska sociodemografických charakteristik jsou to častěji samoživitelé, a to i když pracují nebo ne, z úplných rodin spíše nesezdaní a domácnosti, kde nejsou oba rodiče výdělečně činní. V takto „ohrožených“ rodinách žijí spíše děti mladšího školního věku.

¹⁵ Splácí-li domácnost v současnosti 3 různé půjčky, dostane se do situace, kdy není kvůli nedostatku peněz schopná v termínu zaplatit splátku (příp. jiné poplatky) v souhrnu až 76 % domácností. Nutno mít na paměti, že absolutní četnost domácností splácejících 3 typy půjček v šetření RSF 2016 je 21.

Od výše příjmů a schopnosti s nimi vyjít se odráží rovněž to, zda se domácnosti daří něco ušetřit a zda má dostatek vlastních prostředků na neočekávané výdaje. **Dvě třetiny domácností dokáží měsíčně pravidelně spořit (24 %) nebo ušetřit něco alespoň občas (41 %).** Častěji se to daří úplným (manželským) rodinám, kde oba rodiče pracují, s příjmem domácnosti nad 30 tisíc Kč. Čtyřicetitisícové a vyšší příjmy přitom umožňují spořit spíše pravidelně, s příjmy mezi 30 a 40 tisíci Kč rodiny ušetří alespoň občas. Mezi domácnostmi, které spíše nic neušetří, se častěji řadí samoživitelé, především ti bez pracovních příjmů, rodiny se třemi a více dětmi a rodiny s nízkými příjmy (tabulka č. 2.3.3). V návaznosti na předchozí analýzu pak častěji nic neušetří domácnosti, které splácí v současnosti nějakou půjčku, a ty, které za poslední rok nebyly schopny v termínu zaplatit své závazky.

Tabulka č. 2.3.3 **Úspory a neočekávané výdaje podle vybraných charakteristik domácností (%)**

		Daří se Vám měsíčně něco ušetřit?			nemůže si dovolit neočekávaný výdaj
		ano, pravidelně	ano, občas	ne, nic	
typ rodiny	úplná	31,8	43,5	24,7	28,2
	neúplná	9,9	36,0	54,1	65,0
počet dětí	1 dítě	26,1	40,8	33,1	40,4
	2 děti	24,6	43,3	32,1	37,8
	3 a více dětí	19,5	35,7	44,8	48,4
typ soužití	manželé	33,3	44,1	22,6	25,5
	nesezdaní	24,3	40,7	35,0	41,2
čistý měsíční příjem domácnosti	do 19 999 Kč	1,1	23,0	75,9	90,2
	20-29 999 Kč	4,0	41,2	54,8	68,4
	30-39 999 Kč	15,6	52,3	32,1	39,6
	40-49 999 Kč	37,4	46,1	16,5	16,9
	50 000 a více Kč	59,7	31,3	9,0	6,9
celkem		24,3	41,0	34,7	40,7

Zdroj: RSF 2016

Velká většina (86 %) těch, kdo nic neušetří, si **nemůže dovolit z vlastních zdrojů zaplatit neočekávaný výdaj ve výši 10 000 Kč.** Tyto volné prostředky na druhou stranu nemají jen 2 % domácností spořících si pravidelně. Závislost na příjmech je opět velmi silná: **90 % nízkopříjmových domácností nezaplatí** nečekávané výdaje z vlastních zdrojů, mezi vysokopříjmovými činí tento podíl jen 7 %. Ve vazbě na počet dětí v rodině nepřekvapí náhlý výdaj spíše rodiny se dvěma dětmi a naopak potrápí až polovinu **rodin se třemi a více dětmi.** Horší příjmová situace **nesezdaných párů** (oproti manželům) a především **samoživitelů** zvyšuje podíl rodin, kterým na nenadálý výdaj vlastní zdroje nestačí. Ekonomická aktivita zvyšuje šance vyrovnat se s nečekanými výdaji, nicméně již jeden chybějící příjem v úplné rodině ani výdělečná činnost samoživitele většinou neumožňují disponovat takto volnými penězi.

2.3.4 Výdaje na zajištění potřeb dětí

Jednu ze zásadních položek v rozpočtu rodin s dětmi představují výdaje bezprostředně související se zajištěním potřeb a vhodných podmínek dětí, a to především v oblasti jejich vzdělávání a zájmových a volnočasových aktivit. Celkově až **sedm z deseti dotázaných rodin může svým dětem zaplatit vše, co potřebují** (24 % určitě, 46 % spíše). Pětina si to „spíše“ nemůže dovolit a zbývajících **desetina respondentů deklaruje, že „určitě“ nemůže** dětem koupit vše, co by bylo třeba (tabulka č. 2.3.4). Spojitost s životní úrovní rodiny je nasnadě. „Rozhodně vše“ jsou častěji schopny zaplatit rodiny pokládající se za bohaté, rodiny s měsíčními příjmy 40 tisíc a více Kč a ty, které se svými příjmy vyjdou bez obtíží. Jen malé nesnáze (přesto umožňující dětem dopřát vše potřebné) připouštějí zástupci rodin prezentujících se častěji jako ani bohaté, ani chudé, rodiny s příjmy mezi 30 a 50 tisíci Kč a rodiny hospodařící bez obtíží. Naproti tomu rodiny, které spíše či určitě nemohou pořídit dětem všechny potřebné statky, mají nejčastěji obtíže vyjít s příjmem, jeho výše častěji nepřekračuje třicetitisícovou hranici a pokládají se za chudé.

Tabulka č. 2.3.4 **Možnosti rodiny zaplatit dětem vše, co potřebují, podle vybraných charakteristik domácností (%)**

		Můžete zaplatit/koupit dětem vše, co potřebují?				
		určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	určitě + spíše ne
typ rodiny	úplná	31,4	48,2	15,0	5,4	20,4
	neúplná	10,1	41,8	31,9	16,1	48,1
počet dětí	1 dítě	26,2	43,4	22,1	8,3	30,4
	2 děti	24,7	49,8	17,7	7,8	25,5
	3 a více dětí	17,7	43,7	24,9	13,7	38,6
typ soužití	manželé	31,7	48,9	14,3	5,1	19,4
	nesezdaní	29,9	44,6	18,6	6,8	25,4
čistý měsíční příjem domácnosti	do 19 999 Kč	2,9	24,7	39,1	33,3	72,4
	20-29 999 Kč	7,0	40,8	36,0	16,2	52,2
	30-39 999 Kč	17,4	55,6	22,2	4,8	27,0
	40-49 999 Kč	32,3	56,7	7,9	3,1	11,0
	50 000 a více Kč	57,7	39,5	1,7	1,3	3,0
celkem		24,1	46,0	20,8	9,1	29,8

Zdroj: RSF 2016

Z hlediska sociodemografických znaků domácnosti spíše či určitě **nemůže vše za děti zaplatit každý druhý samoživitel**, každá druhá rodina s nepracujícím respondentem nebo nízkou vzdělaným (bez maturity) respondentem. I v tomto ohledu se ukazuje, jak **ekonomická neaktivita rodičů výrazně zhoršuje finanční možnosti rodiny**: 38 % úplných rodin s jedním výdělečně činným rodičem a až 81 % ekonomicky neaktivních samoživitelů spíše/určitě nemůže zaplatit vše potřebné pro děti (oproti 19 % úplných rodin s oběma pracujícími rodiči a 45 % pracujících samoživitelů). Nemožnosti uhradit vše, co děti potřebují, čelí častěji rodiny se třemi a více dětmi a rodiny žijící ve velkých městech s 20-99 tisíci obyvateli (39 %, resp. 40 %). Věk nejmladšího dítěte v rodině zde není diferencující.

Pokud potřebné výdaje na děti zúžíme na výdaje **na vybavení na sportovní, umělecké nebo jiné volnočasové aktivity, každý třetí respondent uvádí, že jim na ně za poslední 3 roky v rodinném rozpočtu nezbývaly peníze**. Z hlediska četnosti pak spíše jen jednou či dvakrát než vícekrát. **Každá čtvrtá rodina nemohla v posledních 3 letech kvůli chybějícím financím poslat dítě na školní výlet, zájezd, lyžařský výcvik** apod. Většina rodin zmiňované výdaje vždy uhradila, jen nízký podíl rodin tuto situaci neřešil (tabulka č. 2.3.5). Zhruba **pětině (22 %) rodin se však v posledních třech letech nedostávalo peněz ani na volnočasové vybavení, ani na účast dětí na uvedených aktivitách**. Porovnáme-li tyto rodiny s rodinami (56 %), které neměly problém obě položky uhradit, potvrdí se předpoklad o příjmově hůře situovaných rodinách, tj. častěji o rodinách s nízkou úrovní příjmů (do 30 tisíc Kč), rodinách považujících se za chudé, v neúplných rodinách, rodinách se třemi a více dětmi a rodinách s nízkou vzdělaností či nepracujícím respondentem.

Tabulka č. 2.3.5 **Stalo se ve Vaší rodině za poslední 3 roky, že jste neměli dost peněz na ... (%)**

	ano, 1-2krát	ano, vícekrát	ne	neměli jsme zájem / netýká se
vybavení na sportovní, umělecké a jiné volnočasové aktivity dětí	23,0	10,8	59,8	6,4
účast dětí na školním výletě, zájezdu, lyžařském výcviku apod.	18,2	6,8	70,8	4,2

Zdroj: RSF 2016

Jednorázový či opakovaný nedostatek financí (v posledních třech letech) na vybavení na volnočasové aktivity dětí ovlivňuje i běžné hrazení těchto položek, neboť rodiny, kterým se na zaplacení výbavy na volnočasové aktivity dětí (dlouhodobě) nedostává peněz, mají mnohem častěji velké nebo určité obtíže tyto předměty pořídit nebo je prostě nemají vůbec, protože si je nemohou dovolit. Naproti tomu rodiny, kterým se nestalo, že by neměly v posledních třech letech na zaplacení potřebného vybavení na volnočasové aktivity dětí, je častěji hradí téměř či zcela bez obtíží. Obdobnou souvislost najdeme i u obtíží s placením školních a prázdninových pobytů dětí a nemožnosti uhradit dětem alespoň jednou v posledních třech letech školní výlet či zájezd.

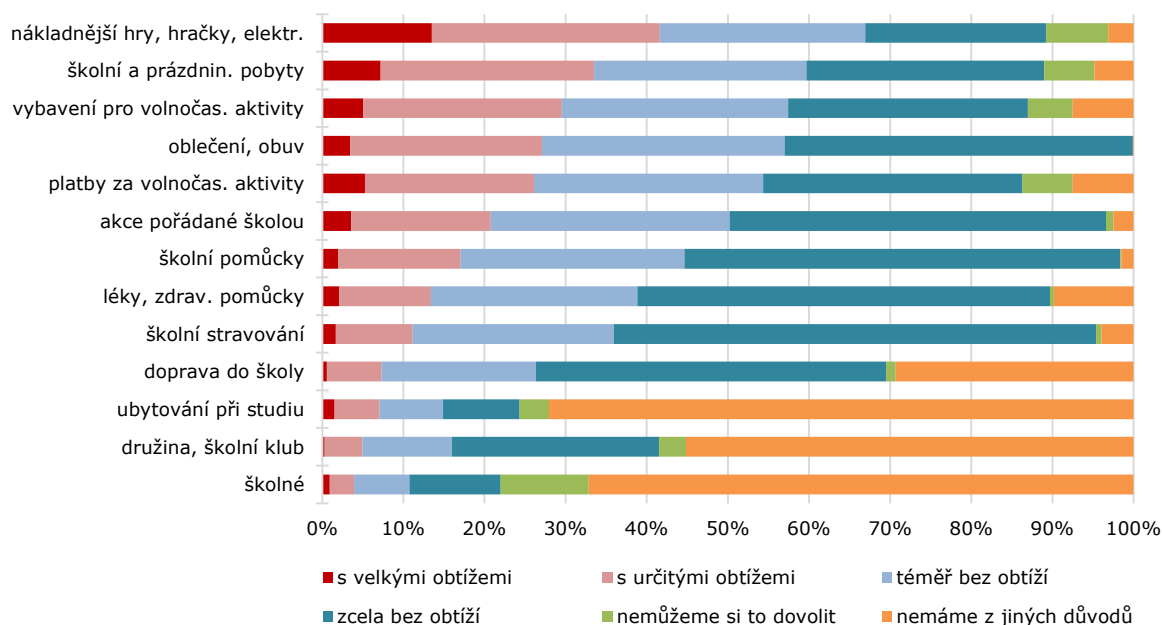
Zajištění volnočasových aktivit dětí, jak z hlediska potřebného vybavení, tak z hlediska nutných plateb, **patří spolu s financováním školních a prázdninových pobytů dětí k nejvíce zatěžujícím položkám rodinného rozpočtu** (viz graf č. 2.3.7). S jejich placením má velké nebo určité potíže přibližně 30 % dotázaných rodin.¹⁶ Větší difference v závislosti na věku nejmladšího dítěte v rodině nebyly prokázány. Ve sledovaném výčtu výdajů za děti však je na prvním místě co do finanční náročnosti **pořízení nákladnějších hraček, her a elektronických předmětů** (chytrý telefon, počítač, playstation apod.), které má potíže uhradit až 42 % rodin. Pro děti školního věku a děti dospívající je pořízení této „elektroniky“ často nutností. Téměř devět z deseti rodin tak všechny zmiňované výdaje (s většími či menšími těžkostmi) platí, zbývající desetina rodin je zčásti nemá kvůli nedostatku peněz, zčásti kvůli nezájmu.

¹⁶ Větší náročnost hrazení těchto výdajů (oproti ostatním položkám) prokázalo i nedávné šetření v rodinách s dětmi mladšího školního věku (blíže viz Kuchařová a kol., 2016).

Deseti až dvacetiprocentní podíl rodin deklaruje určité potíže při hrazení dalších výdajů spojených se školní docházkou - menších akcí pořádaných školou, školních pomůcek a školního stravování. Pro většinu rodin jsou tak tyto výdaje dostupné, převážně zcela bez obtíží (graf č. 2.3.7). Pokud je nemají (méně než 5 %), pak je to spíše z jiného než finančního důvodu. Nicméně např. školní obědy jako finančně nedostupné označilo v šetření RSF 2016 absolutně 11 respondentů, dávky hmotné nouze pobírají 4 z nich. To je mj. podmínka pro potencionální žádost rodičů o získání bezplatného školního stravování dětí z aktuálního projektu MPSV podporujícího rodiny, které si nemohou dovolit zaplatit dětem od 3 do 15 let školní obědy (blíže viz MPSV, 2017).

Zbývající položky související se vzděláváním - **doprava do školy, ubytování při studiu, družina a školné** - patří (s výjimkou dopravy) naopak k těm, které **většina oslovených rodičů nemusí platit**. Obtíže s jejich hrazením uvádí celkově jen necelá desetina dotázaných. Náklady na dopravu do školy a ubytování při studiu jsou podle očekávání častější v rodinách se staršími dětmi, naproti tomu výdaje za družinu mají většinou rodiče dětí mladšího školního věku. Nadprůměrný podíl rodin (11 %) udávajících, že si danou položkou nemohou dovolit, se vyskytuje pouze u školného. To vypovídá o nemalém podílu rodičů, kteří v rozporu se svým přáním nemohou zajistit svým dětem vzdělání na soukromých školách, protože jim to jejich finanční situace neumožňuje.

Graf č. 2.3.7 **Jak zvládají rodiny hradit následující výdaje za děti? (%)**

Zdroj: RSF 2016

Výdaje na oblečení a obuv pro děti mají všechny rodiny, přičemž obtíže s jejich placením udává zhruba každá čtvrtá rodina (27 %). Srovnatelný podíl rodin je hradí téměř bez obtíží (30 %), většina (43 %) pak zcela bez obtíží. Samostatnou výdajovou položkou jsou léky, lékařská péče a zdravotní pomůcky pro děti. Takové výdaje má 90 % rodin, přičemž spíše zatěžující jsou pro 15 % rodin. Přímá souvislost se

zdravotním stavem dětí je zde nesporná: častější nemocnost dětí, příp. jejich dlouhodobé zdravotní potíže pro rodiny znamenají větší obtíže s hrazením výdajů za léky apod. Dobrý zdravotní stav dětí jen s občasnými běžnými nemocemi rodinný rozpočet nezatěžuje případnými léčebnými výlohami buď vůbec, nebo jen mírně.

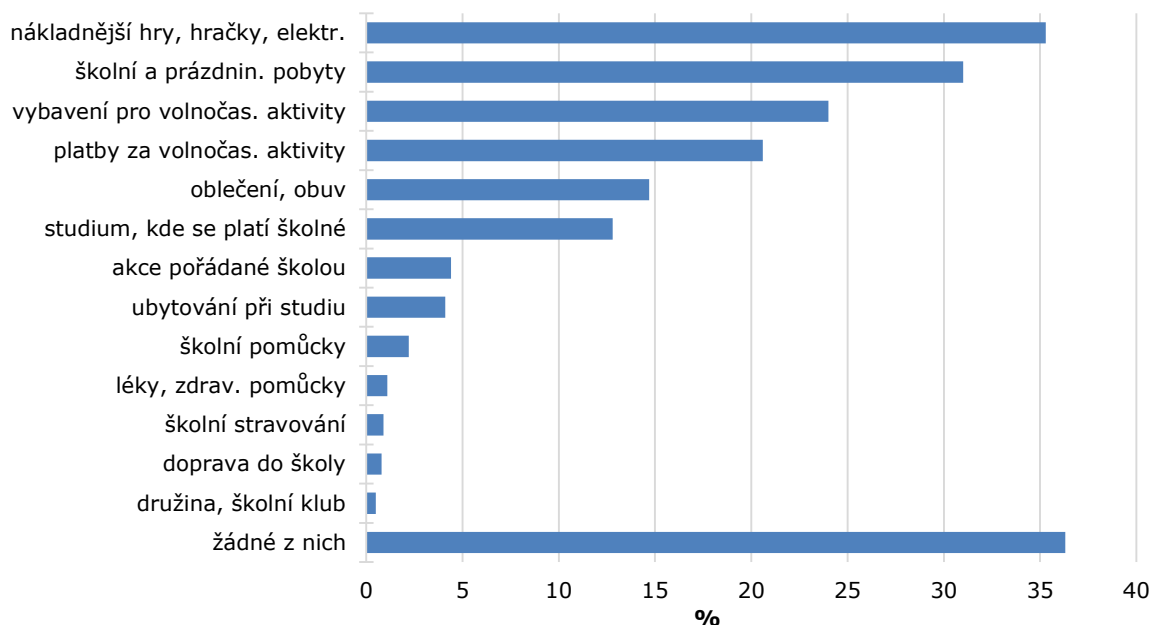
Zřejmá podmíněnost snadného zvládnání hrazení všech výše (a v grafu č. 2.3.7) **jmenovaných výdajů na děti příjmovou úrovní rodiny** umožňuje vysoko-příjmovým rodinám (se 40 tisíci a více Kč) platit tyto výdaje bez problémů, příp. téměř snadno. Na druhou stranu rodinám s nejnižšími příjmy (do 20 tisíc Kč, ale zpravidla i do 30 tisíc Kč) působí jejich placení častěji velké nebo určité obtíže nebo jim neumožňuje si je vůbec dovolit. Středně příjmové rodiny s 30 až 40 tisíci Kč zvládají uvedené výdaje nejčastěji téměř bez obtíží, s drobnou výjimkou v případě nákupu nákladnějších her a plateb za školní a prázdninové pobyty, u kterých určité obtíže připouštějí.

Neúplnost rodiny a péče o tři a více dětí platební možnosti dobře zvládnout většinu daných výdajů na děti zhoršují – zástupci těchto typů rodin častěji uvádějí, že vybrané položky zvládají platit s velkými či určitými obtížemi nebo si je nemohou dovolit. U některých položek se prokázaly statisticky významné rozdíly v závislosti na věku nejmladšího dítěte v rodině: rodiny s nejmladším dítětem ve věku 15-19 let častěji (z jiných než finančních důvodů) nemají oproti rodinám s mladšími dětmi výdaje za volnočasové aktivity dětí (vybavení i poplatky), akce pořádané školou (které rodinám s mladšími dětmi přinášejí určité obtíže), školní stravování a samozřejmě družinu (kterou rodiny s mladšími dětmi financují spíše bez obtíží). Jak už bylo zmíněno výše, mají rodiny se staršími dětmi naopak častěji výdaje na dopravu do školy a ubytování při studiu.

Pokud by si rodiče mohli zvolit jednu až tři položky, které by dětem chtěli dopřát ve větším množství nebo vyšší kvalitě, než v současnosti mohou, nejčastěji by ze sledovaných výdajů na děti vybírali ty, jejichž financování je pro ně nejvíce zatěžující. Pořadí žádoucích položek v grafu č. 2.3.8 je tak téměř shodné s pořadím položek v grafu č. 2.3.7 řazených podle obtížnosti hrazení výdajů, resp. jejich zátěže pro rodinný rozpočet. **Více finančních prostředků by rodiče rádi věnovali na pořízení nákladnější elektroniky či hraček pro děti (35 %) a na zajištění jejich školních a prázdninových pobytů (31 %) a volnočasových aktivit (více jak 20 %).** Častěji se jedná o rodiny, které mají velké nebo určité obtíže při hrazení těchto výdajů, a pak rovněž rodiny, které tyto výdaje nemají, protože si je nemohou dovolit.

Přibližně každá sedmá rodina (15 %) by dětem ráda dopřála kvalitnější oblečení a obuv a každá osmá (13 %) by jim chtěla zlepšit jejich vzdělání a umožnit jim studium na soukromé škole, kde se platí školné. Pro pětinu z nich je to přitom velká priorita, protože jinou z položek již nevybrali. Graf č. 2.3.8 ukazuje, že zbývající položky jednotlivě volilo méně než 5 % dotázaných, přičemž nejčastěji jako druhou či třetí k těm nejvíce žádoucím položkám.

Graf č. 2.3.8 **Které zboží a služby byste chtěli svým dětem dopřát ve větším množství nebo kvalitě, ale nemůžete si to z finančních důvodů dovolit? (%)**

Pozn.: respondenti mohli vybrat nejvýše tři položky

Zdroj: RSF 2016

Spokojena se svými finančními možnostmi a s výdaji za děti je více jak třetina (36 %) rodin, neboť její zástupce nevybral žádnou z nabízených položek, kterou by svým dětem chtěl dopřát kvalitněji či ve větším množství. Nepřekvapí, že jsou to častěji rodiny s vyššími příjmy: téměř polovina rodin s příjmy 40 až 49 tisíc Kč a tři čtvrtiny rodin s příjmy vyššími. Podle typu rodiny se to týká spíše rodin úplných a rodin s jedním dítětem.

Dvě třetiny respondentů tedy zvolily jednu až tři položky, které jsou jim nedostupné, z 60 % tři položky, po 20 % pak jednu nebo dvě položky. Největší nedostatečnost, a tudíž volbu tří možných výdajů, které by rádi zaplatili, deklarovali častěji zástupci neúplných rodin, tří- a vícedětných rodin a rodin s příjmy nižšími než 30 tisíc Kč, což koresponduje s horší příjmovou situací těchto rodin.

Vedle každodenních radostí, starostí a více či méně nutných plateb za děti se **každá druhá rodina (55 %) snaží myslet i na budoucnost svých dětí a zamýšlí se nad jejich budoucím finančním či materiálním zajištěním.**¹⁷ Každý třetí (36 %) respondent uvedl, že si to nemůže dovolit, a každý desátý (9 %) o finančním zabezpečení dětí do budoucna neuvažuje z jiného důvodu (viz tabulka č. 2.3.6). Je zde patrná úzká spojitost s možnostmi rodiny tvořit úspory. Až 93 % těch, kteří spoří pravidelně a bez problémů, počítá s finanční podporou svých dětí do budoucna. Podobně rozmyšlí i dvě třetiny rodičů, kteří něco ušetří alespoň občas. Naopak, většina rodin (78 %), která měsíčně nic neušetří, přiznává, že si budoucí finanční pomoc dětem nemůže dovolit.

¹⁷ Otázka: Snažíte se/zamýšlíte své děti finančně nebo materiálně zabezpečit na budoucnost, např. spoříte jim, plánujete jim přispět na budoucí bydlení apod.?

Tabulka č. 2.3.6 **Snažíte se/zamýšlíte své děti finančně nebo materiálně zabezpečit na budoucnost? (%)**

		ano	ne, nemůžeme si dovolit	ne z jiného důvodu
typ rodiny	úplná	65,3	25,6	9,1
	neúplná	34,3	56,3	9,4
počet dětí	1 dítě	58,6	32,2	9,2
	2 děti	55,9	34,7	9,4
	3 a více dětí	42,6	48,7	8,7
typ soužití	manželé	66,9	24,1	9,0
	nesezdaní	57,1	33,3	9,6
čistý měsíční příjem domácnosti	do 19 999 Kč	11,5	82,8	5,7
	20-29 999 Kč	32,4	61,0	6,6
	30-39 999 Kč	56,2	33,6	10,2
	40-49 999 Kč	70,1	18,1	11,8
	50 000 a více Kč	89,3	5,2	5,6
celkem		54,7	36,1	9,2

Zdroj: RSF 2016

Věk dětí se v této otázce neukázal jako rozhodující. Z hlediska počtu dětí je pravděpodobnost plánované finanční podpory dětí vyšší u rodin s jedním dítětem a na druhou stranu spíše její nemožnost častější u rodin se třemi a více dětmi. Obdobné difference se potvrzují podle úplnosti rodiny, kdy o finanční podpoře svých dětí uvažují až dvě třetiny úplných rodin a jen třetina samoživitelů. Dle očekávání se snaha o finanční či materiální zajištění dětí zvyšuje s rostoucím příjmem rodiny a téměř analogicky se s vyšším příjmem snižuje podíl rodin, které si to nemohou dovolit.

2.3.5 Bydlení

Pro rodiny se školními a dospívajícími dětmi stejně jako pro rodiny s dětmi mladšími (viz Kuchařová a kol., 2016) **je typicky převládající formou vlastnické bydlení.** Rodiny nacházející se ve střední fázi rodinného cyklu obývají nejčastěji vlastní rodinné domy nebo vlastní byty (viz tabulka č. 2.3.7). S počtem dětí v rodině se přitom jejich vzájemný podíl mění, a to ve prospěch rodinných domů. Vlastnické bydlení je celkově **častější v úplných rodinách, zvláště sezdáných rodičů, a ve vyšších příjmových skupinách** rodin, přičemž převažují rodinné domy nad byty. Z hlediska velikosti obce je nadprůměrný podíl vlastních bytů a domů v menších obcích do 5 tisíc obyvatel. Při vzájemném porovnání převládají v této velikostní kategorii rodinné domy, zatímco ve větších městech je relativně více bytů v osobním vlastnictví.

Určitý protiklad k vlastnickému bydlení představuje **nájemní bydlení.** V této formě žije každá pátá rodina s dětmi, některé typy domácností zde však bydlí častěji. Jedná se především o **samoživitele**, z úplných rodin o **nesezdané páry** a o rodiny **s nízkými příjmy.** V nájemním bytě žije až polovina rodin s příjmy pod 20 tisíc Kč a třetina rodin s příjmy o kategorii vyššími. Nižší příjmová úroveň a také nižší socio-ekonomický status samoživitelů, příp. nesezdaných, se projevuje jejich častějším bydlením v lacinějších formách z hlediska pořízení bytu, ale často nákladnějších z hlediska měsíčních plateb a více zatěžujících rodinný rozpočet (viz kapitola 2.3.2). Podrobnější analýza v rámci neúplných rodin dále ukázala na častější obývání

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

nájemních bytů (a bytů rodičů či jiných příbuzných) ženami samoživitelkami a na druhou stranu relativně vyšší podíl osamělých mužů s dětmi žijících v rodinných domech. Statisticky významně vyšší podíl rodin bydlících v nájemním bytě se dále prokázal **ve středně velkých městech s 20 až 99 tisíci obyvateli**. V nájemním bytě žijí rodiny s různým počtem dětí, signifikantní rozdíly se neprojeví, byt rodin se dvěma dětmi zde bydlí relativně méně.

Tabulka č. 2.3.7 **Druh bytu podle vybraných charakteristik domácností (%)**

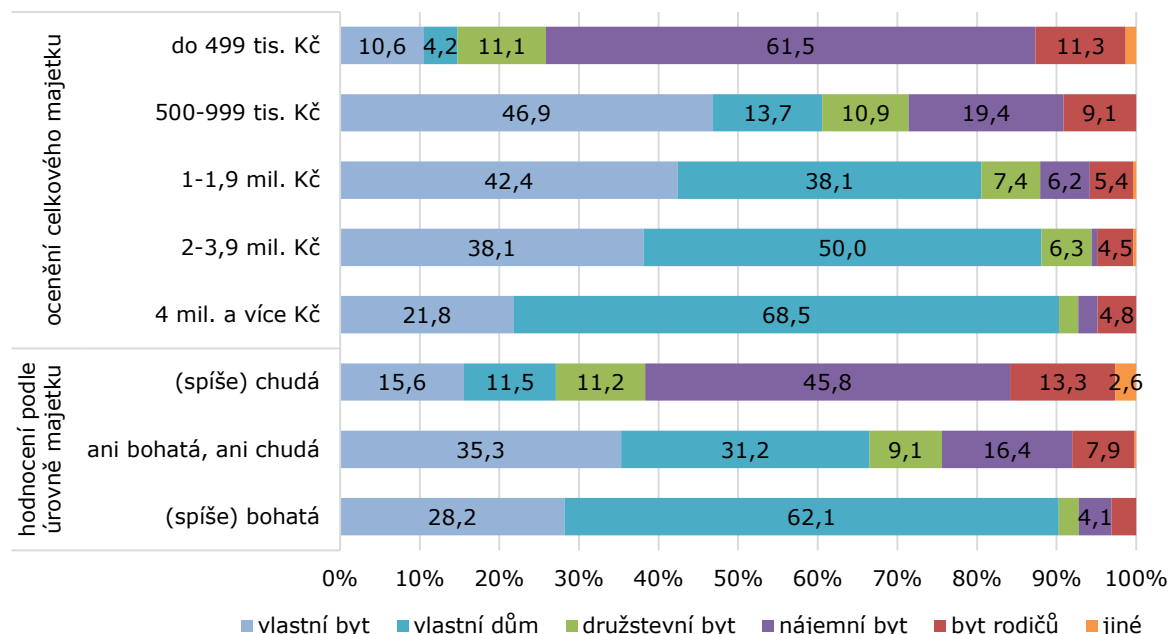
		vlastní byt	vlastní dům	družstevní byt	nájemní byt	byt rodičů, příbuzných	jiná možnost
typ rodiny	úplná	32,7	38,0	7,4	15,6	6,2	0,2
	neúplná	25,1	16,7	11,4	32,3	12,8	1,7
typ domácnosti	čistá	33,3	30,6	9,1	22,0	4,6	0,5
	smíšená	16,0	31,3	7,3	17,7	26,0	1,7
počet dětí	1 dítě	32,8	25,0	9,4	23,2	8,5	1,0
	2 děti	31,3	32,6	9,1	18,9	7,8	0,3
	3 a více dětí	20,9	40,1	6,5	22,0	9,7	0,7
typ soužití	manželé	34,1	40,0	7,5	12,4	5,8	0,1
	nesezdání	26,0	27,7	6,8	31,1	7,9	0,6
čistý měsíční příjem domácnosti	do 19 999 Kč	18,4	10,9	8,6	50,6	9,8	1,7
	20-29 999 Kč	25,4	14,3	12,1	35,7	11,0	1,5
	30-39 999 Kč	31,2	33,3	10,2	18,6	6,6	-
	40-49 999 Kč	36,2	39,4	7,9	11,4	4,7	0,4
	50 000 a více Kč	32,6	48,1	2,6	5,6	10,3	0,9
celkem		30,1	30,7	8,8	21,3	8,4	0,7

Zdroj: RSF 2016

Nejméně časté a až na výjimky bez větších odchylek je u všech typů rodin bydlení v družstevních bytech a v bytech rodičů, prarodičů či jiných příbuzných. V obou formách najdeme častěji neúplné rodiny, v bytech ve vlastnictví jiného příbuzného hlavně smíšené domácnosti.

Závislost druhu bytu na příjmové situaci rodiny je zřejmá, patrná je i **souvislost bytové situace a majetkové úrovně rodiny** (viz graf č. 2.3.9). Vlastnické bydlení obývají častěji rodiny (spíše) bohaté či „ani bohaté, ani chudé“ a rodiny oceňující majetek na vyšší částku. Rodiny vlastní rodinný dům se přitom častěji pokládají za (spíše) bohaté, s majetkem 1 milion Kč a více. Rodiny žijící v bytech v osobním vlastnictví nejčastěji naplňují kategorii ani bohaté, ani chudé domácnosti a disponují majetkem ve výši 500 tisíc až 3,9 milionu Kč. Rodiny žijící v ostatních typech bydlení (nájemní, družstevní aj.) pak (signifikantně) častěji své domácnosti považují za (spíše) chudé a svůj majetek oceňují na nejnižší úroveň pod 500 tisíc Kč.

Graf č. 2.3.9 Druh bytu podle subjektivního hodnocení a ocenění majetku domácnosti (%)

Zdroj: RSF 2016

Velikost bytu

Kvalitativní charakteristiky bydlení - počet obytných místností a celková obytná plocha bytu - dotvářejí obraz o bytové situaci rodin. Oba dva ukazatele přitom spolu pozitivně korelují. V šetření RSF 2016 žily rodiny nejčastěji v bytech se třemi (37 %) nebo čtyřmi (23 %) místnostmi, v menších bytech bydlelo 15 % rodin, ve větších zbývajících 25 % rodin (15 % v pětipokojovém bytě, 10 % ve vícepokojovém bytě). **Rodinné domy patří z hlediska počtu obytných místností a celkové rozlohy bytu k největším, nájemní byty zase k nejmenším** (viz tabulka č. 2.3.8). Větší prostor mají k dispozici také rodiny bydlící v bytě rodičů či jiných příbuzných, což souvisí s častějším obýváním těchto bytů vícečlennými, smíšenými rodinami, pravděpodobně ve větším bytě či domě rodičů respondenta nebo partnera. Velikost ostatních bytů dle typu se pohybuje pod celkovou průměrnou úrovní.

Odlišná sociodemografická struktura domácností žijících v různých bytech z hlediska vlastnictví má diferencující vliv i na sledované kvalitativní ukazatele bydlení. Obytný prostor se rozšiřuje s počtem dětí v rodině, obytná plocha se přitom nezvyšuje tak rychle jako počet místností, tzn. že obytné místnosti v bytech vícedětných rodin budou relativně spíše menší, než je tomu v rodinách s méně dětmi. Vyšší komfort co do počtu pokojů a velikosti bytu je v rodinách úplných, zejména sezdaných partnerů, a ve smíšených domácnostech. Věk nejmladšího dítěte v rodině nemá v tomto ohledu významnější vliv.

Tabulka č. 2.3.8 **Prostorové ukazatele bydlení, podle vybraných charakteristik domácností (%)**

		průměrný počet místností v bytě	průměrná obytná plocha bytu (m ²)	průměrný počet osob na 1 místnost	průměrný počet m ² na osobu
typ rodiny	úplná	4,0	100,3	1,10	25,6
	neúplná	3,2	80,5	1,02	28,1
typ domácnosti	čistá	3,6	90,1	1,05	26,8
	smíšená	4,3	109,0	1,17	24,9
počet dětí	1 dítě	3,4	86,3	0,94	30,5
	2 děti	3,8	96,6	1,13	24,6
	3 a více dětí	4,3	103,8	1,25	20,9
typ soužití	manželé	4,1	101,3	1,08	25,6
	nesezdání	3,6	95,3	1,20	25,3
druh bytu	vlastní byt	3,3	80,4	1,10	24,1
	vlastní dům	5,0	129,3	0,84	34,1
	družstevní byt	3,0	70,6	1,16	21,8
	nájemní byt	2,7	67,0	1,31	21,0
	byt rodičů, příbuz.	4,1	101,8	1,10	25,4
celkem		3,7	93,5	1,07	26,4

Zdroj: RSF 2016

Doplňkovými indikátory kvality bydlení jsou relativní ukazatele: **průměrný počet osob na jednu obytnou místnost a průměrná plocha v m² na jednoho člena domácnosti** (viz tabulka č. 2.3.8). Rovněž tyto ukazatele **potvrzují (nej)vyšší standard rodinných domů a naopak (nej)horší situaci v případě nájemních bytů**. Při porovnání rodin dle úplnosti vykazují tentokrát lepší bytový standard možná trochu překvapivě rodiny neúplné. To je dáno obecně menší velikostí neúplných rodin z hlediska celkového počtu osob i podle počtu dětí, neboť samoživitelé se mnohem častěji oproti partnerským párům starají jen o jedno dítě. Obytná plocha bytu na osobu klesá s počtem dětí v rodině, a to v rodinách úplných i neúplných, přičemž při zohlednění počtu dětí nejsou mezi úplnými a neúplnými rodinami významné rozdíly.

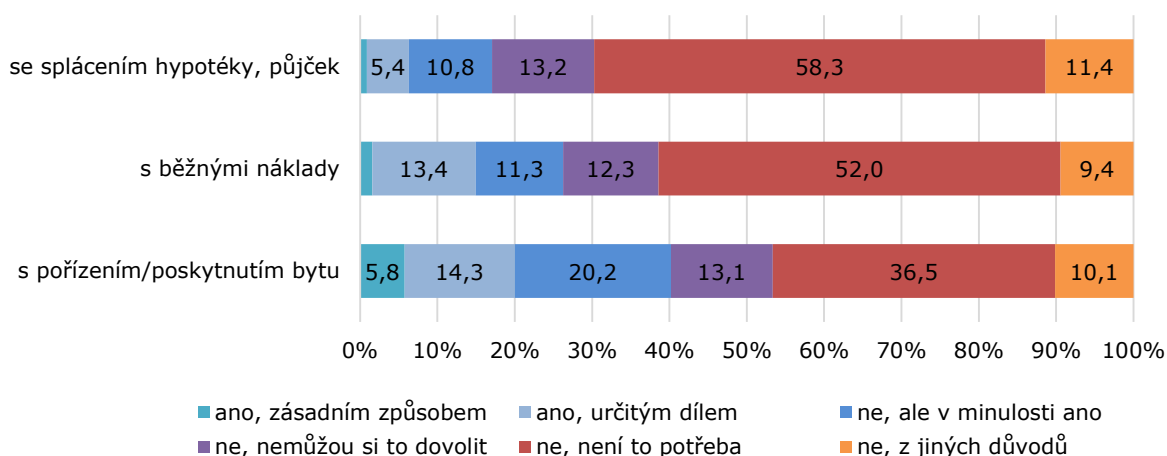
Vliv věku nejmladšího dítěte v rodině se při využití zmiňovaných relativních ukazatelů již projevil. Rodiny s nejmladším dítětem ve školním věku mají ve srovnání s rodinami s nejmladším dítětem ve věku 15-19 let k dispozici v průměru menší plochu na člena domácnosti (26 m², resp. 28 m²) a o jednu obytnou místnost se častěji dělí více osob (1,1, resp. 1,0). Relativně vyšší komfort bydlení rodin se staršími dětmi je ovlivněn častější přítomností jen jednoho dítěte v těchto rodinách.

Příjmová situace rodiny do jisté míry umožňuje zlepšit kvalitu bytu co do počtu pokojů a celkové plochy bytu, neboť s rostoucím příjmem rodiny se oba ukazatele zvyšují. Při použití relativních ukazatelů kvality bydlení se však odlišnosti mezi příjmovými skupinami spíše stírají. Z hlediska průměrné plochy na člena domácnosti se odlišují pouze vysokopříjmové rodiny (s 50 tisíci Kč a více) s průměrnou plochou 31 m² na osobu. Ostatní příjmové skupiny domácností se výrazněji neodchylují od průměrných 25 m² na osobu. V průměru více osob na 1 místnost pak mají rodiny s příjmem do 39 tisíc Kč (1,13), naproti tomu rodiny s příjmy 40 tisíc Kč a více nedosahují v průměru ani základního standardu 1 osoba na místnost (0,98).

Pomoc od rodičů v oblasti bydlení

Z kapitoly 2.3.4 věnované výdajům na děti vyplývá, že většina rodičů by ráda své děti do budoucna peněžně či materiálně podpořila, ne všem to ale jejich současné finanční možnosti dovolují. Jednou z forem pomoci může být **příspěvek na zajištění samostatného bydlení, což je i nejčastější způsob podpory**, kterou současným rodičům (respondentům) poskytli (dnes či v minulosti) jejich rodiče (viz graf č. 2.3.10). Této pomoci se dostalo **40 % respondentů**, častěji těm mladším (do 39 let, 46 %) než těm nejstarším (50 a více let, 27 %). Z hlediska typu stávajícího bydlení směřovala pomoc především rodinám žijícím v rodinném domě nebo v bytě rodičů či jiných příbuzných, kde se tak spíše mohlo jednat o poskytnutí bytu darem, sdílení bytu s rodiči příp. rozdělení většího bytu. Relativně častěji takto rodiče umožnili bydlet samoživitelům (oproti úplným rodinám, které to častěji ani nepotřebovaly) a rodinám žijícím v menších obcích do 5 tisíc obyvatel.

Význam mezigenerační výpomoci v oblasti zajištění bydlení potvrzuje i výzkum Sociologického ústavu z roku 2013.¹⁸ Z něj mj. vyplývá, že až 43 % z těch, kteří si byt či dům koupili za tržní cenu nebo si jej sami postavili, dostalo finanční příspěvek na pořízení bydlení od svých či partnerových rodičů (Samec, 2015). Finanční pomoc od příbuzných kryje v průměru 40 % celkových nákladů pořízení bytu, což je ve srovnání s ostatními zdroji relativně nižší hladina, při zpravidla vícezdrojovém financování bydlení to však nesnižuje její význam (tamt.).

Graf č. 2.3.10 **Pomáhají Vám rodiče v následujících oblastech s bydlením? (%)**

Zdroj: RSF 2016

Téměř **každému pátému respondentovi (17 %) pomohli rodiče se splácením hypotéky či jiných půjček spojených s bydlením**. Tato podpora jde přitom velmi často ruku v ruce s výše zmiňovanou pomocí při samotném získání bydlení. Aktuálně je takto podporováno 11 % rodin, které v současnosti splácí hypotéku, dalším 13 % rodin pomáhali rodiče v minulosti. Necelá pětina rodin (18 %)

¹⁸ Šetření „Postoje k bydlení 2013“ bylo realizováno agenturou STEM/MARK na podzim roku 2013 dle zadání Sociologického ústavu AV ČR. Více viz <http://seb.soc.cas.cz/index.php/36-czech/vyzkumy/69-postoje-k-bydleni-2013>.

žijících ve vlastním bytě nebo domě přijala (v minulosti či dnes) od svých rodičů finanční pomoc při splácení hypotéky.

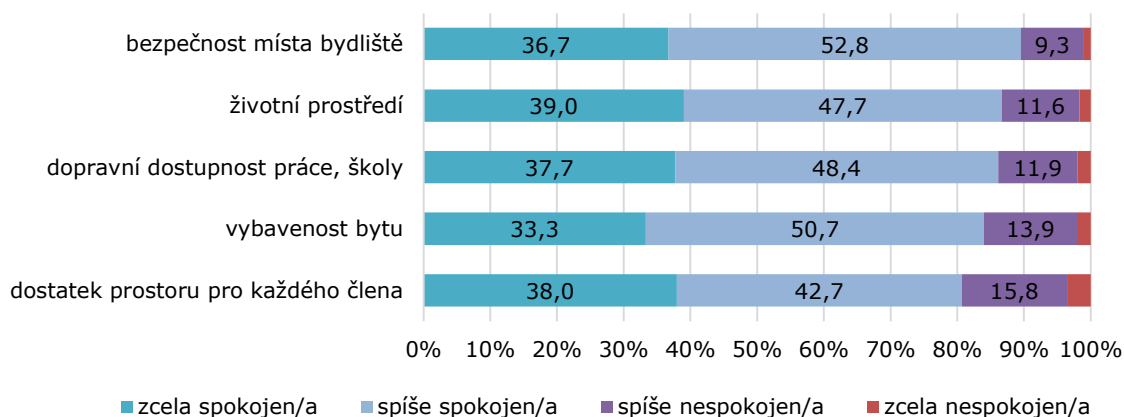
Pravidelnější charakter oproti předchozím dvěma formám může mít **pomoc poskytovaná na zaplacení běžných nákladů na bydlení**, tj. nájmu, služeb, energií apod. S touto formou podpory od svých rodičů počítá **15 % dotázaných**, v minulosti ji využívalo dalších 11 % rodin (viz graf č. 2.3.10). Podpora směřuje především k rodinám neúplným, rodinám s nepracujícím respondentem, rodinám s nižšími příjmy a rodinám subjektivně více zatíženým náklady na bydlení. Častější je také u rodin žijících ve smíšených domácnostech a bydlících v bytě rodičů či jiných příbuzných. V tomto případě se může jednat o „běžné“ spolufinancování nákladů na bydlení v důsledku společného bydlení a hospodaření. Naproti tomu rodiny mající vyšší příjmy, zejména díky výdělečné činnosti, rodiny úplné a ty, které bydlí ve vlastních bytech či domech tuto formu podpory častěji nepotřebují.

Fakt, že ji nepotřebují, je obecně nejčastějším důvodem, proč rodiny některou z nabízených forem pomoci nevyužívají. To, že si ji jejich rodiče nemohou dovolit poskytnout, uvedlo shodně zhruba 13 % dotázaných. Podrobnosti o životní situaci rodičů „našich“ respondentů však neznáme. Podobně nebyly specifikovány ani jiné důvody, které stojí za neposkytnutím příslušné pomoci svým dětem. U sledovaných forem podpory je zvolila zhruba desetina všech respondentů.

Spokojenost s bydlením

Nakolik jsou rodiny s dětmi spokojeny se svým bydlením lze sledovat prostřednictvím několika indikátorů. V souhrnu je **s vybranými ukazateli bydlení převážně spokojeno 80-90 % rodin** (viz graf č. 2.3.11). Nejvyšší spokojenost panuje s prostředím kolem místa bydliště, ať už je to životní prostředí zohledňující hluk, prašnost či charakter okolí domu, nebo zajištění bezpečnosti v místě bydliště. Zcela spokojeni jsou s těmito podmínkami rodiny žijící v menších obcích do 5 tisíc obyvatel, naopak menší či větší nespokojenost vyjadřují častěji lidé žijící ve velkých městech s 20 tisíci a více obyvateli. Opačně je tomu v případě dopravní dostupnosti z hlediska dojížděky do zaměstnání, školy apod. V tomto směru lépe vybavená větší města spíše uspokojí požadavky jednotlivých členů rodiny, naproti tomu v nejmenších obcích do 999 obyvatel vyjadřují dotázaní vyšší nespokojenost.

Bezpečněji a v dobrém životním prostředí se častěji cítí rodiny žijící ve vlastnické formě bydlení, rodiny obývající nájemní byty vyslovují spíše nespokojenost. Z hlediska dopravní dostupnosti se mírně vymykají rodiny žijící v bytě rodičů či jiných příbuzných, a to častější nespokojeností. Ta může pramenit z jisté nemožnosti volby jiné formy bydlení v důsledku jejich životních okolností.

Graf č. 2.3.11 **Spokojenost s vybranými charakteristikami bydlení (%)**

Zdroj: RSF 2016

Vybavenost bytu úzce souvisí s příjmovou situací rodiny. Nejlépe příjmově situované rodiny (40 tisíc Kč a více), které si mohou lépe dle svých představ vybavit byt, jsou častěji rozhodně spokojené, rodiny s příjmy mezi 20 až 40 tisíci deklarují nižší spokojenost s vybavením své domácnosti a rodiny s nejnižšími příjmy pak jsou častěji nespokojené. Častější nespokojenost uvádějí dále zástupci rodin žijících v nájemních bytech, do čehož se promítá horší životní úroveň těchto rodin spojená mj. s vyššími náklady na bydlení.

Nejméně spokojeni jsou dotázaní s prostorem svého bytu pro potřeby jednotlivých členů rodiny. Větší či menší nespokojenost vyjádřila pětina z nich. Souvislost s kvalitativními ukazateli a potažmo druhem bydlení je výrazná. Míra spokojenosti roste s počtem místností v bytě a s jeho obytnou plochou, a to i za použití relativních ukazatelů kvality bytu. Nejvíce jsou spokojeny rodiny v bytech se 4 a více místnostmi, nejméně s jedním nebo dvěma pokoji. Třípokojové byty jsou na hraně spokojenosti - relativně častěji naplňují kategorie spíše spokojen a spíše nespokojen. Dostatek prostoru si mohou dovolit především rodiny s vyššími příjmy a rodiny žijící ve vlastním bytě či domě. Na druhou stranu nájemní byty díky menšímu prostorovému komfortu činí jejich obyvatele spíše nespokojenými. Velikost místa bydliště zde neprokázala difference.

2.4 Sladování zaměstnání a rodiny

2.4.1 Čas věnovaný pracovní a soukromé sféře

Důležitým ukazatelem životní situace respondentů a v případě úplných rodin i ukazatelem dělby rolí mezi partnery je množství času, který lidé věnují vybraným oblastem. V dotazníku jsme se konkrétně zaměřili na týdenní množství času (vyjádřené v hodinách), který dotazovaní a v úplných rodinách také jejich partneři věnují výdělečné činnosti, domácnosti, dětem a také svým koníčkům a zájmům. Z důvodu toho, že se množství času věnovaného jednotlivým činnostem může lišit zejména v závislosti na pohlaví a v odlišné situaci se mohou nacházet lidé z úplných a neúplných rodin, rozdělili jsme základní výsledky prezentované v tabulce č. 2.4.1 právě podle těchto charakteristik. V úplných rodinách jsme dále ponechali odděleně výpovědi respondentů týkající se jejich vlastního časového vytížení a výpovědi vztahující se k časovému vytížení jejich partnerů, aby bylo možno porovnat, zda nedochází vlivem zprostředkované informace k nějakému systematictějšímu nadhodnocování či podhodnocování zjišťovaných časových dotací.

Třebaže **jak muži, tak ženy věnují nejvíce času výdělečné činnosti, muži jí věnují v průměru o zhruba 8 hodin týdně více.** Velmi výrazné rozdíly pak sledujeme v případě **objemu času věnovaného domácnosti a dětem, který je v případě žen téměř dvojnásobný oproti mužům.** Sečteme-li průměrný čas věnovaný dětem a domácnosti dohromady a porovnáme ho s časem věnovaným práci, pak se u žen tato dvě čísla velmi přibližují, s mírnou převahou času věnovaného soukromé sféře, v případě mužů je čas věnovaný zaměstnání podstatně vyšší (a to bezmála dvojnásobně) než čas věnovaný domácnosti a dětem. To však platí pouze v případě mužů a žen z úplných rodin. Rozdíly mezi muži a ženami z rodin neúplných totiž nejsou tak výrazné, neboť muži samoživitelé jsou vzhledem k odlišné životní situaci než muži žijící s partnerkou nuceni jak domácnosti, tak dětem věnovat více času. Z výzkumu dále vyplynulo, že **ženy věnují v průměru o něco více času domácím pracím než dětem,** muži se naopak o něco více věnují dětem než domácnosti (což však neplatí u mužů z neúplných rodin). Jednoznačně **nejméně času věnují dotazovaní svým vlastním koníčkům a zájmům,** přičemž muži mají na volnočasové aktivity v průměru o cca 2 hodiny týdně více času než ženy, což platí bez ohledu na to, zda se jedná o rodinu úplnou či neúplnou. I výzkum RSF 2016 tedy potvrdil to, co dlouhodobě vychází z obdobných výzkumů na toto téma (např. Ettlerová a kol., 2006; Kuchařová a kol., 2006; Svobodová, 2008), že většina partnerských vztahů je založena na tradiční dělbě rolí, kdy péče o rodinu a domácnost je hlavní doménou žen a muži naopak, jakožto hlavní živitelé, věnují více času výdělečné činnosti.

Podíváme-li se na to, jak muži a ženy z úplných rodin hodnotili časový rozvrh svých partnerů, pak je možné říci, že rozdíly mezi průměrnými hodnotami pro ženy respondentky v porovnání se ženami partnerkami a analogicky pro muže respondenty v porovnání s muži partnery jsou velmi nízké (cca 1 hodina) nebo dokonce žádné. Z toho lze vyvodit, že dotazovaní mají o časovém vytížení svých partnerů v jednotlivých sledovaných oblastech velmi reálné představy a nemají tedy tendence ani k výraznějšímu nadhodnocování ani podhodnocování jejich zátěže. Jediný o trochu větší rozdíl byl zaznamenán v případě domácích prací, kde muži respondenti uváděli o sobě o cca 3 hodiny větší časové vytížení než respondentky o svých partnerech.

Tabulka č. 2.4.1 **Průměrný počet hodin týdně strávených při vyjmenovaných činnostech, podle pohlaví a úplnosti rodiny**

	úplné rodiny				neúplné rodiny	
	respondent		partner			
	muž	žena	muž	žena	muž	žena
výdělečná činnost						
průměr	46,9	39,2	46,9	38,2	45,5	39,4
medián	45	40	48	40	48	40
N	425	584	569	423	67	455
domácnost						
průměr	12,3	22,4	9,6	23,4	17,7	21,6
medián	10	20	10	20	16	20
N	408	564	558	401	64	434
děti						
průměr	13,5	20,2	12,2	19,1	16,3	18,8
medián	10	20	10	15	15	20
N	408	565	551	399	64	434
vlastní koníčky a zájmy						
průměr	7,8	6,3	8,7	7,0	7,9	5,9
medián	5	5	6	5	5	5
N	418	576	559	399	64	441

Pozn.: Údaje v tabulce jsou uvedeny po vyloučení odpovědí „nevím“

Zdroj: RSF 2016

S počtem závislých dětí žijících v domácnosti respondenta se oproti očekávání průměrný čas věnovaný sledovaným oblastem nijak výrazně nemění, a to ani u žen, ani u mužů, ani v závislosti na tom, zda se jedná o úplnou či neúplnou rodinu. Určitý vliv naopak měl věk nejmladšího dítěte (obdobné výsledky přinesl například také výzkum Rodina, zaměstnání a vzdělání z roku 2006 - podobněji viz Höhne a kol., 2010). U mužů se v tomto případě prokázal rozdíl v objemu času věnovaného dětem, který byl vyšší v rodinách s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let než v rodinách s nejmladším dítětem ve věku 15-19 let (o cca 4 hodiny u mužů z úplných rodin a o cca 5 hodin u mužů z neúplných rodin). U žen z neúplných rodin se prokázaly rozdíly ve všech sledovaných oblastech, tj. matky menších dětí věnují v průměru více času domácím pracím a zejména dětem než matky starších dětí, a naopak méně času věnují výdělečné činnosti a volnočasovým aktivitám. U žen z úplných rodin se pak projeví rozdíly pouze u času věnovaného dětem (který je rovněž podstatně větší v případě matek s mladšími dětmi) a u volnočasových aktivit (který je naopak větší u matek starších dětí). Ruku v ruce s tím se ukazují též odlišnosti v závislosti na věku dotázaného (který pochopitelně úzce koreluje s věkem dětí) a lze konstatovat, že **spolu s rostoucím věkem rodičů (a potažmo dětí) se snižuje množství času, který v průměru svým dětem věnují** (a to jak u mužů, tak i u žen).

Odlišné množství času věnovaného výdělečné činnosti se prokázalo v závislosti na nejvyšším ukončeném vzdělání a pochopitelně též v závislosti na sociálně ekonomickém postavení dotázaného. U žen se zvyšujícím se vzděláním postupně zvyšuje množství času stráveného výdělečnou činností (z 36 hodin u žen se vzděláním bez maturity, na 41 hodin u středoškolaček a na 43 hodin u vysokoškolaček), u mužů se v tomto ohledu odlišují pouze osoby s nejnižším vzděláním (45 hodin oproti 48 hodinám u zbylých dvou vzdělanostních skupin). Z hlediska sociálně ekonomického

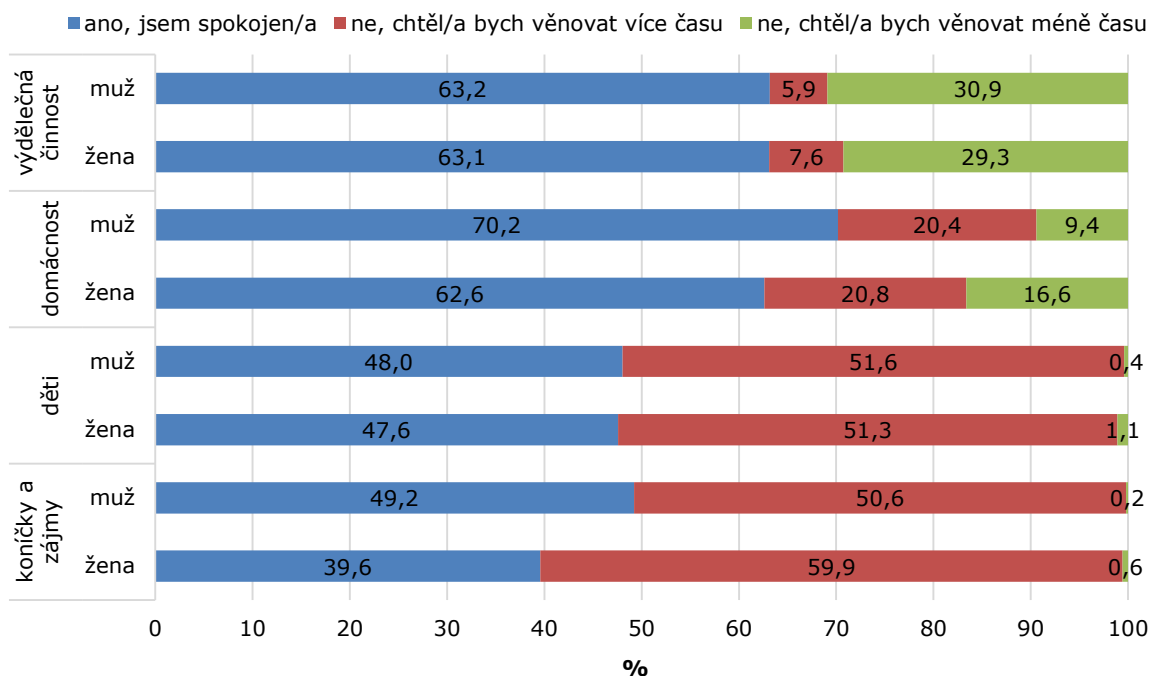
postavení věnují nejvíce času výdělečné činnosti OSVČ (v průměru 52 hodin týdně muži a 44 hodin ženy), dále zaměstnanci na plný úvazek (46 hodin muži a 43 hodin ženy) a nejméně logicky zaměstnanci na částečný úvazek (30 hodin muži a 27 hodin ženy).

Bezmála **dvě třetiny dotázaných mužů a žen vyjádřily spokojenost s množstvím času, který věnují výdělečné činnosti**, zhruba tři desetiny mužů i žen by výdělečné činnosti chtěly věnovat méně času a zbývající podíl by naopak výdělečné činnosti chtěl věnovat času více. Lidé se vzděláním bez maturity však byli v tomto ohledu méně často spokojeni (spokojenost vyjádřilo „jen“ 57 %), výrazně častěji by naopak výdělečné činnosti chtěli věnovat času více (12 % oproti 5 % osob s maturitou a 2 % vysokoškoláků; o něco výraznější rozdíly přitom byly v tomto ohledu patrné u žen než u mužů). Dle očekávání se pak v tomto směru nejvíce odlišují nezaměstnaní, jichž by více času výdělečné činnosti chtěla věnovat velká většina (cca 80 %), a též zaměstnanci na částečný úvazek, z nichž by více času placenou práci chtělo trávit 30 % (přičemž vzdělání a sociálně ekonomické postavení spolu v našem výběrovém souboru úzce korelují, tj. mezi nezaměstnanými a lidmi na částečný pracovní úvazek je nejvíce právě osob se vzděláním bez maturity).

Co se týče objemu času věnovaného **domácnosti a domácím pracím**, i v této oblasti je **většina respondentů spokojena**, muži však byli spokojeni častěji než ženy (70 % vs. 63 %). Ženy by naopak výrazně častěji než muži chtěly domácnosti věnovat času méně (17 % vs. 9 %). Za uvedenými rozdíly ovšem stojí pouze muži z úplných rodin, neboť muži z rodin neúplných vyjadřovali stejnou míru (ne)spokojenosti s časem věnovaným domácnosti jako ženy. V celkovém porovnání se nicméně úplné a neúplné rodiny od sebe neliší. Podíl těch, kteří by na domácnost chtěli mít více času, byl u mužů a žen zhruba pětinný. Při podrobnější analýze se dále ukazuje, že jednoznačně nejvyšší podíl spokojených (85 %) je logicky mezi nepracujícími osobami (tedy mezi nezaměstnanými, osobami v domácnosti a důchodci).

Dětem by mírně **nadpoloviční většina respondentů ráda věnovala času více** než nyní. V závislosti na pohlaví, úplnosti rodiny či dalších charakteristikách se respondenti ve svých odpovědích tentokrát nelišili, statisticky významné rozdíly byly zaznamenány pouze v závislosti na věku nejmladšího dítěte a na sociálně ekonomickém postavení dotazovaného. Respondenti s nejmladším dítětem ve školním věku vyjadřovali častěji touhu po tom mít na své děti více času (55 %), respondenti s dospívajícími dětmi byli naopak v tomto ohledu častěji spokojeni (53 %). Z hlediska ekonomické aktivity je nejvíce spokojených respondentů opět mezi nepracujícími osobami (87 %), naopak nejvíce nespokojených je mezi OSVČ se zaměstnanci, jichž by na děti mělo rádo více času 63 % z nich.

Rozložení odpovědí vztahujících se ke **spokojenosti s množstvím času věnovaného vlastním koníčkům a zájmům** je u mužů takřka shodné jako u času věnovaného dětem, u žen je však výrazně vyšší podíl těch, které by volnočasovými aktivitám a svým zálibám rády věnovaly času více. Především ženy z neúplných rodin by chtěly mít na volnočasové aktivity více času (66 % oproti 56 % žen z úplných rodin). Častější nespokojenost, resp. přání mít na své koníčky a zájmy více času dále deklarovali muži z vícedětných rodin (64 %) a muži se vzděláním bez maturity (60 %).

Graf č. 2.4.1 **Spokojenost s množstvím času věnovaného jednotlivým činnostem, podle pohlaví (%)**

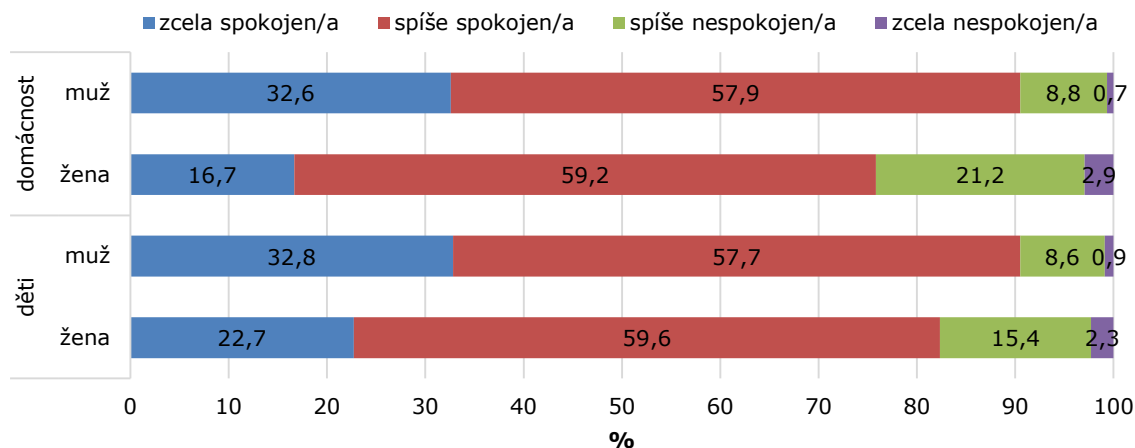
Pozn.: Údaje u položky „výdělečná činnost“ jsou uvedeny po vyloučení odpovědí „netýká se“

Zdroj: RSF 2016

S rozdělením úkolů spojených s péčí o domácnost a děti mezi respondentem a jeho partnera/ku je většina dotázaných z úplných rodin spokojena. Mnohem častěji jsou v tomto ohledu spokojeni muži než ženy. Zatímco naprostou spokojenost s rozdělením úkolů spojených s péčí o domácnost i o děti deklarovala třetina mužů, zcela spokojených žen bylo „jen“ 17 %, resp. 23 %. Ženy naopak výrazně častěji než muži volily odpověď „spíše nespokojen/a“ - viz graf č. 2.4.2. Zcela nespokojených mužů i žen bylo v našem výběrovém souboru jen velmi málo.

Rodiče vyjadřující spokojenost s množstvím času věnovaného domácnosti současně častěji deklarovali spokojenost s rozdělením domácích prací. Naopak ti, kteří s objemem času věnovaným domácím pracím spokojeni nejsou, jsou častěji nespokojeni i s rozdělením úkolů mezi ně a jejich partnera/ku. Toto platí analogicky i u dělby úkolů spojených s péčí a výchovou dětí.

Graf č. 2.4.2 **Spokojenost s rozdělením úkolů spojených s péčí o domácnost a děti mezi respondenta a partnera, podle pohlaví (%)**

Pozn.: pouze respondenti žijící s partnerem

Zdroj: RSF 2016

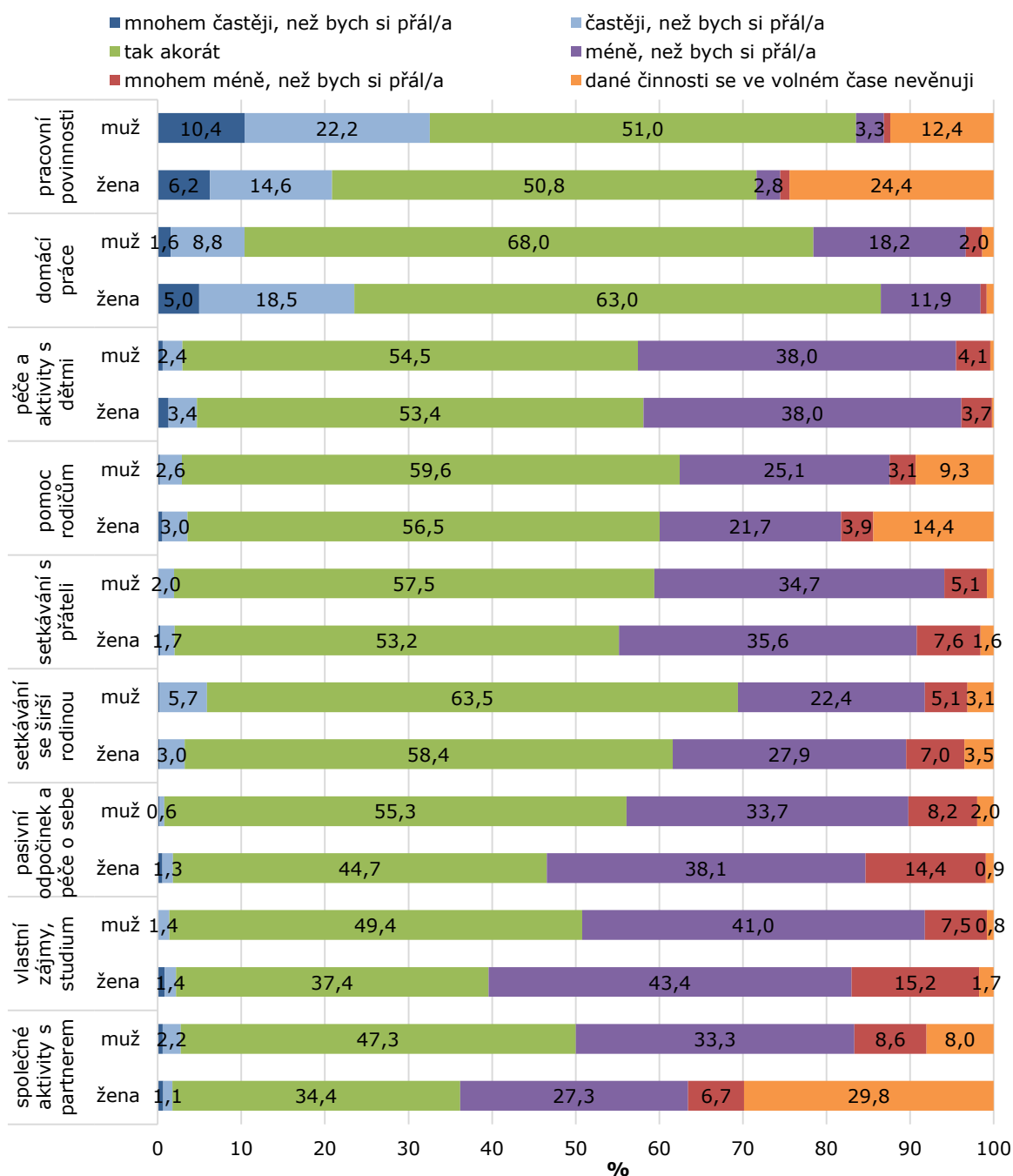
O míře spokojenosti s množstvím času rozděleného mezi soukromou a veřejnou sféru do značné míry vypovídá i další otázka, a to jak často se respondenti ve svém volném čase, tj. čase mimo zaměstnání, věnují vybraným činnostem, resp. zda se jim mohou věnovat do takové míry, jak by si přáli. Z grafu č. 2.4.3 lze vyčíst, že **naprostě většině činností se většina mužů i žen věnuje dle svých slov „tak akorát“**. Nejvýrazněji se přitom tato „spokojenost“ projevuje u domácích prací a údržby domácnosti (kterým se věnuje „tak akorát“ 68 % mužů a 63 % žen) a dále u setkávání se s širší rodinou (čemuž se „tak akorát“ věnuje 64 % mužů a 58 % žen). Již zmíněné domácí práce a dále pak zejména pracovní povinnosti jsou jediné dvě činnosti, kterým se nezanedbatelný podíl dotázaných věnuje (mnohem) častěji, než by si přál, přičemž u pracovních povinností toto častěji uvádějí muži (32 % vs. 21 % žen), u domácích prací pak častěji ženy (24 % vs. 11 % mužů).

Naopak, největší deficit v objemu času věnovaného jednotlivým činnostem spatřují dotazovaní u péče o děti a společných aktivit s dětmi, kterým se (mnohem) méně, než by si přáli, věnují více než dvě pětiny mužů i žen, a obdobně je tomu u **setkávání s přáteli**. Ještě větší podíly „nespokojených“ respondentů pak shledáváme u tzv. **volnočasových aktivit**, konkrétně u pasivního odpočinku a péče o sebe (tím je myšleno např. cvičení, kosmetika, holič či sledování TV), čemuž věnuje (mnohem) méně času, než by si přálo, 42 % mužů a 53 % žen, a u vlastních zájmů, koníčků a studia, čemuž věnuje (mnohem) méně času, než by si přálo, dokonce 48 % mužů a 59 % žen.

Z činností, kterým se nejvíce respondentů ve volném čase, tj. čase mimo zaměstnání, nevěnuje vůbec, lze jmenovat pracovní povinnosti, pomoc rodičům a také společné aktivity s partnerem (v tomto případě se dle očekávání jedná prakticky výhradně o samoživitele). Respondenti z neúplných rodin dále častěji než respondenti z rodin úplných deklarují, že se mnohem méně, než by si přáli, mohou věnovat pasivnímu odpočinku a péči o sebe, svým zájmům a koníčkům, setkávání s přáteli i se širší rodinou. Respondenti z úplných rodin se oproti tomu častěji těmto aktivitám věnují tak, jak si přejí. V určitém ohledu se vydělují také vysokoškoláci, kteří jsou častěji než ostatní spokojeni s mírou času, který věnují volnočasovým aktivitám, tj. odpočinku a péči o sebe i koníčkům a zálibám, a dále také společným aktivitám

s partnerem (a méně často uvádějí, že se společným aktivitám s partnerem nevěnují vůbec, což je do určité míry ovlivněno skutečností, že mezi vysokoškoláky z našeho výběrového souboru je méně samoživitelů).

Graf č. 2.4.3 **Jak často se respondenti ve svém volném čase věnují jednotlivým činnostem, podle pohlaví (%)**

Pozn.: u pomoci rodičů zpracovány pouze odpovědi respondentů, jejichž rodiče (rodiče partnera) dosud žijí
Zdroj: RSF 2016

2.4.2 Úpravy či úlevy v zaměstnání

V zájmu sladění práce a péče o rodinu využívá **nejvíce námi dotázaných zaměstnanců (pětina) možnost posunout začátek a konec denní pracovní doby**. Dvě pětiny respondentů o tuto výhodu nemají zájem a zbýlým dvěma pětinám to neumožňuje zaměstnavatel či charakter práce¹⁹. Z grafů č. 2.4.4 a 2.4.5 je patrné, že výrazně častěji využívají tuto možnost ženy a rovněž osoby s minimálně maturitním vzděláním.

Jiné formy pružné pracovní doby využívá shodně 17 % mužů i žen. Opět dvě pětiny respondentů o tuto úpravu pracovní doby nemají zájem a více než dvěma pětinám to není umožněno z důvodů ležících na straně zaměstnavatele či charakteru práce. Stejně jako posunutí začátku a konce pracovní doby i jiné formy pružné pracovní doby využívají častěji matky mladších dětí a také ženy z největších měst s počtem obyvatel nad 100 tis. Podle vzdělání se v tomto ohledu nejvíce vydělují vysokoškoláci, kteří jiné formy pružné pracovní doby využívají častěji než lidé s nižším vzděláním a zároveň o ně nejčastěji nejeví zájem. Na druhou stranu je mezi nimi nejnížší podíl těch, jimž využití všech v otázce jmenovaných úlev neumožňuje zaměstnavatel.

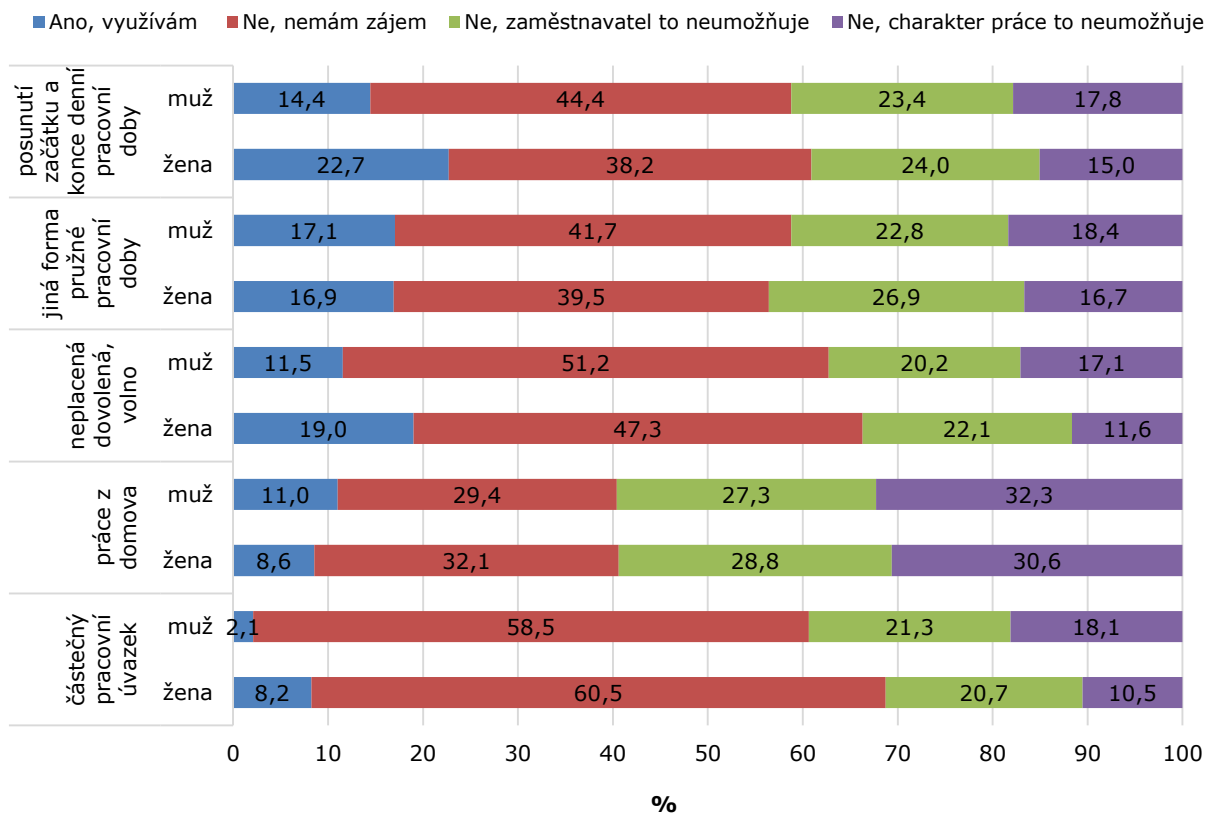
Neplacenou dovolenou či volno čerpá za účelem snazšího skloubení pracovních a rodinných povinností alespoň někdy **12 % mužů a 19 % žen**, významně častěji se přitom jedná o rodiče mladších dětí (20 % rodičů s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let oproti 11 % rodičů s nejmladším dítětem ve věku 15-19 let). Zhruba polovina zaměstnanců nemá o neplacené volno zájem, 22 % čerpání neumožňuje zaměstnavatel a pro 13 % je překážkou charakter práce.

Práce z domova je oproti ostatním jmenovaným úpravám nejvíce závislá na charakteru vykonávané práce. Z tohoto důvodu u této „výhody“ vypověděl nejvyšší podíl dotázaných (bezmála třetina), že charakter vykonávané práce jim pracovat z domova neumožňuje, a dalším téměř 30 % zaměstnanců to neumožňuje zaměstnavatel. **Z domova tedy (alespoň někdy) pracuje pouze zhruba každý desátý** námi dotazovaný zaměstnanec. Výrazně častěji přitom tuto úpravu využívají vysokoškoláci (téměř pětina), nejméně často pak zaměstnanci se vzděláním bez maturity, právě jimž to ve výrazně vyšším podílu případů neumožňuje zaměstnavatel nebo charakter práce (podrobněji graf č. 2.4.5).

Částečný pracovní úvazek je nejméně využívanou úpravou pracovní doby - v našem výběrovém souboru pracují na zkrácený úvazek jen 2 % mužů a 8 % žen, přičemž tři pětiny zaměstnanců o zkrácený úvazek vůbec nemají zájem a zbývajícím dvěma pětinám mužů a třetině žen neumožňuje pracovat na částečný úvazek zaměstnavatel či charakter práce. S rostoucím vzděláním se podíl zaměstnanců pracujících na částečný úvazek snižuje (graf č. 2.4.5). Vliv na využití zkrácené pracovní doby má u žen také počet a věk dětí. Zatímco mezi matkami jednoho či dvou dětí je podíl zaměstnaných na zkrácený úvazek zhruba 5 %, mezi matkami tří a více dětí je to dvojnásobek. Obdobně je tomu též v závislosti na věku nejmladšího dítěte - matek mladších dětí (nejmladší dítě ve věku 7-14 let) pracuje na částečný úvazek 10 %, matek starších dětí (nejmladší dítě ve věku 15-19 let) jen 4 %.

¹⁹ Kategorie „zaměstnavatel to neumožňuje“ a „charakter práce to neumožňuje“ se v realitě mohou do určité míry překrývat, v dotazníku proto měli respondenti uvést hlavní důvod.

Graf č. 2.4.4 **Využívání úprav či úlev v zájmu sladění práce a rodiny v současném zaměstnání, podle pohlaví (%)**

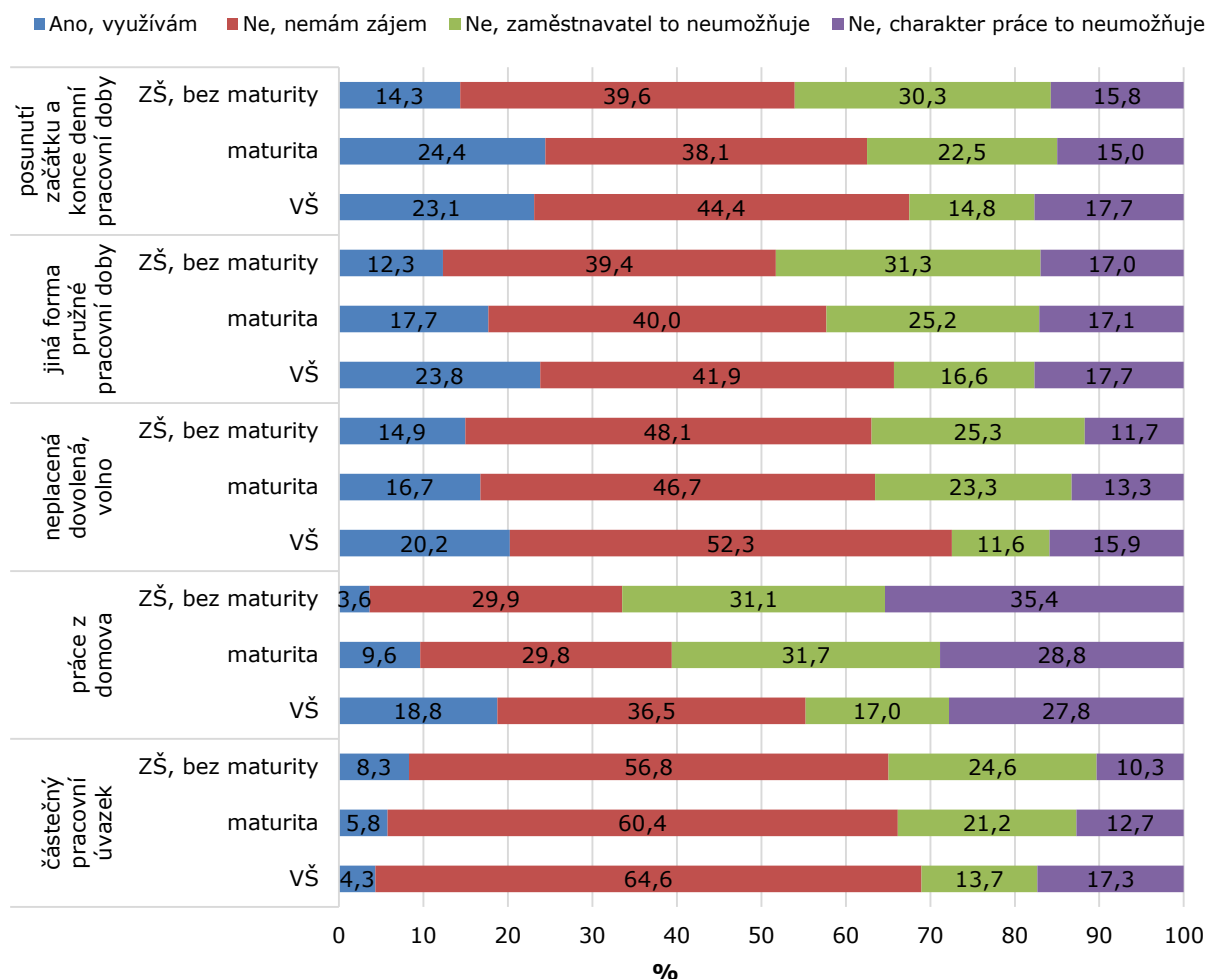

Pozn.: pouze zaměstnanci

Zdroj: RSF 2016

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

Graf č. 2.4.5 **Využívání úprav či úlev v zájmu sladění práce a rodiny v současném zaměstnání, podle vzdělání (%)**

Pozn.: pouze zaměstnanci

Zdroj: RSF 2016

Více než polovina respondentů (54 %) zvládá skloubit své rodinné a pracovní povinnosti bez větších problémů. Čtvrtina pracujících respondentů dobře zvládá pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny, 16 % zvládá obojí tak napůl, 4 % dobře zvládají rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce a 2 % mají problémy v práci i v rodině a mají pocit, že se to nedá zvládnout (obdobné výsledky potvrzuje např. i výběrové šetření Příjmy a výdaje rodin s dětmi z roku 2015 - Kuchařová a kol., 2016).

Muži výrazně častěji než ženy dobře zvládají pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny (35 % vs. 20 %), ženy mají naopak častěji pocit, že obojí zvládají tak napůl (19 % vs. 10 %). Respondenti z úplných rodin podstatně častěji než ti z neúplných zvládají práci i rodinu bez větších problémů (57 % vs. 46 %), samoživitelé naopak podstatně častěji zvládají práci i rodinu jen tak napůl (22 % vs. 13 %) a častěji mají problémy v práci i v rodině, tj. nezvládají pořádně ani jedno (3 % vs. 1 %).

Významné rozdíly v odpovědích byly zaznamenány také v závislosti na sociálně ekonomickém postavení dotázaného (podrobněji viz tabulka č. 2.4.2), kdy zaměstnanci na částečný úvazek mají oproti ostatním podstatně častěji pocit, že zvládají obojí jen napůl, nebo častěji deklarují, že dobře zvládají rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce. Nadpoloviční většina zaměstnanců na plný úvazek, stejně jako OSVČ bez zaměstnanců, zvládá pracovní i rodinné povinnosti bez větších problémů, oproti tomu bezmála polovina OSVČ se zaměstnanci zvládá dobře své pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny (což je zhruba dvojnásobný podíl než za respondenty celkem).

S narůstajícím vzděláním se plynule zvyšuje podíl těch, kteří zvládají práci i rodinu bez větších problémů (ze 46 % u osob bez maturity, na 55 % u osob s maturitou a na 64 % u vysokoškoláků), a naopak se snižuje zastoupení těch, kteří zvládají obojí tak napůl (20 %, resp. 15 %, resp. 12 %). Mezi osobami s nejnižším vzděláním je rovněž nadprůměrné zastoupení respondentů, kteří mají problémy zvládnout práci i rodinu (3 %). To může být do značné míry ovlivněno charakterem vykonávané práce a od něj se odvíjejícími možnostmi využití např. flexibilních úprav pracovní doby či práce z domova, které, jak bylo uvedeno výše, častěji využívají vysokoškoláci.

Problémům při zvládání pracovních a rodinných povinností čelí méně často kromě mužů, osob z úplných rodin a vysokoškoláků také rodiče starších dětí (tzn. obojí zvládá bez problémů 57 % z nich oproti 51 % rodičů s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let). Rodiče menších dětí naopak statisticky významně častěji deklarují, že zvládají dobře rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce (5 % vs. 1 %).

Tabulka č. 2.4.2 **Zvládání rodinných a pracovních povinností, podle pohlaví, úplnosti rodiny a sociálně ekonomického postavení (%)**

	celkem	pohlaví		úplnost rodiny		sociálně ekonomické postavení			
		muž	žena	úplná	neúplná	zam. na plný úvazek	zam. na částečný úvazek	OSVČ se zaměstnanci	OSVČ bez zaměstnanců
Obojí zvládám bez větších problémů	53,6	52,6	54,1	57,4	46,1	55,5	39,7	32,1	55,6
Dobře zvládám pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny	24,7	34,8	19,6	24,8	24,5	23,2	11,1	48,7	30,8
Dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce	3,5	1,4	4,5	3,1	4,2	2,8	17,5	5,1	1,5
Zvládám obojí tak napůl	16,2	10,0	19,3	13,4	21,9	16,6	27,0	12,8	9,8
Mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout	2,0	1,2	2,4	1,3	3,4	1,9	4,8	1,3	2,3

Pozn.: pouze pracující respondenti; zam. = zaměstnanec

Zdroj: RSF 2016

Na to, jak lidé zvládají skloubit nároky, které na ně kladou pracovní a rodinné povinnosti, může mít vliv řada faktorů. V následujícím textu se proto zaměříme na ty nejzákladnější, které mohou způsobovat při zvládání práce a rodiny větší či menší napětí. Z grafu č. 2.4.6 je patrné, že **napětí při plnění pracovních a rodinných povinností pocítují častěji ženy než muži**. Jako **nejvýznamnější faktor se přitom ukázal malý či žádný podíl partnera na péči o domácnost nebo při výchově a péči o děti**. Tento faktor hraje důležitou roli jak u žen z neúplných rodin,

tak, ačkoli v o něco menší míře, i u těch z úplných - u matek samoživitelek je součet odpovědí „rozhodně ano“ a „spíše ano“ 54 %, u žen z úplných rodin 25 %. U mužů z neúplných rodin tento podíl představuje 32 %, u mužů z úplných rodin pak pouhých 8 %.

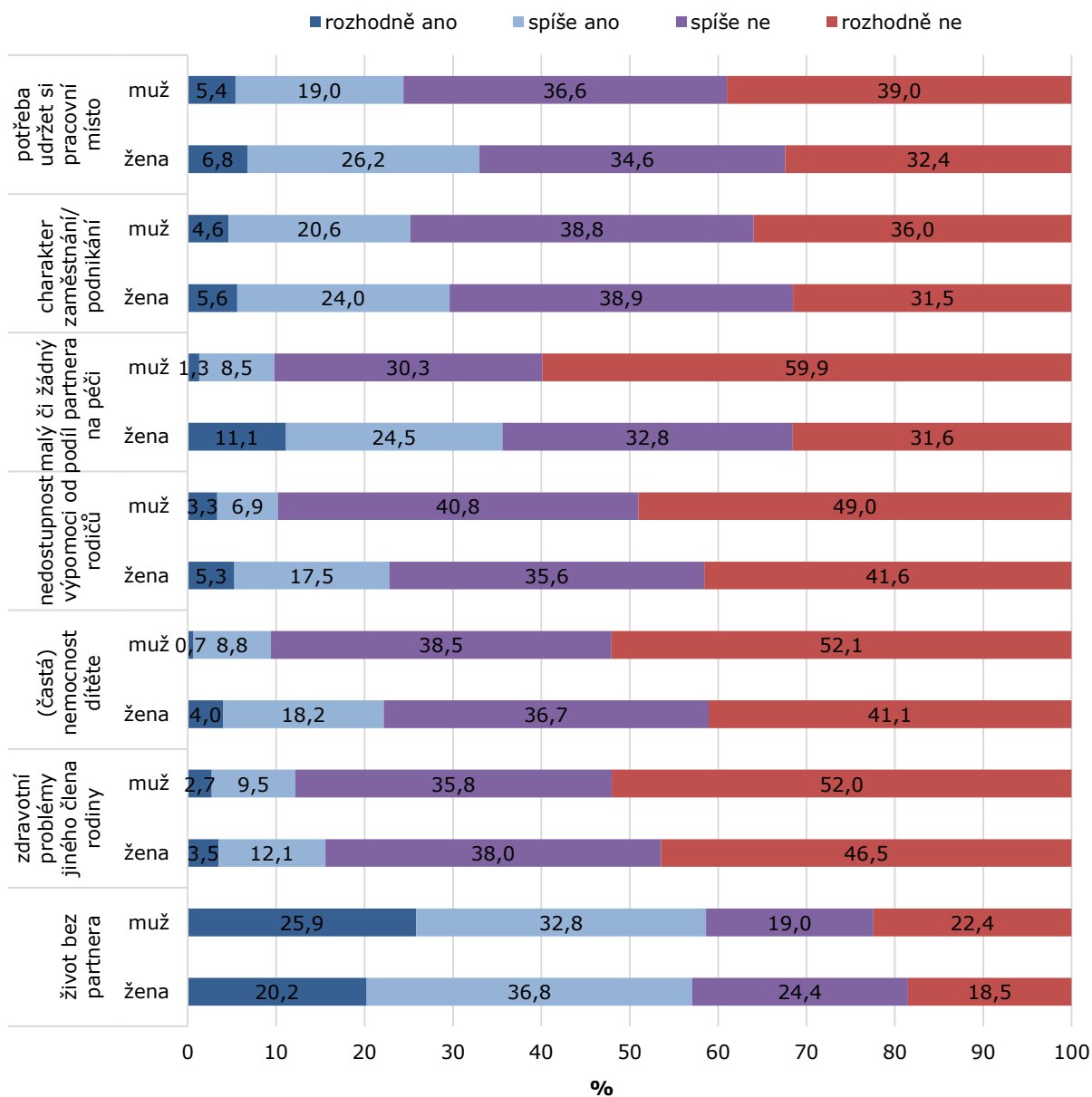
U respondentů z neúplných rodin byla zjišťována samostatně také otázka, do jaké míry pociťují při harmonizaci práce a rodiny napětí z důvodu života bez partnera. Z odpovědí vyplynulo, že život bez partnera představuje problém pro 57 % žen a 59 % mužů samoživitelů.

Potřeba udržet si (nejisté) pracovní místo/podnikání a charakter zaměstnání/podnikání (např. pracovní doba, směny, místo výkonu práce) jsou pro ženy dalšími nejčastějšími důvody, proč v současné době pociťují ve svém životě napětí (o něco častěji přitom toto napětí tíží opět ženy z neúplných rodin). **Pro muže** (ačkoli, jak již bylo uvedeno, ti deklarují pocity napětí méně často než ženy) **se pak jedná o jednoznačně nejčastější důvody jejich pocitů napětí** vyplývajících ze souběhu pracovní a rodinné zátěže. Jak je znázorněno v grafu č. 2.4.6, potřeba udržet si pracovní místo způsobuje problémy čtvrtině pracujících mužů (u vysokoškoláků se jedná „jen“ o 15 %) a třetině pracujících žen, charakter zaměstnání či podnikání způsobuje napětí rovněž čtvrtině mužů a třem desetinám žen.

Nedostupnost výpomoci od respondentových či partnerových rodičů a (častá) nemocnost dětí jsou dalšími faktory, které způsobují obtíže při sladování práce a rodiny výrazně častěji ženám než mužům („rozhodně ano“ nebo „spíše ano“ odpověděla v obou případech téměř čtvrtina žen oproti desetině mužů). Častěji se přitom dle očekávání jedná o matky mladších dětí (tj. o ty s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let), které pochopitelně potřebují ve volném čase a při nemoci více péče od rodičů a prarodičů než děti starší (15-19 let).

Zdravotní problémy jiného člena rodiny vyvolávají pocity napětí při zvládání práce a rodiny u 12 % mužů a 15 % žen.

Graf č. 2.4.6 **Pocítujete v současné době napětí při zvládání práce a rodiny z následujících důvodů? Podle pohlaví (%)**

Pozn.: pouze pracující respondenti; bez netýká se; v případě života bez partnera jen respondenti z neúplných rodin

Zdroj: RSF 2016

2.5 Vztahy a každodenní život rodiny

2.5.1 Zdraví členů rodiny a potřeba péče

Zdravotní stav

Otázky týkající se zdravotního stavu byly v šetření RSF 2016 zaměřeny, obdobně jako v jiných šetřeních na toto téma, na **subjektivně vnímané zdraví**, tedy na vlastní hodnocení zdravotního stavu, běžné i chronické nemoci a zdravotních obtíží. Jako **dobry, bez problémů či s občasnými běžnými nemocemi ohodnotila svůj zdravotní stav většina dotázaných**, konkrétně 86 % mužů a 81 % dotazovaných žen. S častější nemocí nebo s dlouhodobými mírnými obtížemi se potýká 11 % mužů a 16 % žen. Vážnějšími či dlouhodobějšími zdravotními obtížemi trpí 3 % dotázaných mužů i žen a velmi vážně dlouhodobě nemocných či zdravotně postižených je necelé 1 % respondentů. **Muži hodnotili svůj zdravotní stav o něco pozitivněji než ženy**, rozdíly byly ovšem zřejmé pouze u odpovědi „dobry...“ a „častější nemocnost ...“. Co se týče vlivu věku respondenta, tak horší hodnocení zdravotního stavu se objevuje až u věkové skupiny 50 a více let, a to zejména u žen, jichž se v této věkové skupině potýká s častější nemocností více jak čtvrtina, a 7 % dokonce uvedlo, že má vážnější či dlouhodobější zdravotní obtíže (podobněji tabulka č. 2.5.1). Nutno nicméně podotknout, že subjektivní hodnocení zdravotního stavu se výrazněji zhoršuje zpravidla až v seniorském věku (viz např. Rychtaříková, 2008), kterého naši respondenti z důvodu nastavení kritérií výběrového souboru v naprosté většině případů ještě nedosahují.

Obecně platí, že subjektivní vnímání zdravotního stavu bývá diferencováno také podle dalších charakteristik, např. vzdělání či rodinného stavu (Rychtaříková, 2008, Hamplová a kol., 2014). Tato skutečnost se ukazuje i v našem výběrovém souboru. Jak u mužů, tak zejména u žen platí, že s rostoucím vzděláním se zvyšuje podíl respondentů, kteří hodnotí svůj zdravotní stav jako bezproblémový. Zatímco mezi vysokoškoláky je tento podíl 89 % v případě mužů i žen, u osob s maturitním vzděláním jsou tyto podíly 85 % u mužů a 81 % u žen a u osob se vzděláním bez maturity je to 83 % a 76 %. Naopak, **s klesajícím vzděláním roste podíl osob, které deklarují častější nemocnost a dlouhodobé mírné obtíže**, a to opět výrazně častěji u žen. **Tendence k horšímu subjektivnímu hodnocení zdravotního stavu se objevují také u respondentů z neúplných rodin**, přičemž nejvýraznější odchylky se tentokrát projevily u žen deklarujících vážnější či dlouhodobé zdravotní potíže, kterých jsou v úplných rodinách 2 %, zatímco v neúplných dvojnásobek (tedy 4 %).

Tabulka č. 2.5.1 **Zdravotní stav respondenta podle pohlaví a věku (sloupcová %)**

	věk						
	do 34	35-39	40-44	45-49	50+	celkem	N
muži							
dobrý, bez problémů či s občasnými běžnými nemocemi	88,2	89,5	89,7	84,0	78,4	85,5	436
častější nemocnost nebo dlouhodobé mírné obtíže	8,8	9,3	7,1	12,3	17,6	11,4	58
vážnější či dlouhodobé zdravotní obtíže	2,9	1,2	2,4	3,7	2,9	2,7	14
velmi vážná dlouhodobá nemoc, zdravotní postižení	0,0	0,0	0,8	0,0	1,0	0,4	2
ženy							
dobrý, bez problémů či s občasnými běžnými nemocemi	84,0	84,0	79,9	80,6	64,3	80,5	877
častější nemocnost nebo dlouhodobé mírné obtíže	13,5	12,7	17,8	16,1	27,4	16,2	176
vážnější či dlouhodobé zdravotní obtíže	1,9	3,0	2,4	2,4	7,1	2,8	31
velmi vážná dlouhodobá nemoc, zdravotní postižení	0,6	0,3	0,0	0,9	1,2	0,5	5

Zdroj: RSF 2016

Kromě svého zdravotního stavu měli respondenti z úplných rodin ohodnotit také **zdravotní stav svého partnera**. Z jejich výpovědí vyplynulo takřka shodné rozložení zdravotního stavu dle stupně obtíží jako v případě respondentů, přičemž i zde se potvrdil horší zdravotní stav u žen než u mužů, u osob ve vyšším věku a u lidí s nejnižším vzděláním. Ve výběrovém souboru se nevyskytují žádné rodiny, kde by byli oba partneři velmi vážně dlouhodobě nemocní nebo zdravotně postižení a až na jedinou výjimku ani rodiny, kde by byl jeden z partnerů vážně dlouhodobě nemocný či zdravotně postižený a druhý měl vážnější či dlouhodobé zdravotní obtíže.

Naprostá **většina dětí** žijících v dotázaných rodinách (91 %) byla **zdravá**, pouze s občasnými běžnými nemocemi.

Potřeba dlouhodobé péče

Se zhoršeným zdravotním stavem úzce souvisí potřeba péče o nesoběstačného člena rodiny, která, zejména je-li dlouhodobá a intenzivní, může výrazným způsobem zasáhnout do života nejen postižené osoby a jejího hlavního pečovatele, ale také do chodu celé rodiny. V tomto kontextu jsme zjišťovali, zda některý člen domácnosti nebo některý z respondentových či partnerových rodičů potřebuje z důvodu dlouhodobého onemocnění, postižení nebo stáří domácí péči a kdo tuto péči převážně poskytuje.

Z výsledků vyplynulo, že potřeba dlouhodobé péče o některého člena rodiny se týká jen nízkého počtu domácností (tabulka č. 2.5.2). **V 1 % rodin potřebuje z důvodu dlouhodobého onemocnění nebo zdravotního postižení intenzivní péči některé z dětí.** Tuto péči mu v převážné většině případů **poskytují rodiče (85 %).** **Vážné onemocnění nebo stáří některého z dospělých členů domácnosti vyžaduje intenzivní péči ve 2 % rodin.** I v těchto případech je hlavním pečovatelem respondent/ka nebo jeho partner/ka (74 %). Relativně nejčastěji se pak setkáváme s **potřebou intenzivní péče u nesoběstačných dospělých členů rodiny**, konkrétně respondentových nebo partnerových rodičů **žijících samostatně,**

mimo respondentovu domácnost. Takových případů je v našem výběrovém souboru **6 %**. Ve 44 % těchto rodin poskytuje převažující péči respondent/ka nebo partner/ka, ve 40 % rodin je to někdo jiný, jež o tyto osoby pečují bezplatně, a 16 % rodin využívá k péči o nesoběstačné prarodiče placených služeb.

Dlouhodobá péče o nemocného a nesoběstačného člena rodiny, ať už se jedná o dítě nebo dospělého, a to bez ohledu na to, zda sdílí s respondentem společnou domácnost či nikoli, je pro hlavního pečovatele zpravidla dosti zatěžující, a to jak fyzicky či psychicky, tak i časově. Naprostá většina z poskytovatelů dlouhodobé péče deklarovala, že se pro ně jedná o **významnou časovou zátěž**, na škále odpovědí „velmi významná zátěž“, „spíše významná zátěž“, „spíše nevýznamná zátěž“ a „zcela nevýznamná zátěž“ přitom jednoznačně nejčastěji volili odpověď „spíše významná zátěž“, naopak odpověď „zcela nevýznamná zátěž“ se ve výpovědích respondentů téměř nevyskytovala.

Z důvodu dlouhodobé péče o nesoběstačného člena rodiny je někdy nutné ukončit zaměstnání či podnikání nebo jej nějakým způsobem omezit, například snížit úvazek nebo objem vykonávané práce či čerpat dlouhodobé neplacené volno. Jak je patrné z tabulky č. 2.5.2, **péče o dlouhodobě nemocné nebo zdravotně postižené dítě většinou nutnost určitým způsobem omezit výdělečnou činnost znamená**. Naopak, dlouhodobá péče o nesoběstačného dospělého člena rodiny ve většině případů (zejména jedná-li se o péči o rodiče, kteří žijí samostatně) dopad na rozsah výdělečné činnosti hlavní pečující osoby neměla. To však v žádném případě neznamená, že je takovýto pečovatel, který je nucen skloubit požadavky dlouhodobé péče o nesoběstačného příbuzného s pracovními povinnostmi v zaměstnání a v neposlední řadě také s povinnostmi v domácnosti a rodině méně časově zatížen. Mnohdy je tomu právě naopak. Pro pečující rodinné příslušníky (častěji ženy než muži), kteří se nacházejí v tzv. průsečíku výše jmenovaných několika požadavků, se v tomto kontextu vžil pojem „sendvičová generace“ (Kuchařová a kol., 2017; Šindelář, 2014).

Tabulka č. 2.5.2 **Dlouhodobá péče v rodině z důvodu dlouhodobého onemocnění, postižení nebo stáří, podle příjemce péče (absolutně a v %)**

	dítě		dospělý v domácnosti		dospělý mimo domácnost	
	počet	%	počet	%	počet	%
potřeba dlouhodobé péče						
ano	20	1,3	35	2,2	88	5,5
ne	1579	98,7	1564	97,8	1511	94,5
hlavní (převažující) poskytovatel péče						
respondent či partner	17	85,0	26	74,3	39	44,3
někdo jiný bezplatně	2	10,0	5	14,3	35	39,8
někdo jiný za úhradu	1	5,0	4	11,4	14	15,9
nutnost ukončit či omezit zaměstnání/podnikání kvůli dlouhodobé péči						
ano, snížit úvazek	4	23,5	2	7,7	2	5,1
ano, vzít si dlouhodobé neplacené volno	1	5,9	1	3,8	1	2,6
ano, ukončit zaměstnání/podnikání	4	23,5	4	15,4	1	2,6
ne	6	35,3	18	69,2	33	84,6
netýká se	2	11,8	1	3,8	2	5,1

Zdroj: RSF 2016

2.5.2 Mezigenerační výpomoc

Řada studií potvrzuje, že i přes vzrůstající individualizaci jedinců a pluralitu rodinných uspořádání je v českých rodinách zatím stále velmi **silná mezigenerační solidarita** a lidé jsou přesvědčeni, že by se rodinní příslušníci měli napříč generacemi vzájemně podporovat (Možný a kol., 2004; Svobodová, 2009; Jeřábek a kol., 2013; Dudová, 2015). Směr této podpory a její míra a konkrétní podoba přitom závisí na mnoha faktorech, mimo jiné na momentální situaci a fázi životního cyklu, ve které se daná rodina právě nachází. Co se týče postojů vztahujících se k mezigenerační výpomoci od rodičů směrem k jejich dospělým dětem, tak z projektu RSF 2016 vyplynulo, že nejvíce žen i mužů (součet odpovědí „rozhodně souhlasím“ a „spíše souhlasím“ tvoří tříčtvrtinovou většinu) pokládá za vhodnou či žádoucí **jednorázovou finanční výpomoc v době osamostatňování**, tedy to, že rodiče by měli pro své děti něco naspořit, aby je mohli finančně nebo materiálně podpořit v době, kdy zakládají vlastní rodinu nebo domácnost. S další formou finanční výpomoci, konkrétně s poskytováním finanční pomoci rodičů dospělým dětem, pokud jsou ve finančních potížích, souhlasí o něco nižší podíl respondentů (62 %). Z toho je zřejmé, že pro rodiče ve střední fázi životního cyklu se jeví jako přijatelnější a zároveň také aktuálnější finanční výpomoc v podobě jednorázového „příspěvku“ ve fázi osamostatňování, než opakovaná peněžitá výpomoc při finančních obtížích v průběhu života, která pro ně osobně bude připadat v úvahu až v podstatně vzdálenějším časovém horizontu.

Bezmála tři čtvrtiny dotázaných rodičů dále zastávají názor, že **prarodiče by se měli postarat o svá vnoučata, když to nemohou zajistit jejich rodiče**. Nejméně respondentů (konkrétně 55 %) pak souhlasí s tím, že kdyby to dospělé děti potřebovaly, jejich rodiče by měli uspořádat svůj život tak, aby jim mohli pomoci. Z uvedeného je zřejmé, že pro rodiče z našeho výzkumu je v oblasti mezigenerační výpomoci přijatelnější spíše finanční pomoc dospělým dětem než pomoc taková, která by znamenala výraznější zásah do jejich dosavadního životního uspořádání.

Tabulka č. 2.5.3 **Souhlas s výroky o mezigenerační výpomoci (%)**

	rozhodně souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Rodiče by měli pro své děti něco naspořit, aby je mohli finančně nebo materiálně podpořit v době osamostatňování.	13,5	61,2	21,3	3,9
Prarodiče by se měli postarat o svá vnoučata, když to nemohou zajistit jejich rodiče.	15,6	56,7	21,3	6,4
Rodiče by měli poskytovat finanční pomoc svým dospělým dětem, pokud jsou ve finančních potížích.	11,1	50,4	30,9	7,6
Kdyby to dospělé děti potřebovaly, jejich rodiče by měli uspořádat svůj život tak, aby jim mohli pomoci.	8,3	47,2	35,6	8,9

Zdroj: RSF 2016

Zaměříme-li se na mezigenerační výpomoc v opačném směru, tj. směřovanou od dospělých dětí ke stárnoucím rodičům, zde se naprostá většina dotázaných rodičů (tj. součet odpovědí „rozhodně“ a „spíše souhlasím“ tvoří více než 90 %) přiklání k názoru, že děti by měly mít odpovědnost za péči o své rodiče v případě, že budou

potřebovat pomoc. Více než čtyři pětiny dotázaných dále souhlasí s tím, že děti by měly poskytovat finanční pomoc svým rodičům, kteří se dostanou do finančních potíží, a tři čtvrtiny respondentů vyjádřily souhlas s tím, že když se rodiče už nemohou o sebe sami postarat, měly by si je jejich děti vzít k sobě domů.

U názoru, že děti by měly přizpůsobit svůj profesní život potřebám svých stárnoucích rodičů, mezi respondenty provedeného výzkumu tak výrazná shoda nepanuje, neboť s uvedeným výrokiem souhlasí „jen“ tři pětiny z nich. Výjimkou jsou však dotazovaní žijící v největších městech, tj. s počtem obyvatel převyšujícím 100 tis., jichž s tímto názorem naopak mírně nadpoloviční většina nesouhlasí (51 %), což může být ovlivněno širší nabídkou a dostupností služeb péče o seniory a tudíž ne tak naléhavou potřebou pomoci pouze ze strany rodiny, jako je tomu v některých v menších obcích.

Ačkoli v realitě tvoří ženy většinu pečovatelů o stárnoucí rodiče či jiné příbuzné osoby (Svobodová, 2006; Dudová, Volejníčková, 2014; Dudová, 2015), v deklaratorní rovině jsou námi dotazovaní muži a ženy zastánci spíše **genderově nepodmíněného rozdělení rolí v péči o rodiče**, neboť mírně nadpoloviční většina z nich nesouhlasí s tím, že by větší díl odpovědnosti za péči o potřebné rodiče měly převzít spíše dcery než synové (podrobněji tabulka č. 2.5.4).

Tabulka č. 2.5.4 **Souhlas s výroky o mezigenerační výpomoci (%)**

	rozhodně souhlasím	spíše souhlasím	spíše nesouhlasím	rozhodně nesouhlasím
Děti by měly mít odpovědnost za péči o své rodiče v případě, že budou potřebovat pomoc.	29,8	62,5	6,3	1,4
Děti by měly poskytovat finanční pomoc svým rodičům, kteří se dostanou do finančních potíží.	17,6	65,5	14,8	2,1
Když se rodiče už nemohou o sebe sami postarat, měly by si je jejich děti vzít k sobě domů.	17,6	57,4	22,0	3,1
Děti by měly přizpůsobit svůj profesní život potřebám svých stárnoucích rodičů.	11,4	48,2	33,9	6,4
Když rodiče potřebují pomoc, dcery by měly převzít větší díl odpovědnosti za péči než synové.	10,1	38,3	36,3	15,3

Zdroj: RSF 2016

Nyní se zaměříme na konkrétní podoby mezigenerační výpomoci, kterou naši respondenti v realitě skutečně svým stárnoucím rodičům poskytují nebo kterou od nich naopak přijímají. Z následujících grafů č. 2.5.1 a 2.5.2 je zřejmé, že **nejčastější formou mezigenerační výpomoci je v rodinách dotázaných žen i mužů emocionální pomoc a podpora**, tedy povídání si o nejrůznějších věcech, svěřování se s problémy, poskytování či přijímání rad apod. Ačkoli se tato forma podpory může jevit jako nejméně náročná, pro mnoho osob, zejména těch osamělých nebo samostatně žijících, může být velmi významná či dokonce významnější než pomoc fyzická či finanční. Tuto podporu poskytují svým nebo partnerovým rodičům téměř dvě třetiny respondentů (jejichž rodiče, nebo rodiče partnera dosud žijí), přičemž pětina dotázaných tuto podporu poskytuje vždy, je-li to potřeba, a necelá třetina občas. Ze strany rodičů tuto formu pomoci přijímá takřka stejně vysoký podíl dotázaných jako těch, kteří ji rodičům poskytují. V obou případech se přitom jedná nejčastěji o pomoc

občasnou. Zároveň se ukazuje poměrně těsný obousměrný vztah tohoto druhu podpory, tj. respondenti, kteří tuto pomoc poskytují, ji zároveň i častěji přijímají a naopak. Emocionální pomoc a podporu v rodinách by se tedy dalo charakterizovat jako **zpravidla vzájemné sdílení problémů a oboustranné poskytování rad, při kterém jsou jak děti oporou svým rodičům, tak také rodiče svým dospělým dětem**. Devět z deseti respondentů, které takto jejich či partnerovi rodiče podporují, jsou s mírou této pomoci spokojeni a jen 6 % uvedlo, že by byli rádi, kdyby je rodiče v tomto směru podporovali více. Naopak, z těch dotázaných, kteří takto ze strany svých nebo partnerových rodičů podporováni nejsou, by pouze pětina o takovouto pomoc stála.

Druhou nejčastější formou pomoci stárnoucím rodičům je pomoc s nákupy, doprovázení k lékaři, na úřady apod. Tuto podporu poskytují více než dvě pětiny dotázaných žen a mužů, nejčastěji však jen výjimečně. Zároveň platí, že spolu s rostoucím věkem dotazovaného se zvyšuje podíl rodin, kde je tato pomoc poskytována. Zatímco mezi nejmladšími respondenty, tj. ve věku do 34 let, takto svým nebo partnerovým rodičům pomáhá jen 36 %, mezi nejstaršími dotázanými, ve věku 50 a více let, je tento podíl již 68 %. Analogicky s tím klesá podíl odpovědí „ne, nepotřebuji to“ - z 62 % na 28 % v příslušných věkových skupinách. Je logické, že potřeba tohoto druhu pomoci, stejně jako dalších, níže jmenovaných, narůstá spolu s narůstajícím věkem rodičů a s jejich snižující se soběstačností. Je tedy třeba mít na paměti, že rodiče nejmladších respondentů jsou ve srovnání s rodiči respondentů nejstarších pravděpodobně výrazně mladší, soběstačnější a nezřídka mohou být ještě v ekonomicky aktivním věku. Rodiče respondentů nejstarších jsou oproti tomu již ve věku důchodovém a častěji mohou svou soběstačnost pozvolna ztrácet, proto se u nich s pomocí ze strany dětí setkáme častěji a naopak méně často budou tito senioři schopni pomáhat rodinám svých dospělých dětí. Lze formulovat hypotézu, že ochota a formy pomoci se utvářejí v korespondenci s měnícími se potřebami (pra)rodičů.

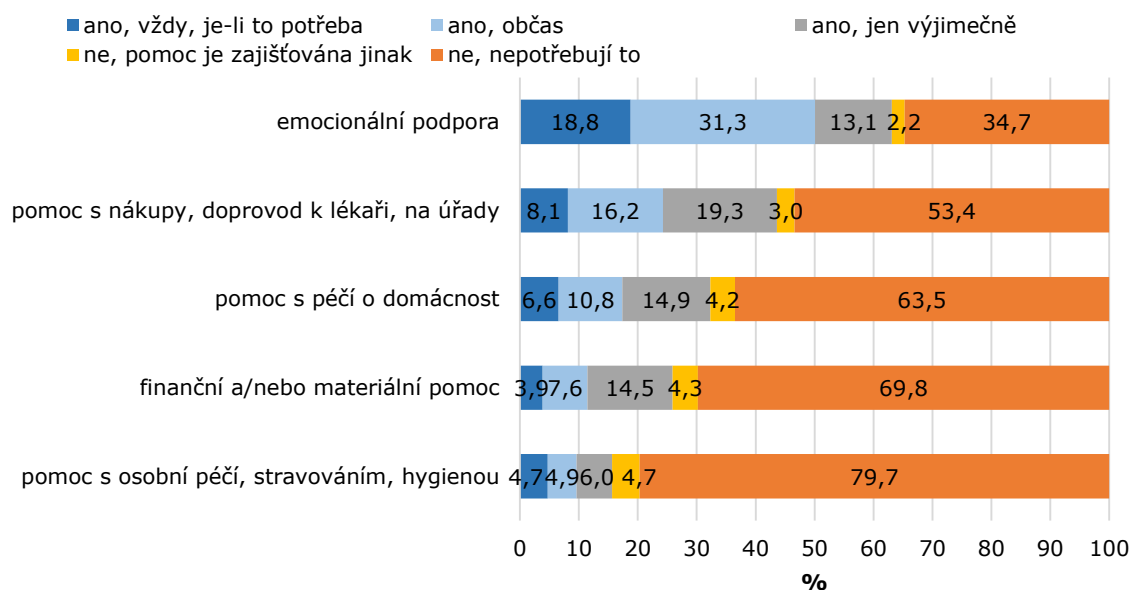
S pomocí s péčí o domácnost rodičů se setkáváme ve třetině dotazovaných rodin. I v tomto případě je pomoc nejčastěji poskytována jen výjimečně, přičemž opět nejčastěji v rodinách nejstarších respondentů a nejméně často v rodinách respondentů nejmladších (27 % oproti 55 %). Velmi obdobný je též podíl rodin (35 %), kde pomáhají s péčí o domácnost rodiče svým dospělým dětem, tedy našim respondentům, ovšem opět nejčastěji jen výjimečně. S rostoucím věkem respondentů, a potažmo také jejich rodičů, četnost pomoci s péčí o domácnost a domácími pracemi ze strany rodičů plynule klesá (zatímco u respondentů do 34 let je tento podíl 46 %, u respondentů nejstarších je méně než poloviční - konkrétně 22 %). Výrazně častější je též pomoc s péčí o domácnost v rodinách samoživitelů (48 %) a logicky především také v rodinách, se kterými prarodiče sdílejí společnou domácnost (75 %; v absolutním vyjádření se však jedná o nízký počet rodin). Drtivá většina respondentů (88 %), jimž rodiče s péčí o domácnost jakkoli pomáhají, je s touto pomocí spokojena a jen 8 % by chtělo, aby jim rodiče v tomto ohledu pomáhali více. Naopak z těch, kterým rodiče s domácností nepomáhají, by tuto pomoc uvítal jen každý desátý dotázaný.

Finanční a/nebo materiální výpomoc směřuje v našem výběrovém souboru častěji od prarodičů k námi dotazovaným rodičům než naopak, tj. směrem od respondentů k jejich či partnerovým rodičům. Z grafů č. 2.5.1 a 2.5.2 je patrné, že zatímco svým nebo partnerovým rodičům pomáhá finančně či materiálně zhruba čtvrtina respondentů, pomoci v opačném směru, tj. od rodičů, se dostává více jak dvěma pětinám respondentů. V obou případech je však tato pomoc nejčastěji poskytována pouze výjimečně. Statisticky významně častěji přijímají finanční či materiální pomoc ze strany prarodičů respondenti s nejnižším vzděláním (50 %, přičemž desetina vždy, je-li to třeba, a pětina občas), respondenti, kteří považují své

domácnosti za spíše chudé či chudé (nutno akcentovat, že tyto dvě charakteristiky, tj. vzdělání a hodnocení životní úrovně spolu úzce souvisí), dále nejmladší respondenti, tj. ve věku do 34 let (téměř 60 %, přičemž 16 % vždy, je-li to třeba) a v neposlední řadě též neúplné rodiny (57 %). Více jak čtyři pětiny respondentů jsou s finanční výpomocí ze strany prarodičů spokojeni, 13 % dotázaných nicméně uvedlo, že by uvítali, kdyby je prarodiče v tomto ohledu podporovali více. Naproti tomu 84 % z těch, jimž prarodiče nijak finančně ani materiálně nepomáhají, o tuto pomoc ani nestojí, zbylý podíl (16 %) by ji naopak uvítal.

Nejméně častá je ve zkoumaných rodinách pomoc respondentovým nebo partnerovým rodičům s osobní péčí, stravováním či hygienou, neboť tato forma pomoci je velmi úzce vázána na zdravotní stav, věk a s tím související soběstačnost seniorů. Vždy, je-li to potřeba (a u našich respondentů to zatím není tak často), takto pomáhá 5 % dotázaných, obdobně vysoké podíly jsou i u pomoci občasné i výjimečné.

Graf č. 2.5.1 **Formy pomoci a podpory respondentovým nebo partnerovým rodičům (%)**

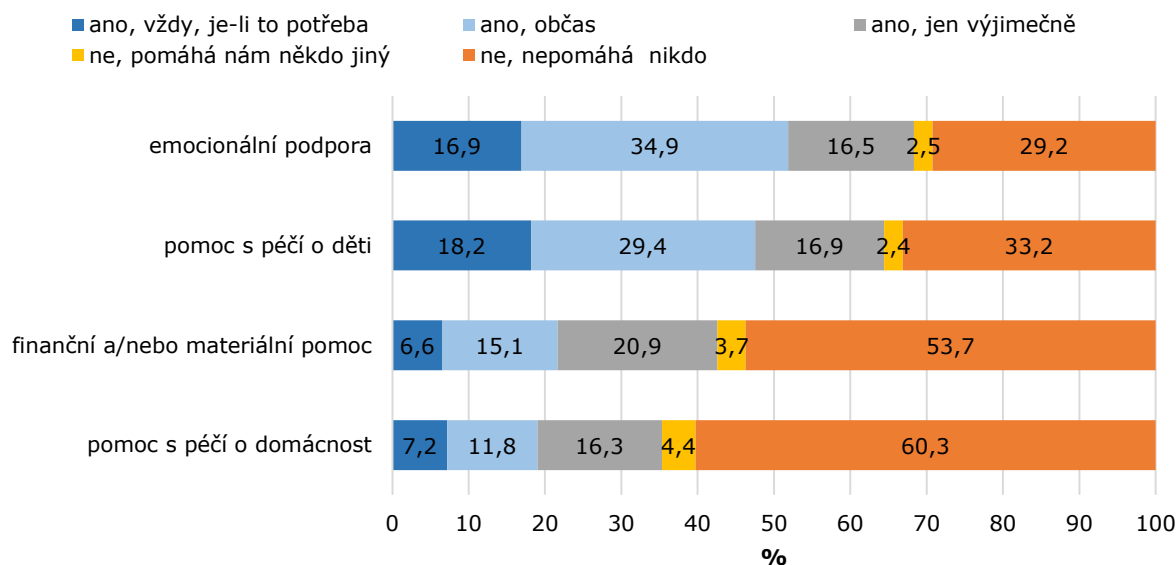
Pozn.: pouze ti respondenti, jejichž rodiče (nebo rodiče partnera) dosud žijí

Zdroj: RSF 2016

Specifickou a zároveň velmi potřebnou formou mezigenerační výpomoci je **pomoc prarodičů s péčí o vnoučata**. V dotázaných rodinách se s ní setkáme ve zhruba dvou třetinách případů, nejčastěji občas. Tento druh pomoci je pochopitelně častější v rodinách s menšími dětmi, dále v neúplných rodinách a v těch rodinách, kde prarodiče sdílejí s respondentovou rodinou společnou domácnost. Oproti očekávání se naopak míra této pomoci nijak významně neliší podle toho, kolik žije v rodině nezaopatřených dětí. Spokojeno s péčí o děti ze strany prarodičů je 85 % dotázaných a naopak 13 % z těch, jimž rodiče v tomto směru pomáhají, by uvítalo pomoc intenzivnější. Z těch dotázaných, v jejichž rodinách prarodičovská péče o vnoučata poskytována není, by 18 % respondentů tuto pomoc uvítalo, zbývajících podíl o tuto pomoc nestojí nebo ji nepotřebuje.

Závěrem lze konstatovat, že jednotlivé **formy mezigenerační výpomoci se mnohdy kumulují**, tj. ti, kteří ji poskytují nebo přijímají, tak činí obvykle ve vícero oblastech. Zároveň platí, že ve zkoumaných rodinách je pomoc a podpora často vzájemná, tedy dospělí **děti i stárnoucí rodiče se často podporují navzájem**, a to napříč různými formami podpory.

Graf č. 2.5.2 **Formy pomoci a podpory ze strany rodičů (%)**

Pozn.: pouze ti respondenti, jejichž rodiče (nebo rodiče partnera) dosud žijí

Zdroj: RSF 2016

V souvislosti s mezigenerační výpomocí a nutností péče o děti a domácnost byla v dotazníku zjišťována také míra případného využívání placených služeb. Z výpovědí vyplynulo, že naprostá **většina rodin žádné placené služby nevyužívá**. Pokud někdo za takovéto služby platí, jedná se relativně **nejčastěji o služby péče o domácnost, které jsou nicméně využívány spíše nárazově**, několikrát do roka. Nejspíš se bude často jednat o velké generální úklidy, mytí oken apod., na které si tyto rodiny najímají placené úklidové služby podle potřeby, nikoli pravidelně. Naopak je tomu v případě placené péče o děti i placené péče o nesoběstačného dospělého člena rodiny, které, pokud jsou využívány, mají spíše pravidelný ráz (viz tabulka č. 2.5.5).

Tabulka č. 2.5.5 **Využívání placených služeb pro péči o děti, domácnost či nesoběstačného dospělého člena rodiny (%)**

	ano, alespoň 1x týdně	ano, alespoň 1x měsíčně	ano, alespoň 1x ročně	ne
pro péči o dítě/děti	2,0	1,4	0,9	95,7
pro péči o domácnost	2,3	1,9	4,1	91,7
pro péči o nesoběstačného dospělého člena rodiny	1,4	1,1	0,6	97,0

Zdroj: RSF 2016

Placené služby péče o dítě využívají o něco častěji rodiny s menšími dětmi (5 % z těch rodin, v nichž je nejmladší dítě ve věku 7-14 let, oproti necelým 3 % rodin, kde je nejmladšímu z dětí 15-19 let) a výrazně častěji zejména rodiny, které se nacházejí v lepší ekonomické situaci (11 % rodin, které se hodnotí jako /spíše/ bohaté, oproti 4 % rodin, které se nevnímají ani jako bohaté, ani jako chudé, a oproti 2 % rodin, které se hodnotí jako /spíše/ chudé).

Placené služby péče o domácnost využívají jednoznačně nejčastěji rodiny v lepší ekonomické situaci (22 % rodin, které se hodnotí jako /spíše/ bohaté, oproti 8 % rodin, které se nevnímají ani jako bohaté, ani jako chudé, a oproti 2 % rodin, které se hodnotí jako /spíše/ chudé). Dále za tyto služby častěji platí respondenti s vyšším vzděláním (12 % vysokoškoláků, oproti 9 % osob se vzděláním s maturitou a 6 % osob bez maturity) a také rodiny žijící v největších městech (15 % respondentů žijících v obcích s počtem obyvatel 100 000 a více), přičemž s klesající velikostí místa bydliště plynule klesá i podíl rodin využívajících placené služby péče o domácnost (až na 1 % u osob žijících v obcích nepřesahujících svým počtem 1000 obyvatel), což bude nejspíš zapříčiněno výrazně snadnější dostupností tohoto typu služeb ve velkých městech oproti malým vesnicím, kde je nabídka placených služeb péče o domácnost pravděpodobně velmi malá.

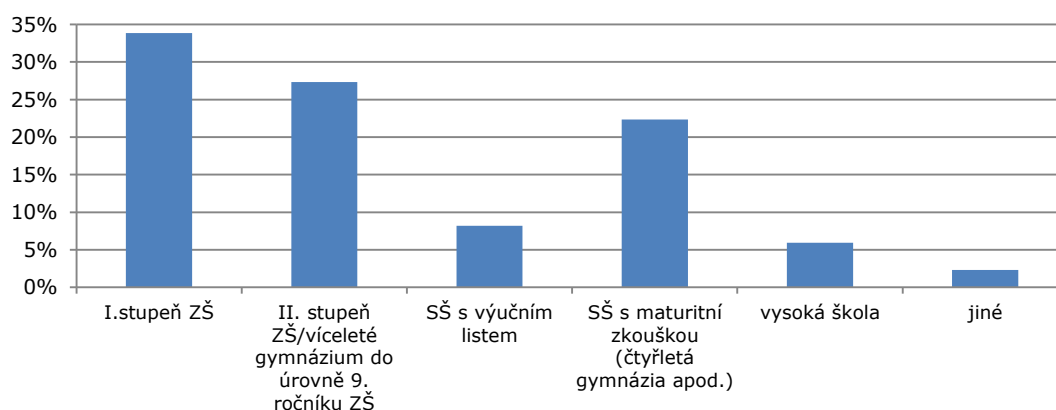
V případě placených služeb péče o nesoběstačného dospělého člena rodiny nebyly vzhledem k nízkým počtům v závislosti na zkoumaných charakteristikách respondentů a jejich rodin (ekonomická situace rodiny, velikost místa bydliště, věk, vzdělání apod.) zaznamenány žádné statisticky významné rozdíly.

2.5.3 Rodina - škola - volný čas

Školní docházka dětí v rodinách

S věkovou skladbou dětí v rodinách (blíže viz kapitola 2.2.2) úzce souvisí jejich docházka do školy. Každé třetí dítě v dotázaných rodinách navštěvovalo I. stupeň základní školy, o něco méně pak II. stupeň, příp. víceleté gymnázium. Každé přibližně páté bylo studentem na střední škole s maturitní zkouškou. Vztaženo na rodiny, ve kterých tyto děti žily, pak v 70 % rodin navštěvovalo alespoň jedno dítě základní školu, ve 32 % bylo aspoň jedno studentem střední školy ukončené maturitou, ve 12 % rodin chodilo alespoň jedno dítě na střední školu s výučním listem a v 9 % rodin žil v rodině student vysoké školy.

Graf č. 2.5.3 **Děti v dotázaných rodinách dle školní docházky (%)**

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

Zdroj: RSF 2016

V úplných rodinách s jedním dítětem navštěvovala necelá polovina dětí I. stupeň základní školy, přibližně každé páté dítě bylo na II. stupni, případně na víceletém gymnáziu do úrovně 9. ročníku ZŠ, každý čtvrtý jedináček byl na střední škole. V neúplných rodinách v souladu s tím, že děti v nich žijící byly starší než děti v úplných rodinách, chodili jedináčci nejčastěji na střední školu, na I. stupeň ZŠ chodila necelá třetina (tabulka č. 2.5.6). V pětině rodin se dvěma dětmi navštěvovaly obě I. stupeň ZŠ, podobný podíl rodin mělo starší dítě na II. stupni a mladší dítě chodilo na stupeň první. V neúplných rodinách byl nepatrně vyšší podíl těch, kde chodily obě děti na II. stupeň, případně na víceleté gymnázium. Ve třídětných rodinách s oběma rodiči bylo starší dítě nejčastěji na II. stupni a nejmladší na I. stupni, v rodinách samoživitelů studovalo nejstarší dítě častěji vysokou školu, vyšší odbornou školu či nástavbu a nejmladší školu střední.

Tabulka č. 2.5.6 **Školní docházka dětí v rodinách dle úplnosti a počtu (%)**

jedno dítě	úplná	neúplná
I. stupeň	47,2	29,3
II. stupeň	21,6	25,3
střední škola	25,9	39,3
další studium	5,4	6,0
celkem	100,0	100,0

dvě děti	úplná					neúplná				
	starší					starší				
mladší	I. stupeň	II. stupeň	střední škola	další studium	celkem	I. stupeň	II. stupeň	střední škola	další studium	celkem
I. stupeň	20,3	22,8	4,5	0,8	48,5	21,3	18,3	5,5	0,6	45,7
II. stupeň	x	6,6	15,8	4,1	26,5	x	7,3	14,0	3,7	25,0
střední škola	x	x	15,2	9,0	24,2	x	x	18,3	9,1	27,4
další studium	x	x	x	0,8	0,8	x	x	x	1,8	1,8
celkem	20,3	29,4	35,5	14,8	100,0	21,3	25,6	37,8	15,2	100,0

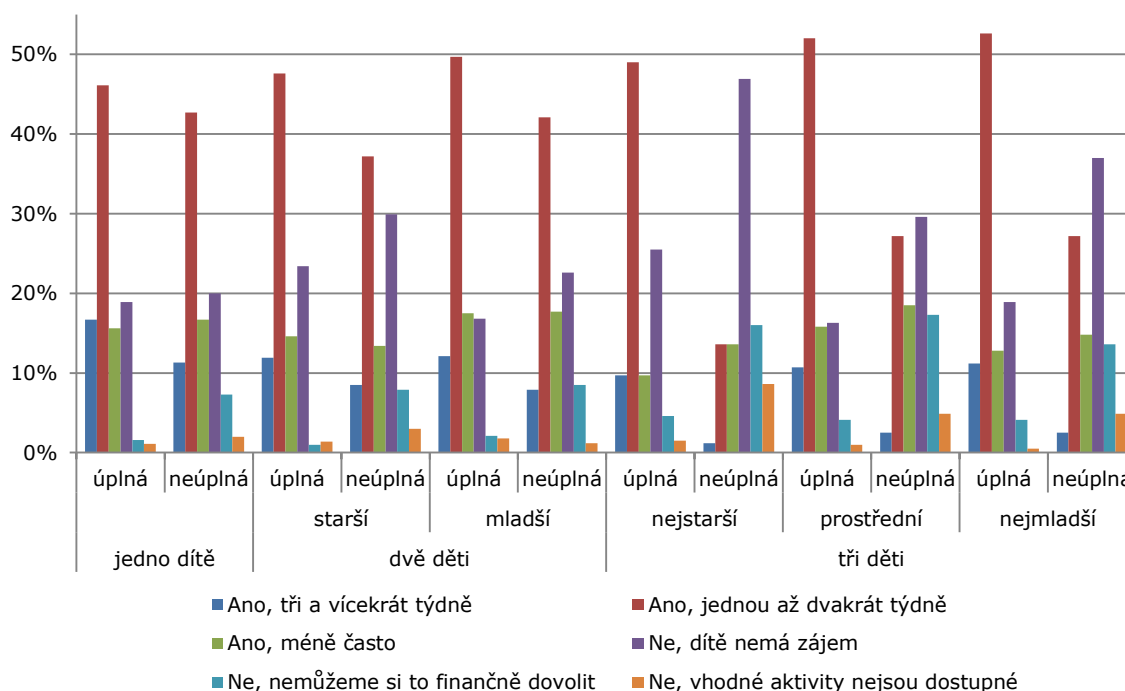
tři děti	úplná					neúplná				
	nejstarší					nejstarší				
nejmladší	I. stupeň	II. stupeň	střední škola	další studium	celkem	I. stupeň	II. stupeň	střední škola	další studium	celkem
I. stupeň	4,8	39,8	14,5	1,1	60,2	4,0	21,3	17,3	1,3	44,0
II. stupeň	x	2,2	14,0	7,5	23,7	x	1,3	17,3	9,3	28,0
střední škola	x	x	5,4	10,8	16,1	x	x	9,3	17,3	26,7
další studium	x	x	x	0,0	0,0	x	x	x	1,3	1,3
celkem	4,8	41,9	33,9	19,4	100,0	4,0	22,7	44,0	29,3	100,0

Zdroj: RSF 2016

Volný čas dětí

Kromě docházky do školy je pro rozvoj dítěte vhodné, aby naplnilo svůj volný čas aktivitami, které ho nejen baví, ale dokáží rozšířit jeho znalosti, rozvinout jeho schopnosti a dovednosti, ale které jsou důležité i pro rozvoj sociálních dovedností a navázání kontaktu s vrstevníky mimo školní prostředí. Z grafu č. 2.5.4 vyplývá, že **ve většině rodin děti nějakou volnočasovou aktivitu mají a věnují se jí jednou až dvakrát týdně**. Při bližším pohledu jsou však patrné určité rozdíly. Jedinácci v neúplných rodinách o volnočasové aktivity častěji neměli zájem nebo si je nemohli finančně dovolit, naproti tomu v úplných rodinách byl vyšší podíl těch, kteří měli nějakou aktivitu tři- a vícekrát týdně. Podobně tomu bylo v případě rodin se dvěma dětmi, přičemž u staršího z nich rostl v úplných i neúplných rodinách nezájem. Třídětné rodiny se také snaží volnočasové aktivity svým dětem dopřát, úplné rodiny se v tomto nelišily od rodin se dvěma dětmi, i když častěji zazníval názor, že si to rodina nemůže finančně dovolit. V třídětných neúplných rodinách, jejichž počet však nebyl příliš vysoký pro formulaci obecnějších závěrů (81), byla patrná tendence k výpovědím, že dítě nemá o aktivity zájem nebo jsou pro rodinu finančně či místně nedostupné.

Graf č. 2.5.4 **Frekvence volnočasových aktivit dětí dle jejich počtu a úplnosti rodiny (%)**

Zdroj: RSF 2016

Zda a jak často dítě navštěvuje volnočasové aktivity, souvisí nejen s počtem dětí v rodině, ale i s úrovní vzdělání, potažmo ekonomickou aktivitou rodičů. V rodinách, kde měl respondent pouze základní vzdělání, mělo nějakou aktivitu alespoň jednou až dvakrát týdně 50 % dětí, u 7 % dětí si je rodina nemohla dovolit finančně.²⁰ V rodinách vysokoškoláků chodilo na kroužky v dané

²⁰ Procentuální podíly uvedené v tomto odstavci jsou počítány z celkové populace dětí, nikoli rodin.

frekvenci 65 % dětí, pouze 2 % nikam nechodila z finančních důvodů. Pokud v rodině pracují oba rodiče (partneři), pak více než tři čtvrtiny dětí v ní žijících měly nějakou volnočasovou aktivitu, pokud ji neměly, pak nebyly důvodem finance, ale nezájem dítěte. V rodinách, kde pracuje pouze jeden z partnerů, mělo nějakou mimoškolní činnost 68 % dětí, 23 % dětí nemělo zájem, ale 7 % nemohlo mít kroužek z důvodu financí. U samoživitelů je souvislost s ekonomickou aktivitou ještě výraznější: kroužky navštěvovalo 62 % dětí, jejichž rodič měl pracovní příjem, naproti tomu pouze 36 % těch, jejichž rodič nepracoval. Finanční problémy byly důvodem, proč dítě nemělo volnočasové aktivity u 9 % dětí pracujících samoživitelů, u nepracujících to bylo 22 %. Tyto výsledky týkající se nepracujících samoživitelů je třeba nazírat s opatrností, jejich počty byly poměrně nízké (v takové rodině žilo 157 dětí). Navíc je možné se domnívat, že část nepracujících samoživitelů nemusela finanční obtíže přiznat a raději se přiklonila k odpovědi, že dítě nemá zájem. Tento nezájem však může být u dítěte vyvolán mimo jiné právě vědomím finančních obtíží rodiny. Skutečnost, zda mají děti nějakou volnočasovou aktivitu, významně nesouvisí s velikostí obce. Zdá se, že v tomto směru nejsou tedy děti žijící v malých obcích, kde může být nabídka místně hůře dostupná, znevýhodněny oproti velkým městům, volnočasové aktivity jsou zřejmě vnímány jako standardní součást života školních dětí.

V kapitole 2.4.1 bylo uvedeno, že při hodnocení aktivit, jimž se dotázaní rodiče věnují v mimopracovním čase, jsou nejméně spokojeni s tím, kolik času věnují péči o děti a aktivitám s nimi - dvě pětiny respondentů těmto aktivitám věnují (mnohem) méně času, než by si přáli. Proto jsme se podívali blíže na vybrané okruhy těchto aktivit (tabulka č. 2.5.7). **Nejvíce rodiče postrádají dostatek času pro společné zážitkové aktivity, tj. ty, které jsou pro rozvoj dětí a soudržnost rodiny obzvláště důležité**, jako jsou návštěvy kulturních a uměleckých akcí, společné výlety nebo aktivní sportovní a jiná zájmová činnost. I v oblastech s nejvyšší spokojeností (oblasti A, B, C v tabulce) však rodiče pociťují nemalé rezervy, a rádi by se více angažovali ve dvou až třech desetinách případů.

Tabulka č. 2.5.7 **Jak často se respondent osobně věnuje společně s dítětem/ dětmi vybraným činnostem dle vlastního hodnocení (%)**

	tak akorát	(mnohem) více než bych si přál/a	(mnohem) méně než bych si přál/a	v tom: muži / ženy
A. příprava do školy, příprava na vyučování	68,4	10,4	21,2	31,0 / 16,8
B. povídání si o jeho zájmech, starostech, kamarádech, škole aj.	68,0	4,0	28,1	34,8 / 25,0
C. společné obědy, večeře	64,3	2,6	33,1	39,6 / 30,2
D. kulturní aktivity (kina, divadla, výstavy...)	46,7	2,0	51,3	50,1 / 51,8
E. sportovní aktivity	53,1	3,1	43,8	42,3 / 44,6
F. výlety do přírody, za památkami apod.	46,0	2,1	51,8	48,9 / 53,3
G. jiné společné aktivity	52,8	1,7	45,5	43,8 / 46,3

Zdroj: RSF 2017

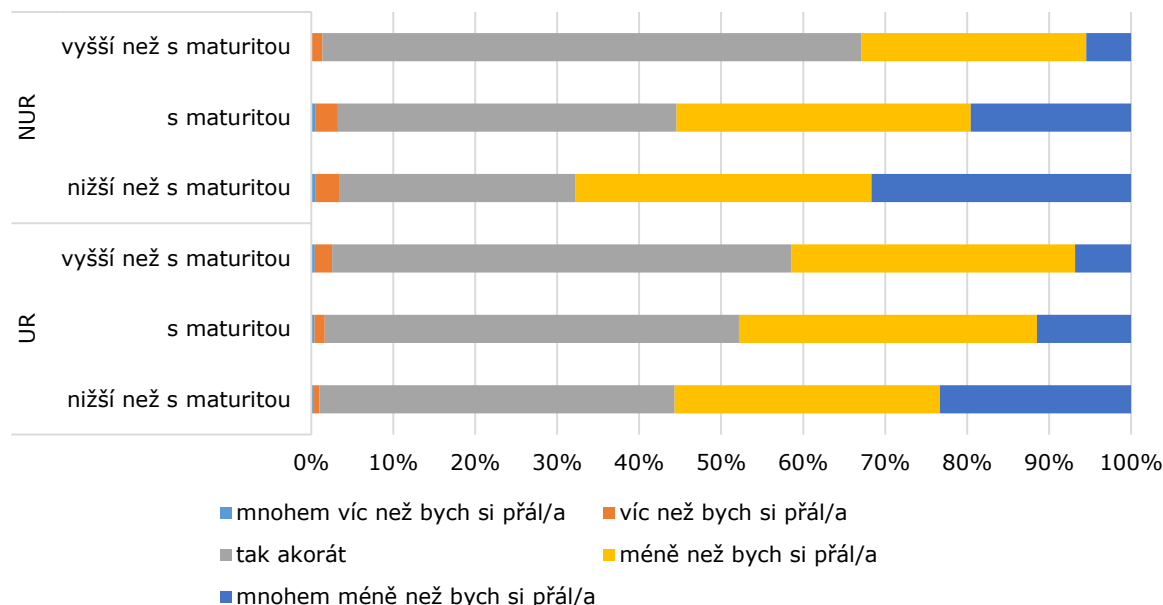
Mezi muži a ženami byly shledány výraznější rozdíly pouze u prvních dvou položek, především u přípravy do školy, menší pak u třetí položky. Muži více akcentují nedostatek času na děti v oblastech, které lze charakterizovat jako „přímé výchovné působení“, a také zřejmě reflektují svou nižší přítomnost v domácnosti.

U aktivit typu D až F (a také G), tedy převážně rekreačních, ale také specificky důležitých pro rodinnou stabilitu a výchovu dětí, byly celkově zjištěny rozdíly mezi úplnými a neúplnými rodinami s tím, že větší problémy pociťují osamělí rodiče, vesměs matky. Nejvíce se samoživitelky liší větší nespokojeností v případě rodinných výletů. U osamělých matek se v nepatrně vyšší míře objevuje i odpověď, že s nějakými aktivitami s dětmi tráví více času, než by si přály. Lze to interpretovat i tak, že cítí větší napětí při zvládání rodičovské i profesní role a že nutná pozornost věnovaná dětem může u nich jít na úkor jejich osobního volna, příp. výdělečné aktivity, na niž je samoživitelka v rodině sama.

Podíváme-li se, jak hodnotí svůj čas věnovaný rodině a dětem dotázaní z úplných a neúplných rodin s ohledem na počet dětí v rodině (je třeba vzít v úvahu, že v úplných rodinách jsou respondenty rovnoměrně muži i ženy, zatímco samoživitelky převažují početně nad samoživiteli), zdá se, že ve vyhodnocení poměru mezi přáním a realitou jsou, zejména v neúplných rodinách, zohledňovány nároky, či požadavky dětí v konfrontaci s disponibilním časem rodiče. Tak např. je mezi osamělými rodiči mírně nadprůměrný podíl těch, kteří se s dítětem věnují přípravě do školy více, než by si přáli, a to zejména mají-li 2 děti.²¹ V případě „povídání s dětmi“ je nejvíce rodičů, kterým se zdá čas věnovaný této aktivitě jako přesahující jejich představu, mezi samoživiteli se 3 dětmi.

Nedostatečnost času na kulturní a rekreační aktivity vyjadřují o něco častěji lidé z rodin s nižší ekonomickou aktivitou. Méně spokojeny s časem věnovaným těmto typům aktivit jsou také matky s nižším vzděláním, zejména pouze se základním. Vzdělání přitom obecně diferencuje spokojenost pouze u žen, možná i proto, že s dětmi celkově tráví relativně více času právě ženy. Protože odlišná zjištění za ženy a muže by mohla být ovlivněna větším podílem osamělých matek mezi ženami oproti podílu osamělých otců mezi muži, byl i tento aspekt zohledněn v grafu č. 2.5.5, který ukazuje, že rozdíly nejsou příliš výrazné, takže genderové rozdíly jsou významné. Navíc na míru spokojenosti s manželem/partnerem žijících žen s objemem času věnovaného kulturním aktivitám s dětmi má vliv i vzdělání jejich mužských partnerů, což obráceně neplatí. Při předpokladu, že pro vzdělanější rodiče jsou rozvojové aktivity dětí a rodičů s dětmi prioritou, vypovídají výsledky o tom, že i vzdělané ženy vnímají nemalé „rezervy“ v plnění rodičovské výchovné funkce, pokud jde o sledovaný časový aspekt. Kritické sebehodnocení žen s nižším vzděláním zase poukazuje na to, že i ony jsou si vědomy důležitosti společných kulturních a poznávacích, i rodinu stmelujících, aktivit pro výchovu dětí i pro naplnění jejich vlastních rodičovských ambicí.

²¹ Důvody, proč to neplatí pro neúplné rodiny se 3 a více dětmi, mohou být např. v tom, že v takové rodině nejstarší dítě v tomto ohledu pomáhá matce (i proto, že i v úplných rodinách nedostatek času na pomoc dětem se školními povinnostmi deklarují nejčastěji rodiče dvou dětí), ale mohou tu být i příčiny metodologické, konkrétně spočívající v nízkém počtu vícedětných neúplných rodin v souboru (73).

Graf č. 2.5.5 **Spokojenost žen s objemem času věnovaného kulturním a uměleckým aktivitám podle vzdělání a typu rodiny (%)**

Pozn.: UR = úplné rodiny, NUR = neúplné rodiny

Zdroj: RSF 2016

Při přípravě dětí do školy méně asistují oproti svým představám rodiče, kteří mají alespoň jedno dítě na základní škole, zejména je-li na prvním stupni ZŠ. Zde je to zřejmě projev vyšší potřeby rodičovské podpory u dítěte, než že by tito rodiče věnovali v tomto smyslu dětem méně času než ti, co mají jen (nebo také) starší děti. Netýká se to ale pouze nejmenších dětí, tedy v prvních ročnících ZŠ, ale také dětí okolo 13 let věku. Vysvětlení lze možná hledat ve změnách v nárocích školy při přechodu na druhý stupeň nebo na víceletá gymnázia.

Kromě přípravy do školy nehraje věk dětí, konkrétně nejmladšího dítěte, žádnou roli.

Nespokojenost s objemem času stráveného s dětmi, zejména jde-li o finančně a časově náročnější aktivity (E a F), je vyšší u žen, které pracují na zkrácený úvazek nebo jsou OSVČ, příp. jsou nezaměstnané či neaktivní.

Souhrnně lze tedy říci, že nejméně času se rodičům dostává na „nadstavbové“ zážitkové či relaxační a současně rozvojové aktivity s dětmi. Jsou to aktivity důležité pro posilování rodinné sounáležitosti, vč. mezigeneračních vztahů.

Hodnocení výchovy ve škole a zkušenosti rodičů se spoluprací školy a rodiny

Jak se školám daří naplňovat jejich výchovně-vzdělávací poslání, hodnotili respondenti pomocí baterie otázek zaměřených na vybrané hodnoty a dovednosti, které jsou potřebné pro budoucí uplatnění dětí i pro jejich život obecně. Při použití hodnocení na způsob školní klasifikace v průměru převažuje střední hodnocení (známka u jednotlivých položek okolo 2,5). To znamená, že rodiče jsou převážně spokojeni, což velká většina z nich vyjadřuje hodnotou 2 a další zhruba stejně často

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

bud' jedničkou, nebo trojkou. Ostatní „známky“, 4 a 5, se vyskytují podstatně méně často, nejčastěji v případě ZŠ v položkách „učit praktickým dovednostem“ a „učit řešit problémy“, méně výrazně ohledně rozvíjení talentu dětí. V případě hodnocení středních škol je opět negativněji hodnoceno, jak se školám daří „učit řešit problémy“, ale také „rozvíjet morální hodnoty“.

Nebyly shledány rozdíly mezi hodnocením mužů a žen. Také rozdíly mezi školami v obcích různých velikostí nejsou velké, byť by teoreticky mohly plynout z odlišné kvalifikace učitelů či propojení školy se životem obce apod., a to jak „ve prospěch“ velkých, tak malých obcí. Poněkud hůře jsou hodnoceny školy v nejmenších obcích do 500 obyvatel.

Tabulka č. 2.5.8 **Jak se školám daří naplňovat vybrané výchovně-vzdělávací cíle (průměrné hodnoty na pětibodové škále)**

	základní škola						střední škola					
	rozvíjet morální hodnoty	učit komunikovat	učit praktickým dovednostem	připravit na další vzdělávání/na povolání	učit řešit problémy	rozvíjet talent	rozvíjet morální hodnoty	učit komunikovat	učit praktickým dovednostem	připravit na další vzdělávání/na povolání	učit řešit problémy	rozvíjet talent
velikost obce												
méně než 499 obyvatel	2,9	2,8	3,1	2,7	3,2	2,9	3,4	3,2	2,8	3,2	3,2	3,2
500-999 obyvatel	2,5	2,5	2,8	2,3	2,6	2,6	2,4	2,1	2,5	2,1	2,6	2,3
1 000-4 999 obyvatel	2,2	2,2	2,7	2,3	2,6	2,5	2,6	2,4	2,4	2,2	2,4	2,5
5 000-19 999 obyvatel	2,1	2,2	2,4	2,2	2,4	2,3	2,5	2,3	2,3	2,1	2,2	2,3
20 000-99 999 obyvatel	2,3	2,4	2,7	2,4	2,6	2,5	2,6	2,5	2,7	2,4	2,5	2,6
100 000 a více obyvatel	2,3	2,4	2,7	2,2	2,8	2,5	2,6	2,5	2,6	2,3	2,8	2,6
vzdělání respondenta												
základní nebo bez maturity	2,3	2,4	2,7	2,3	2,6	2,5	2,6	2,4	2,5	2,3	2,5	2,5
s maturitou	2,3	2,3	2,7	2,2	2,6	2,4	2,6	2,5	2,5	2,4	2,6	2,6
vysokoškolské	2,3	2,3	2,7	2,3	2,7	2,5	2,7	2,3	2,6	2,3	2,5	2,5
celkem	2,3	2,3	2,7	2,3	2,6	2,5	2,6	2,4	2,5	2,3	2,5	2,5

Zdroj: RSF 2016

Rodiče, jejichž všechny děti již navštěvují střední, příp. vysokou, školu, hodnotí v průměru lépe výchovné působení základní školy oproti těm, jejichž přinejmenším nejmladší dítě ještě navštěvuje ZŠ, a to zejména v položce „rozvíjet talent“, ale také ohledně učení praktickým dovednostem a rozvíjení morálních hodnot. Ke kladnému hodnocení tedy přispívají již existující „měřitelné“ výsledky výchovy a vzdělávání ve škole.

Ve věku školní docházky je pro výchovu a vzdělávání dětí a jejich přípravu na život velmi důležitá dobrá a pokud možno těsná spolupráce školy a rodiny, sladění a komplementarita jejich výchovných cílů, společné řešení problémů dítěte, ať pramení z rodiny nebo ze školy atd. Zjišťovali jsme proto spokojenost s touto spoluprací alespoň

jednoduchou obecnou otázkou. Při jejím hodnocení na způsob školní klasifikace vyjádřilo 96 % rodičů spokojenost se spoluprací se základní školou do známky 3 (odpovídali ti, kteří mají aktuálně některé z dětí na ZŠ). V tom 47 % hodnotilo spolupráci dvojkou, 25 % jedničkou. V případě středních škol byla deklarována spokojenost do známky 3 také v 96 % případů, shodná byla četnost hodnocení dvojkou, ale byla zde méně častá jednička (17 %) a častější byla trojka (35 % oproti 23 % u ZŠ). I vzhledem k tomuto rozložení četností nebyly zjištěny velké rozdíly podle sociodemografických charakteristik respondentů a jejich rodin. Především bylo téměř shodné hodnocení muži a ženami.

Menší odlišnosti v hodnocení existují podle ekonomického postavení rodičů a podle velikosti obce. Nespokojení se spoluprací ZŠ s rodinou více než jiní jsou nezaměstnaní rodiče a zvláště samoživitelé, zatímco ti, kteří žijí v páru a ani jeden z nich nepracuje, nejčastěji volí střední stupeň hodnocení. Tito rodiče zřejmě očekávají vyšší podporu od školy, snad více i proto, že jejich děti mívají doma horší zázemí pro učení. Podle velikosti bydliště jsou nejspokojenější se spoluprací ZŠ rodiče v obcích s 500-1000 obyvateli a také 10 - 20 tis. obyvateli, nejméně v obcích s 20 - 50 tis. obyvateli.

Spokojenost se spoluprací středních škol s rodiči není nijak diferencována podle demografických charakteristik rodin.

Spolupráce rodiny se školou se zdá být významným faktorem úspěšné výchovy nebo alespoň toho, jak vidí výsledky svého výchovného snažení rodiče. Ukazují to vysoké korelace mezi tím, jak rodiče hodnotí spolupráci se ZŠ, a jejich deklaracemi četnosti konfliktů s dětmi (viz kapitola 2.5.4). Nejvyšší korelace se přitom netýkají problémů se školními výsledky (viz tabulka č. 2.5.9), ale výběru kamarádů a také chování k druhým a trávení volného času. I když jde o nepřímé korelace, jde o náznak, že **rodina může přikládat škole širší význam než jen jako vzdělávací instituci, ale i jako partnerovi v socializaci dítěte**, a že by školy měly takto svoji roli chápat. Rodiče v ČR nemají velkou důvěru v poradenské instituce nebo se bojí stigmatizace apod., zatímco škola by mohla např. při začínajících výchovných nebo rodinných problémech pomoci.

V případě středních škol není souvislost mezi hodnocením školy a výchovnými problémy v rodině tak těsná jako v případě škol základních.

Tabulka č. 2.5.9 **Průměrná míra spokojenosti* se spoluprací základní školy s rodinou podle frekvence konfliktů s dětmi ve vybraných oblastech**

četnost konfliktů s dětmi	volný čas	školní výsledky	kamarádi	domácí práce	chování k druhým	oblékání
nikdy	1,74	1,75	1,81	1,75	1,86	1,86
zřídka	2,03	2,00	2,08	2,04	2,06	2,11
občas	2,24	2,17	2,37	2,14	2,36	2,25
často	2,63	2,49	2,64	2,28	3,10	2,45
velmi často	2,82	3,00	2,00	2,38	3,50	2,43
koeficient Gamma**	0,356	0,327	0,372	0,224	0,358	0,280

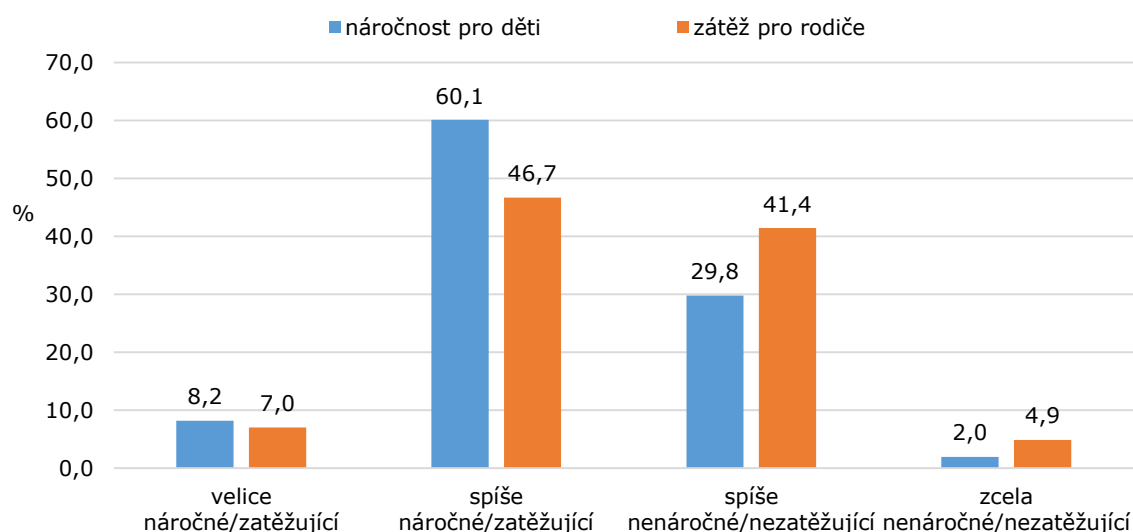
Pozn.: * průměrná hodnota spokojenosti měřená na škále 1-5, na níž čím je nižší hodnota, tím je vyšší spokojenost; ** vyjadřuje těsnost závislosti na hladině významnosti 0,000

Zdroj: RSF 2016

Součástí komplexu vztahů rodiny a školy, z něhož se zde věnujeme jen vybraným oblastem, je to, do jaké míry škola požaduje domácí přípravu dětí a jak se to promítá do rodinného života. Z hlediska rodiny ovlivňuje postoje rodičů ke škole přiměřenost a zvládnutelnost požadavků kladených školou na děti a rovněž případné zatížení jich samotných. To je důležité zejména s ohledem na zaměstnanost rodičů a jejich úspěšnost ve sladování rodiny a zaměstnání, tedy z hlediska toho, jak jim ho škola ztěžuje, jakkoliv je to v zájmu dětí. Pokud rodičům záleží na vzdělání dětí a mají zájem na spolupráci se školou, může pro ně být fáze rodinného cyklu, kdy děti plní povinnou školní docházku a následně se připravují na povolání, obdobně náročná co do plnění rodičovských funkcí, jako doba, kdy jsou děti velmi malé a vysoce závislé na rodičích, jakkoliv se tato doba většinou považuje za nejnáročnější období z hlediska péče a sladování rodiny a zaměstnání. Možná se podceňuje, že se spíše jen mění forma a ne tolik míra závislosti dětí na rodičích.

Vyhraněné názory na náročnost domácí přípravy dětí - pozitivní nebo negativní - se v šetření RSF 2016 nevyskytují příliš často. Ze základních četností (graf č. 2.5.6) lze nicméně vyčíst, že **rodiče vnímají nároky učitelů na děti jako celkem vysoké**. Současně zátěž, která tím vzniká vůči rodičům, vnímají jako poměrně velkou, ale převážně zvládnutelnou.

Graf č. 2.5.6 **Příprava na školu z pohledu rodičů: nakolik je pro děti náročná a nakolik je pro rodiče zatěžující²² (%)**

Zdroj: RSF 2016

Za náročné považují požadavky školy na domácí přípravu dětí především lidé se základním vzděláním (11 % velice, 64 % spíše oproti 5 %, resp. 56 % u vysokoškoláků). Přitom vzdělání má o něco větší vliv u mužů než u žen. Naproti

²² Otázky k tomuto tématu zněly takto: Se školní docházkou dětí jsou spojeny mnohé povinnosti jak pro samotné děti, tak pro jejich rodiče (domácí úkoly, příprava na vyučování, zpracování projektů apod.). Otázka první: Do jaké míry považujete školní povinnosti za náročné pro dítě?; otázka druhá: Považujete povinnosti kladené na dítě ze strany školy za zatěžující pro rodiče? Na obě otázky rodiče volili ze 4stupňové škály odpovědí.

tomu ekonomická (ne)aktivita má na tento postoj větší vliv v případě žen, které vnímají školní nároky jako vysoké jak v pozici nepracujících samoživitelek, tak v případě pouze jednoho výdělečně činného partnera, pokud žijí v manželství či partnerství. Ekonomicky neaktivní ženy, ale také ženy pracující na částečný úvazek, považují, trochu překvapivě, zátěž na rodinu pramenící z nároků školy za vyšší, než to deklarují ženy zaměstnané na plný úvazek, ženy v domácnosti a OSVČ bez zaměstnanců (ti se zaměstnanci zátěž vnímají více).

Odlišnosti nacházíme rovněž mezi rodiči žijícími v páru a samoživiteli, hlavně samoživitelkami. Týká se to zejména hodnocení nároků kladených na děti. Jako náročné je hodnotí hlavně osamělí rodiče, ale také rodiče ve vícedětných rodinách. Je zajímavé, že se tyto postoje neodrážejí ve vnímání zátěže pro rodiče, protože u tohoto postoje se závislost na úplnosti rodiny neprojevila.

Když porovnáme tyto postoje s vyjádřenou mírou spokojenosti rodičů s tím, nakolik se dětem věnují formou společných činností (tabulka č. 2.5.7), zdá se být přinejmenším ze sledovaných hledisek potvrzeno, že i děti na základní škole (méně ty starší) stále potřebují velkou pozornost a péči rodičů. Jestliže předškolní děti vyžadují pozornost a čas rodičů z důvodu ochrany, obsluhy apod., děti v době školní docházky vyžadují možná „kvantitativně“ obdobnou pozornost, příp. čas rodičů, ač důvody se mění. Právě u přípravy do školy je největší podíl rodičů (ze všech porovnávaných aktivit v tabulce č. 2.5.7), kteří deklarují větší míru péče věnované dětem, než by si přáli. Přitom spolupráce s dětmi při plnění školních povinností patří k těm aktivitám, kde je deklarována vyšší míra spokojenosti s plněním rodičovské role. Současně ovšem stojí za pozornost, že mezi těmi, kdo by si přáli více se podílet na vzdělávání dětí sledovanou formou, je výrazně více mužů. Tato oblast a období je v rámci tématu většího zapojení mužů do rodinného života v současném odborném i laickém diskurzu, zdá se, poněkud opomíjena.

Děti v době mimo vyučování

V případě nejmladších dětí školního věku je pro rodiče stále důležité jejich zabezpečení v době mimo školní vyučování, tedy v době, kdy jsou rodiče v zaměstnání nebo z jiných důvodů potřebují zabezpečit děti jinou osobou. S přesunem silnějších populačních ročníků dětí do kategorie školních dětí se často hovoří o nedostatečné kapacitě družin, což způsobuje, že je mohou v některých obcích/městech využívat jen úplně nejmladší školáci. Příp. se kritizuje, že platby za družiny, jakkoliv relativně nízké (např. v porovnání s poplatky za některé služby denní péče o předškolní děti), jsou pro některé rodiny zátěží, pro vícedětné nemalou. Data šetření RSF 2016 to zcela nepotvrzují.

Družiny navštěvovaly děti v 73 % dotázaných rodin s nejmladším dítětem ve věku 7-8 let a v 58 % rodin s nejmladšími dětmi 9-12letými. Z jiného pohledu bylo v 67 % rodin s dítětem na 1. stupni ZŠ alespoň jedno dítě navštěvující školní družinu. Podle dat MŠMT docházelo ve školním roce 2016/2017 do družiny 58 % žáků prvního stupně ZŠ (MŠMT, 2016). Ač jde o odlišná čísla, zdají se být kompatibilní.

Zaměstnanost matky či obou rodičů (aktuálně v době výzkumu) je hlavním, nikoliv jediným důvodem docházky dětí do družiny (tabulka č. 2.5.10). I v rodinách s nezaměstnanou nebo ekonomicky neaktivní matkou je polovina, resp. třetina rodin, které družiny využívají (nebylo podrobně zkoumáno v jakém rozsahu a zda příp. „výběrově“ např. jen účastí ve vybraných zájmových kroužcích). Obecně se snižuje podíl rodin, kde dítě/děti navštěvují družinu s věkem dítěte, ale výjimkou jsou osoby

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

samostatně výdělečně činné. Nabízí se vysvětlení, že samostatná výdělečná činnost je pro některé matky formou výdělečné činnosti při současné osobní péči o dítě, která umožňuje flexibilní pracovní dobu, nepravidelnou neformální péči o dítě jinou osobou atd. a současně obvykle nahrazující svým způsobem nedostupné částečné úvazky. Pokud ovšem odlišíme OSVČ se zaměstnanci a bez nich (dalo by se předpokládat, že uvedené platí pro OSVČ bez zaměstnanců, kdy se matka věnuje nějaké „domácí“ výdělečné činnosti apod.), trend je shodný.

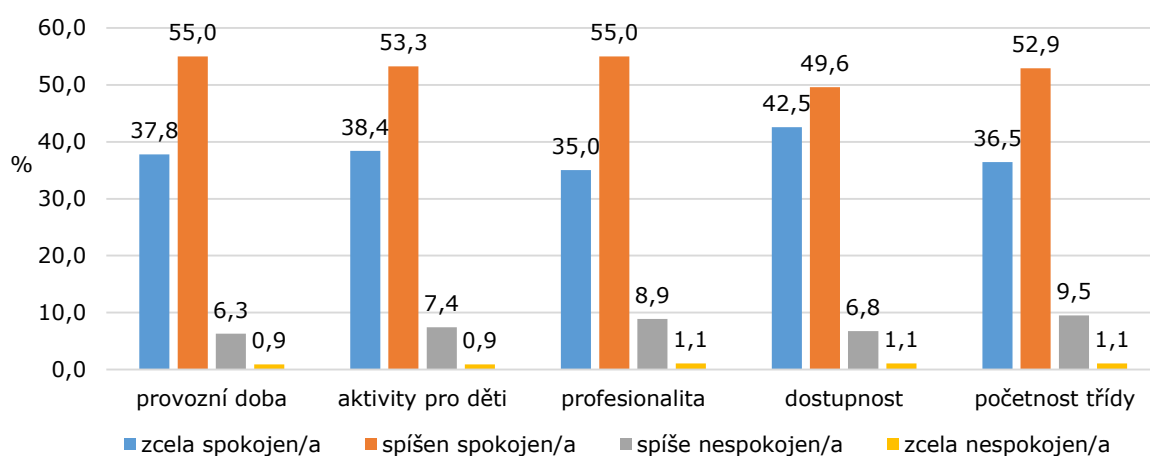
Tabulka č. 2.5.10 **Využívání služeb školních družin podle věku nejmladšího dítěte a ekonomické aktivity matky (%)**

věk nejmladšího dítěte	ekonomická aktivita matky	podíl rodin, kde dítě/děti navštěvují družinu
7-8 let	pracuje na plný úvazek	77,1
	pracuje na částečný úvazek	71,4
	OSVČ	57,8
	nezaměstnaná, neaktivní	58,8
	celkem	72,8
9-12 let	pracuje na plný úvazek	59,1
	pracuje na částečný úvazek	65,4
	OSVČ	84,6
	nezaměstnaná, neaktivní	31,0
	celkem	58,2
celkem	pracuje na plný úvazek	68,8
	pracuje na částečný úvazek	69,1
	OSVČ	63,8
	nezaměstnaná, neaktivní	48,8
	celkem	66,5

Zdroj: RSF 2016

Pokud rodiče využívají služby družin, jsou vesměs spokojeni s jejich službami (graf č. 2.5.7). Dílčí výhrady se týkají v podobné míře všech důležitých aspektů dostupnosti a kvality služeb družin.

Graf č. 2.5.7 **Spokojenost rodičů se službami družin (%)**

Zdroj: RSF 2016

Pokud rodiče nevyužívají služeb školní družiny, v necelých 60 % případů tyto služby nepotřebují (dítě je samostatné nebo je péče o něj zajištěna jinak). Kvalita či (finanční) nedostupnost služeb není rozhodující příčinou toho, proč děti družinu nenavštěvují. Nejčastěji deklarovaným důvodem je nezáměr dětí, což může indikovat malou atraktivitu družin v jejich dnešní podobě. Co do četnosti uváděných důvodů následují různé osobní důvody a finanční nedostupnost, až pak nedostupnost z důvodu absence družiny či nedostatku volných míst.

Šetření RSF 2016 také zjišťovalo, **jakou zátěž pro rodiče dětí od sedmi let představuje doprovázení dítěte do školy a/nebo na volnočasové aktivity**. Děti ve věku od 7 do 8 let bývají převážně ještě doprovázeny jedním z rodičů, zejména matkou. Na doprovázení těchto nejmenších dětí se podílejí více než u starších i jiné osoby (důvody mohou být různé, např. i doprovod dítěte starším sourozencem). Děti ve vyšších věkových skupinách již začínají v převážné většině případů chodit do školy apod. samy (ve věku 13-15 let ve zhruba 85 % případů). Nemalý podíl doprovázených (i takto starých) dětí rodiči lze zřejmě připsat faktu, že mnohé děti chodí do školy (a na kroužky) vzdálené od jejich bydliště (kdy je nutné použít odvoz autem nebo hromadným dopravním prostředkem). Nároky v doprovázení dětí kladené na dnešní rodiče tak trvají do vyššího věku dětí, než bývalo zvykem dříve. Jak je patrné z tabulky č. 2.5.11, stejně jako péči o děti nižšího věku zajišťují většinu doprovodů školních dětí matky, ale v nezanedbatelné části rodin se rodiče také střídají.

Tabulka č. 2.5.11 **Kdo nejčastěji doprovází děti ve věku 7-15 let do školy nebo na volnočasové aktivity, podle pohlaví respondenta (%)**

věk nejmladšího dítěte	7-8 let		9-12 let		13-15 let	
pohlaví	muž	žena	muž	žena	muž	žena
respondent/ka	8,3	51,8	7,6	29,5	1,9	10,0
partner/ka	35,3	2,7	27,2	3,4	8,5	0,9
někdo jiný	9,0	7,2	3,3	6,8	1,9	3,5
střídáme se	28,2	21,4	12,0	11,4	1,9	1,7
dítě/děti chodí samo/samy	19,2	16,9	50,0	48,9	85,8	83,8

Zdroj: RSF 2016

Rodiče, kteří sami dítě do školy nebo na mimoškolní aktivity doprovázejí, sice tuto činnost často považují za určitou časovou zátěž, ale ne takovou, která by se nedala zvládat (tabulka č. 2.5.12). Významná část z nich ji dokonce vůbec jako zatěžující nevnímá. To zřejmě reflektuje jejich akceptaci této činnosti coby samozřejmé součásti výchovy dětí. Zřetelný je rozdíl mezi matkami a otci ohledně podílu na doprovázení dětí, který se však neodráží ve vnímání zátěže této činnosti pro daného rodiče. Tato deklarovaná zátěž je srovnatelná pro ženy i muže, pokud děti doprovází převážně jeden z rodičů, přestože matka jím častěji bývá. Pokud se střídá více osob, zřejmě mezi nimi zase převládají matky, které zde deklarují mnohem vyšší zátěž (oproti mužům), se kterou jsou však „smířeny“ (možná i proto, že si v takovém případě alespoň částečně mohou volit čas či frekvenci doprovázení apod.).

Celkově lze nicméně říci, že **rodiče čas věnovaný volnočasovým aktivitám svých dětí zřejmě chápou jako součást své rodičovské role, takže např. doprovázení dětí na tyto aktivity nevnímají jako (velkou) komplikaci zvládání rodinných i pracovních rolí**.

Tabulka č. 2.5.12 **Hodnocení míry zátěže rodiče doprovázením dětí* do školy a na volnočasové aktivity (%)**

respondent/ka	hodnocení míry zátěže	doprovází respondent/ka	doprovázející osoby se střídají**	celkem
muž	velká zátěž	7,7	5,3	6,0
	velká zátěž, ale dá se zvládat	53,8	38,6	42,9
	žádná zátěž	38,5	56,1	51,2
žena	velká zátěž	7,0	2,8	5,8
	velká zátěž, ale dá se zvládat	58,5	62,0	59,5
	žádná zátěž	34,5	35,2	34,7
celkem	velká zátěž	7,0	3,6	5,8
	velká zátěž, ale dá se zvládat	58,1	53,9	56,6
	žádná zátěž	34,8	42,4	37,6

Pozn.: * všech sledovaných věkových skupin, rozdíly podle věku nejsou markantní; ** rodiče spolu, příp. s dalšími osobami

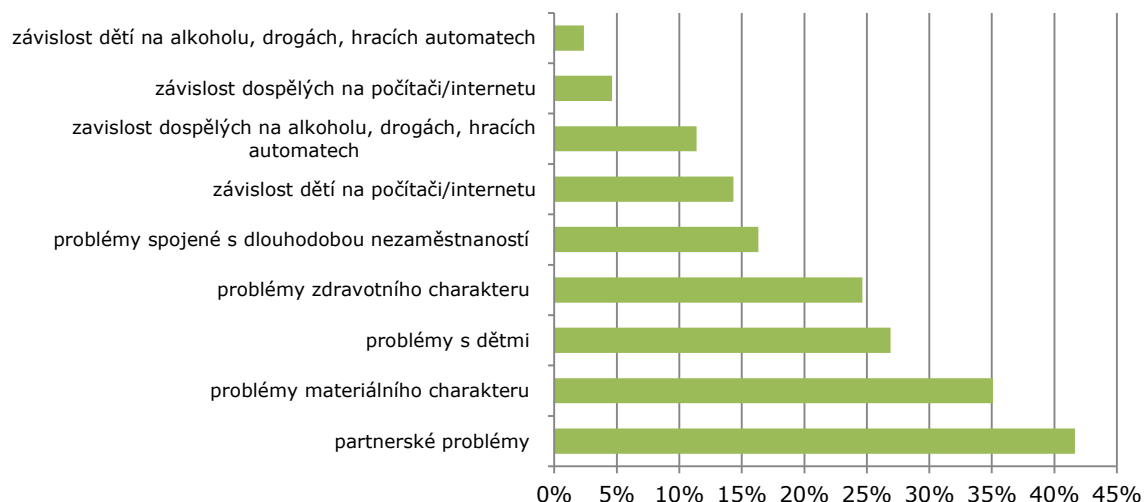
Zdroj: RSF 2016

2.5.4 Problémy v rodině

Rodiny nacházející se ve střední fázi rodinného cyklu mají v případě, že je tvoří rodičovský pár a děti, za sebou určitý počet let společného života, překonaly období intenzivní péče o malé nesamostatné děti, zvládly období zakládání domácnosti a rodiny, a to při současném startu nebo budování profesní kariéry atd. V této fázi nejsou výjimkou více nebo méně vážné krize manželské nebo partnerské, nemluvě o nemalém počtu rozvedených manželství (viz kapitola 2.2). Současně také u dětí s věkem přibývá riziko výchovných a jiných problémů. Udržení stabilní rodiny a spokojeného rodinného života nebývá ve střední fázi rodinného cyklu bezproblémové, ale naopak náročné na vůli a spolupráci všech aktérů.

Výskyt problémů

Respondenti se ve svých rodinách **nejčastěji potýkají s problémy mezi partnery** (konflikty, rozchod, nevěra, domácí násilí). V odpovědi na otázku „Řešil/a jste někdy ve Vaší domácnosti některé z následujících problémů?“ tuto variantu ve výčtu nabízených možností označilo 42 % z nich. Více než třetina (35 %) respondentů se někdy potýkala **s problémy materiálního charakteru** (finanční potíže, ztráta bydlení). Třetím nejčastěji vybíraným typem problémů byly **problémy s dětmi** (výchovné problémy, špatné výsledky ve škole) - týkaly se více než čtvrtiny respondentů (27 %). Čtvrtina respondentů (25 %) čelila problémům zdravotního rázu (vážná nemoc, fyzické nebo mentální znevýhodnění; péče o osobu blízkou, např. rodiče). Mezi další nejčastěji řešené problémy patří ty, které jsou spojené s dlouhodobou nezaměstnaností (více než 6 měsíců) - uvedlo je 16 % respondentů. Na dalším místě je závislost dětí na počítači/internetu (14 %) a závislost dospělých na alkoholu, drogách nebo hracích automatech (11 %). Závislost dospělých na počítači/internetu označilo 5 % respondentů a se závislostí dětí na alkoholu, drogách nebo hracích automatech se potýkala 2 % respondentů (graf č. 2.5.8).

Graf č. 2.5.8 **Výskyt problémů v rodině (%)**

Zdroj: RSF 2016

Závislost každodenního života na typu rodiny se projevuje nejen v rozdílech mezi úplnými a neúplnými rodinami, ale také mezi sezdanými a nesezdanými páry (tabulka č. 2.5.13). Pouze u závislostí dětí či dospělých na počítači nebo internetu nemá typ rodiny ani partnerství žádný vliv. **S výjimkou problémů zdravotního rázu se s potížemi častěji setkávají ti, kteří vychovávají děti bez partnera. Naopak, s nejméně problémy se ve svých rodinách potýkají respondenti žijící v manželství.** U respondentů žijících v nesezdaném soužití či bez partnera se může, zejména pokud jde o partnerské problémy nebo závislosti dospělých, z části jednat o problémy, které zažívali v předchozím vztahu a které přispěly k jeho rozpadu. U respondentů bez partnera mohou deklarované partnerské problémy rovněž signalizovat jejich neúspěšnou snahu navázat nové kvalitní a stabilní partnerství.

Ženy jsou pravděpodobně k problémům v rodině vnímavější a **uváděly tak častěji než muži, že se daný problém v jejich rodině vyskytl.** To se však **týká pouze samoživitelek** (resp. samoživitelů), neboť v úplných rodinách se míra deklarovaných problémů muži a ženami významně nelišila²³. Potíže s partnerstvím řešily tři ze čtyř žen samoživitelek (74 %) a zhruba každý druhý muž samoživitel (59 %), v úplných rodinách se s nimi potýkal jen každý čtvrtý muž a žena (26 %). Výrazně častěji jsou osamělé ženy vystaveny problémům materiálního rázu – nyní či dříve je řešilo 56 % žen, ve srovnání s 25 % mužů samoživitelů (a 26 % respondentů z úplných rodin). S tím zřejmě úzce souvisí i častější výskyt problémů spojených s dlouhodobou nezaměstnaností u žen samoživitelek (24 %) oproti osaměle žijícím mužům (9 %) i rodičům z úplných rodin (13 %).

²³ S výjimkou problémů spojených se závislostí dospělých na počítači/internetu, kterou ve své rodině řešilo více žen než mužů (5 % žen a 3 % mužů).

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

Tabulka č. 2.5.13 **Výskyt problémů podle typu rodiny a partnerského soužití (%)**

typ problémů	typ rodiny				celkem
	úplná			neúplná	
	manželství	nesezdané soužití	úplná - celkem	bez partnera	
zdravotní	23,0	32,2	24,6	24,8	24,6
materiální	25,2	32,8	26,5	51,7	35,1
partnerské	22,5	42,4	25,8	72,3	41,7
s dětmi	23,4	28,8	24,3	31,9	26,9
závislost dospělých na alkoholu, drogách, hracích automatech	5,6	11,3	6,5	20,7	11,4
závislost dětí na alkoholu, drogách, hracích automatech	-	-	1,7	3,7	2,4
spojené s dlouhodobou nezaměstnaností	12,1	18,6	13,2	22,4	16,3

Pozn.: Počet respondentů, kteří v dotazníku zaznamenali závislost dětí na alkoholu, drogách, hracích automatech, byl velmi nízký (N=38). Vzhledem nepatrnému podílu respondentů žijících v nesezdaném soužití u této položky v tabulce neuvádíme údaje dle typu soužití.

Zdroj: RSF 2016

Na výskyt některých typů problémů má statisticky významný vliv počet a věk dětí v rodině. Zatímco partnerské problémy uváděli o něco častěji respondenti, kteří mají pouze jedno dítě (42 %), mezi respondenty se dvěma a třemi a více dětmi již žádný rozdíl patrný nebyl (shodně 39 %). Zato problémy s dětmi mírně narůstají s rostoucím počtem dětí (23 % při jednom dítěti, 28 % při dvou dětech, 36 % u tří a více dětí). Problémy materiálního charakteru pociťují nejčastěji respondenti se třemi a více dětmi (42 %), kteří se celkově nacházejí v horší příjmové a materiální situaci (viz kapitola 2.3). Nejméně často deklarují tyto problémy rodiče dvou dětí (33 %), zatímco u jednodětných jsou o něco častější (35 %). I zde se potvrzuje souvislost s objektivně i subjektivně lepší životní úrovní rodin se dvěma dětmi (viz kapitola 2.3). V rodinách s dětmi v adolescentním věku (15-19 let) se oproti rodinám s nejmladším dítětem ve školním věku mírně častěji objevují problémy s dětmi, partnerské problémy, problémy se zdravím nebo závislostí dětí na počítači a internetu (tabulka č. 2.5.14).

Tabulka č. 2.5.14 **Výskyt problémů podle věku nejmladšího dítěte v rodině (%)**

typ problémů	věk nejmladšího dítěte v rodině		celkem
	7-14 let	15-19 let	
zdravotní	23,0	27,3	24,6
partnerské	39,2	45,7	41,7
s dětmi	23,3	32,8	26,9
závislost dětí na počítači/internetu	12,4	17,5	14,3

Zdroj: RSF 2016

U některých typů problémů hraje roli výše dokončeného vzdělání respondenta. Jejich výskyt s vyšší vzdělání respondenta klesá, v některých

položkách statisticky významně jen u žen. Nevětší rozdíly jsou v případě problémů materiálního charakteru, a to v hodnocení mužů i žen. Ženy dále v těsnější závislosti na vzdělání vnímají problém nezaměstnanosti. Reflexe problémů s dětmi je vyšší u nízkovzdělaných oproti vysokoškolákům, zřetelněji u mužů než u žen.

Tabulka č. 2.5.15 **Problémy v rodině, jejichž deklarovaný výskyt se lišil podle vzdělání rodiče (%)***

		vzdělání rodiče		
		základní	střední s maturitou	vysokoškolské
problémy materiálního charakteru	muži	36,9	24,5	16,0
	ženy	51,4	34,4	22,4
partnerské problémy **	muži	33,3	28,8	20,6
	ženy	54,7	46,0	37,6
problémy s dětmi	muži	33,8	28,3	9,9
	ženy	34,2	25,3	18,0
závislost dospělých na alkoholu, drogách, hracích automatech **	muži	8,2	6,5	2,3
	ženy	19,8	11,5	6,8
problémy spojené s dlouhodobou nezaměstnaností	muži	17,9	11,4	3,1
	ženy	28,1	13,9	8,3

Pozn.: * součet odpovědí „ano, v posledních 12 měsících“, „ano, někdy dříve“ a „ano, někdy dříve i nyní“;
 ** rozdíly podle vzdělání signifikantní jen u žen

Zdroj: RSF 2016

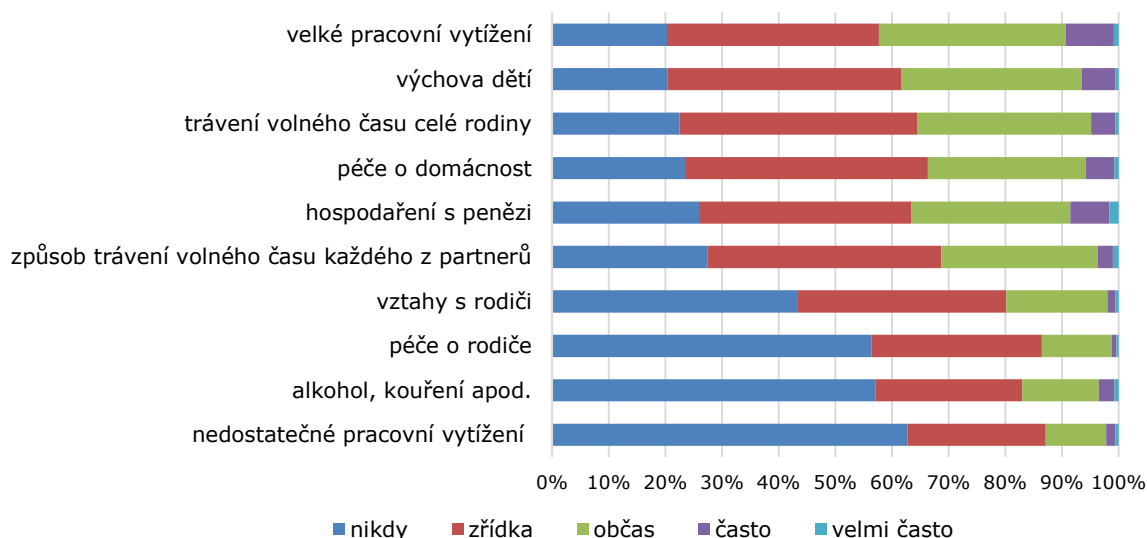
Výskyt problémů je podmíněn také mírou ekonomické aktivity rodičů, a to v různé těsné souvislosti s jejich socioprofesionálním statusem i genderovými rozdíly. **Méně uspokojivá sociálně-ekonomická situace rodiny** (např. nezaměstnaný či jinak neaktivní člen rodiny, nižší příjmová úroveň i subjektivně horší materiální úroveň rodiny) **se odráží v častěji deklarovaných problémech**. Například:

- závislost na počítačích apod. vnímají nadprůměrně jako problém nezaměstnaní muži;
- nezaměstnanost je problémem dle deklarací mužů i žen hlavně v rodinách, kde je jeden z rodičů ekonomicky neaktivní, přičemž pro zaměstnaného/ou samoživitele/ku je to menší problém než pro pár s pouze jedním zaměstnaným;
- závislost dětí na alkoholu, drogách či hracích automatech reflektují jako problém spíše muži v úplných rodinách, v nichž pracuje jen jeden nebo žádný z rodičů, a ženy samoživitelky;
- problémy s dětmi (výchovné problémy, špatné výsledky ve škole) vnímají muži i ženy spíše v rodinách, kde je některý nebo všichni dospělí členové ekonomicky neaktivní;
- také partnerské problémy jsou dle deklarací mužů i žen častěji řešeny v rodinách s nezaměstnaným nebo neaktivním členem;
- na socioekonomickém statusu závisí i subjektivně vnímaná četnost zdravotních problémů, jež je tím vyšší, čím nižší je status;
- zvláště výrazná je tato souvislost u položky řešení problémů materiálního charakteru, které významně častěji zatěžují úplné rodiny s příjmy do 30 tisíc Kč a samoživitele s příjmy do 20 tisíc Kč.

Partnerské neshody

V celkové spokojenosti s partnerským soužitím, popsané v kapitole 2.2.1 nebyly zjištěny závažné tenze. To samozřejmě neznamená, že se mezi partnery občas neobjevují konflikty či neshody. **Jedním z nejčastějších témat konfliktů je velké pracovní vytížení (jednoho z) partnerů** spojené s dobou strávenou v zaměstnání, únavou, nižším zapojením v rutinních rodinných záležitostech apod. (graf č. 2.5.9). Podle zjištění uvedených v kapitole 2.4.1 může být důvodem jak nesoulad mezi objemem času stráveným v zaměstnání v porovnání s tím, který je věnován dětem a domácnosti (u mužů i u žen), tak také samotný počet hodin strávených muži v zaměstnání (subjektivně hodnocený jako nadměrný). Naopak, nedostatečné pracovní zapojení ve smyslu nezaměstnanosti, menšího pracovního úvazku, než je od partnera očekáván apod., jsou příčinou neshod velmi zřídka. Méně obvyklé náměty hádek jsou současně řidčeji se vyskytující situace, jako je závislost na alkoholu, kouření apod., dále péče o rodiče a vztahy s rodiči. Pravidelná výpomoc stárnoucím rodičům nebyla pro respondenty dané cílové populace zatím příliš aktuální, a tedy vztahy mezi partnery nezatěžovala, přestože české rodiny obecně i rodiny v tomto výběrovém šetření vykazují poměrně vysoký stupeň mezigenerační solidarity (viz kapitola 2.5.1).

Graf č. 2.5.9 **Příčiny neshod a konfliktů mezi partnery v posledních 12 měsících (%)**

Pozn.: pouze ti respondenti, kteří žili v době výzkumu s partnerem

Zdroj: RSF 2016

Dalšími nejčastěji uváděnými příčinami neshod mezi partnery jsou výchova dětí, podíl a způsob péče o domácnost, hospodaření s penězi. Předmětem debat je i **trávení volného času**, a to o něco častěji celé rodiny než každého z partnerů samostatně.

Nakolik se sledované okolnosti stávají předmětem partnerských neshod a konfliktů závisí na vzdělání partnerů. V partnerstvích osob bez maturitního vzdělání byly v porovnání s vysokoškoláky častější konflikty ohledně

hospodaření s penězi (alespoň občas docházelo ke konfliktům u 48 %, resp. 19 %), výchovy dětí (47 %, resp. 28 %), konzumace alkoholu či kouření (25 %, resp. 9 %) a nedostatečného pracovního zapojení (20 %, resp. 7 %). Naopak, typ partnerství neměl ve výzkumném souboru významný vliv na frekvenci výskytu uvedených neshod či konfliktů mezi partnery, stejně jako počet nezaopatřených dětí v rodině či věk nejmladšího dítěte.

Přibližně každý sedmý respondent uvedl, že někdy uvažoval o rozchodu či rozvodu se svým stávajícím partnerem, častěji se jednalo o osoby bez maturity (mezi nimi každý pátý) než o vysokoškoláky (mezi nimi každý desátý). Počet nezaopatřených dětí v domácnosti neměl ani na tuto skutečnost vliv. Jakkoliv o ukončení vztahu uvažovali častěji ti, kdo byli s partnerstvím nespokojeni, působí zde zřejmě již to, s jakým očekáváním do něj lidé vstupují. Pouze 10 % těch dotázaných, kteří považovali za ideální formu soužití život v jednom manželství, uvažovalo o rozchodu, oproti 20 % zastánců manželství vč. opakovaného a 24 % příznivců nesezdaného soužití.

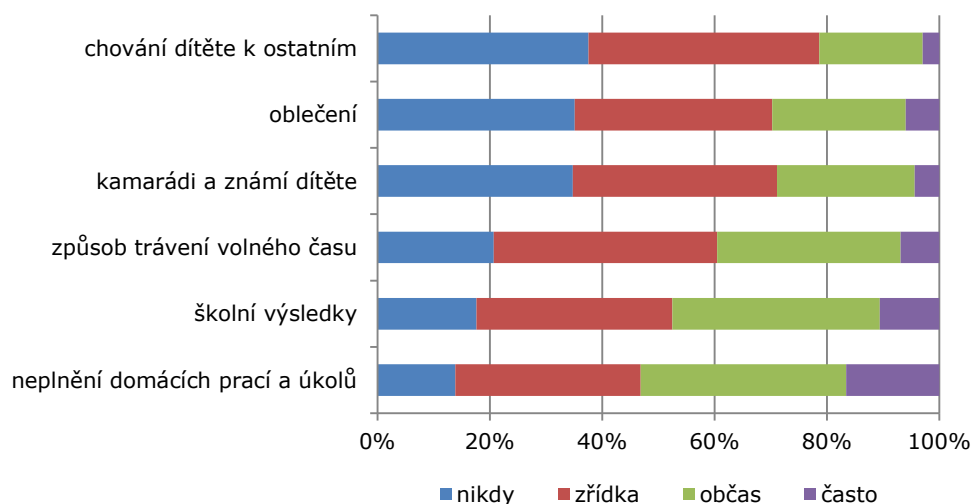
Respondenti, kteří připustili, že někdy o ukončení vztahu uvažovali, tak dosud neučinili nejčastěji proto, že konflikt byli schopni s partnerem překonat (59 %). Dalším častým důvodem byly obavy z dopadů rozpadu vztahu na děti (39 %). Až na třetím místě co do četnosti se umístily obavy z ekonomických dopadů (22 %). Ačkoli nebyl soubor respondentů uvažujících o ukončení vztahu s partnerem příliš početný, byla zde zřejmá tendence žen udržet vztah spíše kvůli obavám z ekonomických dopadů, u mužů byly naopak silnějším motivem důsledky rozchodu pro děti. Respondenti tedy poměrně dobře reflektovali stávající praxi porozvodové péče o děti, kdy muži nechtěli přijít o každodenní či pravidelný kontakt s dětmi, ženy si byly vědomy rizika zhoršení životní úrovně po rozchodu (Šatava, Jánský, 2015). Pokud se manželé, případně jeden z nich, rozhodnou svůj vztah ukončit rozvodem, pak dle českých soudních statistik podává žádost o rozvod většinou žena, s vyšší vzdělání jejich podíl stoupá. Zajímavé je, že v rozvádějících se bezdětných manželstvích podávají žádost o rozvod relativně častěji muži, v manželstvích s dětmi to bývají výrazně častěji ženy (Vohlídalová, 2010). Zdá se, že **ačkoli se matky vystavují riziku zhoršení ekonomické situace po rozvodu, vnímají konfliktní prostředí častěji než muži jako nepříznivé pro život svých dětí.**

Konflikty s dětmi

Rodiče vnímají jako největší zdroj konfliktů s dětmi v posledních 12 měsících²⁴ (graf č. 2.5.10) **neplnění domácích úkolů a prací** (86 % respondentů takový konflikt alespoň jednou zažilo), **školní výsledky** (82 %) a **způsob trávení volného času** (79 %). Méně běžné jsou spory týkající se kamarádů a známých dítěte (65 %), oblečení (63 %) a chování dítěte k ostatním (63 %). Je však nutné podotknout, že konflikty mezi rodiči a dětmi nejsou na denním pořádku, jak by se mohlo na první pohled zdát. Pokud se konflikty na dané téma v posledním roce vůbec odehrávaly, pak respondenti zpravidla udávali, že k nim docházelo jen „zřídka“, nebo „občas“. Varianta „často“ byla u všech typů konfliktů, které někdy nastaly, zastoupena nejméně.

²⁴ Dle odpovědí na otázku „Jak často jste v uplynulých 12 měsících měli s dětmi konflikty týkající se následujících témat?“

Graf č. 2.5.10 **Příčiny konfliktů s dětmi v posledních 12 měsících (%)**

Zdroj: RSF 2016

S výjimkou chování dítěte k ostatním se u všech příčin neshod jako statisticky významný ukazuje počet dětí žijících ve společné domácnosti s respondentem. **Nejčastěji zažívají konflikty respondenti se třemi a více dětmi, jako nejméně konfliktní se zdají být rodiny s jedním dítětem**, kde jsou běžnější pouze konflikty ohledně oblečení.

Matky a otcové se v hodnocení konfliktů s dětmi neliší vyjma nesouhlasu s kamarády a známými dítěte - do konfliktů se svými dětmi se kvůli nim dostává o něco více žen než mužů (67 % oproti 61 %).

U konfliktů ohledně chování dítěte k ostatním nebo kvůli oblečení neměl věk rodiče ve výzkumném souboru na jejich frekvenci statisticky významný vliv. Zatímco u rozporů ohledně způsobu trávení volného času, školních výsledků, kamarádů a známých dítěte, neplnění domácích úkolů a prací ano. Tyto typy konfliktů byly zpravidla nejčastější u respondentů ve věku od 40 do 45 let, popřípadě do 49 let, a nejméně časté u rodičů do 34 let. Souvisí to patrně především s věkem jejich dětí. **Všechny typy konfliktů - s výjimkou chování dítěte k ostatním - jsou totiž častější v rodinách, kde se nejmladší dítě nachází ve věku 15-19 let** (tabulka č. 2.5.16).

Tabulka č. 2.5.16 **Četnost konfliktů s dětmi dle věku nejmladšího dítěte v rodině (%)**

typ konfliktů	četnost	věk nejmladšího dítěte		celkem
		7-14 let	15-19 let	
způsob trávení volného času	nikdy	24,0	15,2	20,7
	zřídka	40,8	38,2	39,8
	občas	29,4	38,0	32,6
	často	5,8	8,6	6,9
	celkem	100,0	100,0	100,0
školní výsledky	nikdy	19,6	14,3	17,6
	zřídka	36,0	33,0	34,9
	občas	34,9	40,2	36,9
	často	9,4	12,5	10,6
	celkem	100,0	100,0	100,0
kamarádi a známí dítěte	nikdy	37,7	29,9	34,8
	zřídka	36,6	35,8	36,3
	občas	21,6	29,4	24,5
	často	4,0	4,9	4,3
	celkem	100,0	100,0	100,0
neplnění domácích prací a úkolů	nikdy	15,5	11,2	13,9
	zřídka	35,4	28,9	33,0
	občas	34,6	40,0	36,6
	často	14,6	19,9	16,6
	celkem	100,0	100,0	100,0
oblečení	nikdy	37,9	30,5	35,1
	zřídka	34,3	36,6	35,2
	občas	21,5	27,5	23,7
	často	6,3	5,4	6,0
	celkem	100,0	100,0	100,0

Zdroj: RSF 2016

Analýza ukázala, že **respondenti, kteří hodnotili úroveň své domácnosti z hlediska majetku, nemovitostí, úspor apod. jako chudou, se s dětmi v rodině nehledě na příčinu konfliktu hádají častěji** než ti, kteří ji vnímají jako bohatou nebo jako ani bohatou, ani chudou. Nejen že u všech sledovaných konfliktních témat statisticky významně větší podíl respondentů považujících vlastní domácnost za chudou uvedl, že v posledním roce na dané téma měli s dětmi neshody, i jejich frekvence byla vyšší - výrazně častěji se v jejich odpovědích vyskytovaly varianty „občas“ a „často“.

Větší či menší statisticky významné **rozdíly** se objevují u všech témat konfliktů **podle výše vzdělání ženy**. Oproti rodinám, kde má žena nejvýše maturitu, respondenti z rodin s ženou vysokoškolačkou častěji u jednotlivých typů konfliktů volili varianty „nikdy“ nebo „zřídka“. Naproti tomu vzdělání mužů se u konfliktů s dětmi promítá pouze tam, kde jde o školní výsledky. Zatímco v rodinách, kde jsou muži se základním vzděláním nebo bez maturity, konflikty s dětmi ohledně jejich školních výsledků nastávaly „často“ nebo „občas“ v 54 % případů, u rodin s muži s vysokoškolským vzděláním to bylo ve 41 %.

S výjimkou chování dítěte k ostatním a neplnění domácích prací a úkolů se u všech typů konfliktů projevují statisticky významné rozdíly v řádu několika procentních bodů v závislosti na typu rodiny - manželská soužití, nesezdání partneri nebo jeden rodič s dítětem/děťmi. Respondenti, kteří s dítětem žijí bez partnera, u jednotlivých typů problémů nejméně často uváděli odpověď „nikdy“ a častěji než ostatní vybírali odpověď „občas“, popřípadě „často“. V neúplných rodinách jsou tedy konflikty ohledně způsobu trávení volného času, školních výsledků, oblečení, kamarádů a známých dítěte pociťovány nejintenzivněji.

Ohrožení dětí negativními jevy

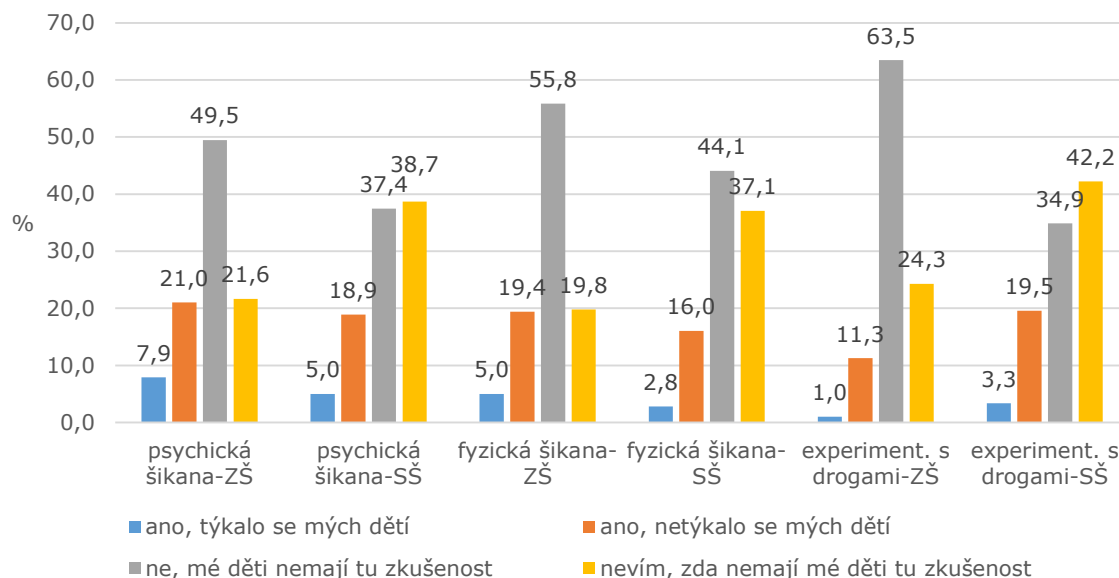
V dnešní době patří k otázkám, které si rodiče kladou, když chtějí zabezpečit výchovu a socializaci dětí, zda a nakolik jsou jejich děti ohroženy negativními jevy, jmenovitě šikanou a experimentováním s drogami.

Podle šetření RSF 2016 mezi rodiči dětí školního věku a starších nezaopatřených dětí **mají přibližně ve čtvrtině rodin děti zkušenost s některými negativními jevy** – graf č. 2.5.11²⁵. Častěji je to problém dětí z neúplných rodin (byť se slabou statistickou významností). Prokazatelně se však s tímto problémem potýkají vícedětné neúplné rodiny. Vlastní zkušenost dítěte s psychickou šikanou v době docházky na základní školu deklarovalo 18 % osamělých rodičů se třemi a více dětmi oproti průměrným 8 %, fyzickou šikanu uvedlo 14 %, resp. 5 % a nějakou zkušenost s drogami 4 % oproti průměrnému 1 %. V případě dětí jako studentů středních škol byl podobný rozdíl zjištěn jen u fyzické šikany (6 %, resp. 3 %). Nebyla prokázána závislost na vzdělanostní úrovni rodičů.

Zatímco výskyt šikany mezi dětmi není vázán na velikost bydliště, četnost experimentování s drogami na základních školách je slabě nadprůměrná v obcích o velikost 1-5 tisíc obyvatel²⁶, kde je ale nejvíce i těch rodičů, kteří vylučují takovou možnost u svých dětí.

²⁵ Otázka zněla: „Když Vaše dítě/děti chodily na základní/střední školu, setkaly se ve škole nebo mimo školu s těmito jevy?“ Zjišťována byla jen pasivní zkušenost, u níž lze předpokládat větší spolehlivost odpovědí. Vyjmenována byla: psychická a fyzická šikana a užívání/experimentování s drogami. Nabídnuty byly odpovědi: 1. ano, týkalo se to mého dítěte/některého z mých dětí osobně
2. ano, ale netýkalo se to mého dítěte/žádného z mých dětí osobně
3. ne, moje dítě/naše děti se s tím určitě nesetkaly
4. myslím, že ne, ale mohlo (by) se to stát, aniž bych o tom věděl/a

²⁶ Zjišťována byla velikost místa bydliště rodiny, nikoliv velikost obce, v níž sídlily dětmi navštěvované školy. V případě základních škol, a ve větších městech často i středních, lze předpokládat převažující shodu sídel.

Graf č. 2.5.11 **Zkušenosti dětí starších šesti let s šikanou a drogami (%)**

Zdroj: RSF 2016

Zkušenosti s negativními jevy přibývá s věkem dětí, měřeno věkem nejmladšího dítěte v rodině, byť ne výrazně. Za zmínku stojí vzrůst nejistoty rodičů ohledně kontaktu jejich dětí s drogami a ohrožení šikanou, když děti přestoupí na střední školu. Z pohledu věku nejstaršího dítěte v rodině (tabulka č. 2.5.17) lze vidět jednak očekávané rozdíly mezi dětmi na základních a středních školách a jednak rozdíly mezi věkovými skupinami v rámci těchto vzdělávacích stupňů, což platí hlavně pro děti po ukončení základní školy. Markantní je to u drogových zkušeností dětí. Pokud rodiče vyjadřují zkušenosti s problematikou negativních jevů při docházce na základní školu za všechny své děti (tedy i zpětně za děti aktuálně starší), pak v případě psychické šikany je větší rozdíl mezi prvním a druhým stupněm základní školy než mezi tímto stupněm a středními či vyššími školami. Míra osobních zkušeností s touto šikanou je tedy podobná na druhém stupni ZŠ jako na středních školách s maturitou či bez a na vyšších školách (okolo 8 % oproti necelým 7 % na prvním stupni ZŠ). Výskyt experimentování s drogami vzrůstá postupně a je nejčastější na pomaturitních stupních vzdělávání.

Zjištění našeho šetření naznačují i vývoj v čase. Kromě experimentování s drogami mají současní žáci základních škol negativní zkušenosti častěji, než měli dnešní středoškoláci (příp. vysokoškoláci) v době, kdy navštěvovali základní školu.

Tabulka č. 2.5.17 **Podíly rodin dle zkušeností dětí s vybranými negativními jevy (%)**

aktuální věk nejstaršího dítěte	psychická šikana		fyzická šikana		experimentování s drogami	
	vlastní zkušenost dítěte	rodiče rozhodně odmítají vlastní zkušenost dítěte	vlastní zkušenost dítěte	rodiče rozhodně odmítají vlastní zkušenost dítěte	vlastní zkušenost dítěte	rodiče rozhodně odmítají vlastní zkušenost dítěte
zkušenost dětí na základních školách *						
7-9 let	5,8	66,5	4,7	71,9	0,0	83,1
10-14 let	8,4	49,4	5,3	54,0	0,8	67,2
15-17 let	8,7	48,4	5,2	53,8	1,1	56,8
18-26 let	8,0	40,7	4,8	49,9	1,7	53,5
zkušenost dětí na středních a vysokých školách						
15-17 let	5,0	41,9	1,6	49,3	1,3	38,2
18-26 let	5,8	29,3	3,2	36,1	4,7	24,9

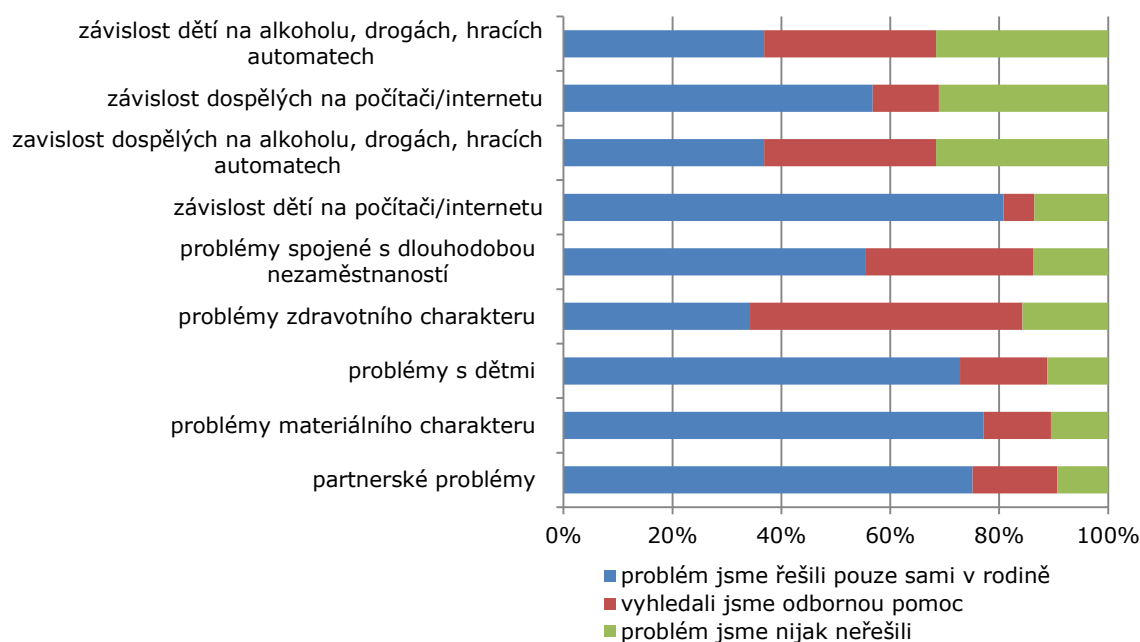
Pozn.: * v době, kdy dítě chodilo na ZŠ

Zdroj: RSF 2016

Z velkého podílu rodičů, kteří nemají velkou jistotu o tom, nakolik je jejich dítě ohroženo negativními jevy (okolo 40 % u dětí na středních školách), je zjevné, že postrádají vhodné informace a zkušenosti. Rodiče by potřebovali více znalostí o tom, jak zjišťovat ohrožení svých dětí, jak mu předcházet a zejména jak pomoci dětem, když už se potýkají s nějakým problémem. Navíc rodiče, kteří jsou informováni o potenciálních rizicích u svých dětí, pak vyvíjejí větší iniciativu při zajišťování volnočasových aktivit jako prevence negativních jevů.

Řešení problémů

Řeší-li rodina vůbec nastalé problémy, pak zpravidla vlastními silami - zejména pokud jde o závislost dětí na počítači/internetu či jiné problémy s dětmi, problémy materiálního charakteru a partnerské problémy (graf č. 2.5.12). Tendenci řešit problémy v rodině vlastními silami potvrdilo i šetření Median, Sirius (2016). Znalost organizací a institucí, které se zabývají podporou rodiny, je navíc v běžné populaci poměrně nízká - jen pětina respondentů citovaného výzkumu uvedla, že nějakou zná. Pokud rodiny respondentů z šetření RSF 2016 **vyhledaly při řešení problémů odbornou pomoc**, bylo to **nejčastěji v případě problémů zdravotního charakteru (50 %)**, **v souvislosti se závislostí** dětí nebo dospělých na alkoholu, drogách, hracích automatech (32 %) a **při problémech spojených s dlouhodobou nezaměstnaností (31 %)**. O odbornou pomoc při řešení problémů s dětmi a v partnerství požádalo 16 % těch, kterých se tyto problémy dotýkaly. Při řešení problémů materiálního charakteru ji využilo 12 % osob. Návštěvou odborníka řešilo závislost na počítači/internetu 12 % rodin, týkal-li se problém dospělých, a 6 %, šlo-li o děti. Překvapující je, že pokud jde o závislost na alkoholu, drogách nebo hracích automatech, podíl rodin, které pod tlakem tohoto problému vyhledaly odbornou pomoc, je stejný, jako těch, které jej nijak neřešily (32 %), a to jak u dospělých, tak u dětí. V případě dětí je ovšem nutné zohlednit možný vliv nízkých četností výskytu tohoto problému v souboru (N=38).

Graf č. 2.5.12 **Řešení problémů v rodině (%)**

Zdroj: RSF 2016

Nejvyšší dokončené vzdělání se projevilo jako statisticky významné pouze u strategií řešení problémů materiálního charakteru (finanční potíže, ztráta bydlení). Rodiny respondentů se základním vzděláním nebo bez maturity častěji vyhledaly odbornou pomoc při jejich řešení (17 % základní vzdělání vs. 8 % s maturitou, 6 % vysokoškolské vzdělání) a méně často je nijak neřešily (8 % základní vzdělání vs. 13 % s maturitou, 15 % vysokoškolské vzdělání).

Pokud jde o rozdíly ve strategiích řešení problémů mezi úplnými a neúplnými rodinami (tabulka č. 2.5.18), statisticky významné rozdíly se projevily u řešení problémů zdravotního charakteru (vážná nemoc, fyzické nebo mentální znevýhodnění; péče o osobu blízkou, např. rodiče), partnerských problémů a problémů s dětmi (výchovné problémy, špatné výsledky ve škole). Respondenti z neúplných rodin podle svých deklarací méně často problém řešili pouze v rodině a častěji vyhledávali odbornou pomoc. Typ partnerství (manželství vs. nesezdané soužití), pohlaví respondenta ani počty nezaopatřených dětí neměly statisticky významný vliv na frekvenci způsobů řešení problémů.

Tabulka č. 2.5.18 **Řešení problémů v úplných a neúplných rodinách (%)**

typ problémů	strategie řešení	úplnost rodiny		celkem
		úplná	neúplná	
zdravotní	pouze sami v rodině	38,6	25,9	34,3
	s odbornou pomocí	46,7	56,3	50,0
	problém nijak neřešen	14,7	17,8	15,7
	celkem	100,0	100,0	100,0
partnerské	pouze sami v rodině	79,0	72,3	75,1
	s odbornou pomocí	8,1	20,8	15,6
	problém nijak neřešen	12,9	6,9	9,3
	celkem	100,0	100,0	100,0
s dětmi	pouze sami v rodině	76,2	67,8	72,8
	s odbornou pomocí	11,7	22,4	16,0
	problém nijak neřešen	12,1	9,8	11,2
	celkem	100,0	100,0	100,0

Zdroj: RSF 2016

2.6 Životní hodnoty a postoje k rodinné politice

2.6.1 Hodnoty

Z výzkumů dlouhodobě vyplývá, že přední příčky hodnotového žebříčku obyvatel ČR zaujímá orientace na rodinu a děti (Haberlová a kol., 2005; Höhne a kol., 2010; CVVM, 2014). To se potvrzuje i v analyzovaném výzkumu, kde je pro respondenty **nejdůležitější žít pro svou rodinu a děti** a také mít dostatek času věnovat se partnerovi a dětem.²⁷ Hodnotu dostatečného času pro rodinu předstihla pouze **snaha poskytnout dětem co nejvyšší vzdělání a kvalifikaci**. Naopak, hodnota vlastního vzdělání (tj. mít co nejlepší vzdělání a kvalifikaci) je u respondentů méně důležitá než hodnota finančního zabezpečení a dobrého zaměstnání, tj. aby měl respondent dobře placenou práci, která ho baví, a aby on a jeho rodina měli hodně peněz a mohli si dobře žít. Naopak, nejmenší důležitost byla v porovnání s ostatními hodnotami přisuzována dostatku času potřebného k výkonu zaměstnání a dostatku času věnovaného přátelům a koníčkům.

Pořadí uvedených hodnot je na pomyslném žebříčku shodné u mužů i u žen, kteří se ve svých odpovědích statisticky významně odlišují jen u položky „mít dostatek času věnovat se práci a zaměstnání“, která je dle očekávání o něco důležitější pro muže než pro ženy. Výraznější odlišnosti však zaznamenáváme z hlediska nejvyššího dosaženého vzdělání respondenta, kde se jistým způsobem vydělují vysokoškoláci, pro které je co nejlepší vzdělání a kvalifikace důležitější hodnotou než mít hodně peněz a dobře placenou práci. Kromě toho vysokoškoláci přisuzují téměř všem položkám vyšší hodnotu než lidé s nižším vzděláním, resp. s narůstajícím vzděláním roste téměř u

²⁷ Nutno nicméně připomenout, že všichni respondenti výzkumu RSF 2016 mají, vzhledem k nastavení výběrových kritérií, rodinu a děti, tj. jejich orientace na hodnotu soukromé sféry je touto skutečností do značné míry ovlivněna. Porovnáme-li tyto výsledky s výsledky výzkumu, který zjišťoval mj. životní hodnoty mladých bezdětných osob, pak u nich se na prvních místech v žebříčku hodnot objevuje orientace na sféru zaměstnání a finančního zajištění (Ettlerová, 2007).

všech položek průměrné skóre důležitosti. Přesně naopak je tomu pouze u důležitosti ekonomického zajištění (konkrétně u položek mít hodně peněz a dobře si žít a mít dobře placenou práci), která se zvyšuje se snižujícím se vzděláním dotazovaného. Určité statisticky významné rozdíly se prokázaly také v závislosti na úplnosti rodiny, neboť respondenti z úplných rodin kladou větší důraz než samoživitelé na co nejlepší vzdělání jak svých dětí, tak své, i na hodnotu rodiny. Signifikantní rozdíly zaznamenáváme rovněž v závislosti na věku nejmladšího dítěte, kdy respondenti s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let přisuzují větší význam hodnotě rodiny a dostatku času na partnera a děti než respondenti, jejichž nejmladší dítě je dospívající, a tudíž výchova a péče o něj není pro rodiče již tak časově náročná. Žádné významnější odlišnosti v preferencích uvedených oblastí se naopak neprojeví v závislosti na počtu dětí ani věku respondenta.

Tabulka č. 2.6.1 **Životní hodnoty respondentů, podle pohlaví a vzdělání (průměrné skóre důležitosti na škále 1 až 5)**

	celkem	pohlaví		vzdělání		
		muž	žena	ZŠ, bez maturity	maturita	VŠ
Žít pro svou rodinu a děti	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,5
Poskytnout dětem co nejlepší vzdělání a kvalifikaci	4,3	4,3	4,3	4,2	4,3	4,5
Mít dostatek času věnovat se partnerovi a dětem	4,3	4,2	4,3	4,2	4,3	4,4
Mít práci, která je dobře placená	4,1	4,2	4,1	4,2	4,1	4,1
Mít práci, která mě baví	4,1	4,2	4,1	4,0	4,1	4,2
Mít hodně peněz a dobře si žít	3,9	3,9	3,9	4,0	3,9	3,8
Mít co nejlepší vzdělání a kvalifikaci	3,8	3,9	3,8	3,6	3,9	4,2
Mít dostatek času věnovat se práci a zaměstnání	3,6	3,7	3,6	3,6	3,6	3,7
Mít dostatek času na přátele a koníčky	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,7

Pozn.: Respondenti odpovídali na pětibodové stupnici (1-nejméně důležité, 5-nejvíce důležité), uvedené hodnoty jsou aritmetickým průměrem vypočítaným ze všech odpovědí na jednotlivé výroky

Zdroj: RSF 2016

Nyní se zaměříme na vybrané výroky vztahující se k dělbě rolí v rodině a genderové rovnosti partnerů v pracovní i rodinné sféře, k hodnotám placené práce ve vztahu k neplacené péči v rodině a též k hodnotám úplné rodiny v tradičním pojetí.

Naprostá většina námi dotázaných rodičů se **přiklání spíše ke genderové rovnosti partnerů** než k tradiční dělbě rolí mezi mužem a ženou (kdy je muži přisuzována role živitele rodiny a ženě role pečovatelky o rodinu a domácnost), což zcela zřetelně vyplývá z výpovědí vztahujících se ke všem výroky na toto téma, zobrazených v tabulce č. 2.6.2. **Podle více jak devíti desetin respondentů by měli mít oba partneři stejnou možnost věnovat se svému zaměstnání.** Ženy, stejně jako vysokoškolsky vzdělaní respondenti, vyjadřují s tímto výrokem častěji rozhodný souhlas, muži a osoby se vzděláním bez maturity naopak častěji s tímto názorem nesouhlasí, i u těchto skupin je nicméně podíl nesouhlasných výpovědí poměrně nízký (nepřesahuje 12 %). Ruku v ruce s tím pak jde i názor, že **do rodinného rozpočtu by měli přispívat oba partneři**, s nímž souhlasí v podstatě stejný podíl dotázaných jako s výrokem předchozím, pouze s tím rozdílem, že tentokrát je výraznější zastoupení rozhodného souhlasu. Mezi ženami je opět ve srovnání s muži více těch, které kategoricky souhlasí, muži naopak častěji volili odpověď „spíše souhlasím“. U obou výroků se dále ukázaly statisticky významné rozdíly v závislosti na sociálně

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

ekonomickém postavení, kdy pracující respondenti častěji vyjadřovali rozhodný souhlas, nepracující respondenti (tj. ti, kteří jsou v současné době nezaměstnaní, v domácnosti nebo v důchodu) naopak rozhodný nesouhlas.

Rovnoměrná dělba rolí by dle názoru většiny našich respondentů měla mezi partnery panovat i v soukromé sféře. **Oba partneři by se dle 88 % dotázaných měli podílet na péči o děti stejným dílem a podle 81 % by se měli podílet stejným dílem i na péči o domácnost.** Ženy opět častěji než muži vyjadřovaly s egalitární dělbou rolí v rodině rozhodný souhlas, muži naopak častěji než ženy souhlasili jen spíše a zároveň také častěji nesouhlasili. Podle vzdělání ani dalších charakteristik (např. dle sociálně ekonomického postavení, věku, počtu dětí v rodině či úplnosti rodiny) se tentokrát respondenti ve svých výpovědích nijak výrazně nelišili.

Porovnáme-li uvedené výsledky se staršími výzkumy na obdobné téma, lze říci, že toto rozložení názorů je mezi českými rodiči v čase poměrně stabilní, což potvrzuje například výzkum Rodina, zaměstnání a vzdělání, realizovaný VÚPSV, v. v. i. před zhruba 10 lety (Šťastná, 2007; Höhne a kol., 2010).

Tabulka č. 2.6.2 **Souhlas s výroky týkajícími se dělby rolí v rodině a genderové rovnosti partnerů, podle pohlaví a vzdělání (%)**

	celkem	pohlaví		vzdělání		
		muž	žena	ZŠ, bez maturity	maturita	VŠ
Oba partneři by měli mít stejnou možnost věnovat se svému zaměstnání						
rozhodně souhlasím	39,4	31,3	43,2	37,1	37,9	46,4
spíše souhlasím	52,2	56,7	50,0	52,8	54,8	46,1
spíše/rozhodně nesouhlasím	8,4	11,9	6,8	10,1	7,3	7,5
Oba partneři by měli přispívat do rodinného rozpočtu						
rozhodně souhlasím	52,6	43,1	57,1	52,5	53,7	50,6
spíše souhlasím	39,4	47,4	35,6	38,6	39,1	41,4
spíše/rozhodně nesouhlasím	8,0	9,4	7,3	8,9	7,1	8,0
Oba partneři by se měli podílet na péči o děti stejným dílem						
rozhodně souhlasím	38,9	31,0	42,5	40,1	36,0	42,2
spíše souhlasím	48,8	53,0	46,9	47,3	51,4	46,7
spíše/rozhodně nesouhlasím	12,3	16,0	10,6	12,6	12,6	11,1
Oba partneři by se měli podílet na péči o domácnost stejným dílem						
rozhodně souhlasím	33,6	22,6	38,8	30,9	35,1	35,9
spíše souhlasím	47,4	51,3	45,6	48,7	46,9	46,1
spíše/rozhodně nesouhlasím	18,9	26,1	15,6	20,4	18,0	18,0

Pozn.: po vyloučení odpovědi „nevím“

Zdroj: RSF 2016

Přestože dotázaní souhlasí s tím, že ženy stejně jako muži mají mít možnost věnovat se zaměstnání a měly by přispívat do rodinného rozpočtu, drtivá většina zároveň vnímá, že **práce v domácnosti a péče o rodinu je stejně hodnotná jako práce v zaměstnání** (přičemž opět vyjadřují kategoričtější souhlas častěji ženy než muži). Znamená to, že dotazovaní rodiče uznávají jak důležitost účasti obou partnerů na pracovním trhu, tak i důležitost neplacené práce, jež je nutné vzájemně kombinovat, a to především za pomoci partnera. **I pracující matka přitom může vytvořit pro své děti stejně vřelý vztah a zajistit pocit bezpečí jako matka,**

která není zaměstnaná, na čemž se shoduje 84 % námi dotázaných matek a 78 % otců (podrobněji viz tabulka č. 2.6.3).

Tabulka č. 2.6.3 **Souhlas s výroky týkajícími se práce a rodinné péče, podle pohlaví a vzdělání (%)**

	celkem	pohlaví		vzdělání		
		muž	žena	ZŠ, bez maturity	maturita	VŠ
Práce v domácnosti a péče o rodinu je stejně hodnotná jako práce v zaměstnání.						
rozhodně souhlasím	39,2	31,1	43,0	38,8	39,3	39,8
spíše souhlasím	46,0	49,9	44,2	46,0	47,6	43,2
spíše/rozhodně nesouhlasím	14,7	19,0	12,7	15,2	13,1	17,0
Pracující matka může vytvořit stejně vřelý vztah a pocit bezpečí pro své děti jako matka, která není zaměstnaná.						
rozhodně souhlasím	35,4	28,4	38,6	32,2	36,5	39,0
spíše souhlasím	46,9	49,7	45,7	47,9	46,9	45,3
spíše/rozhodně nesouhlasím	17,7	21,9	15,8	19,9	16,6	15,7

Pozn.: po vyloučení odpovědi „nevím“

Zdroj: RSF 2016

Mezi dotázanými rodiči panuje vysoká míra shody také v tom, že **dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně**. S tímto výrokem souhlasí bezmála čtyři pětiny respondentů, častěji tentokrát souhlasí muži než ženy, což může do určité míry odrážet obavy otců z dopadů rozvodu či rozchodu rodičů na možnost pravidelného styku s dětmi, kdy dle převažující praxe jsou to především muži, kdo je z každodenní péče o děti vyloučen. S výrazně častějším nesouhlasem se v tomto případě dle očekávání setkáváme u respondentů z neúplných rodin (jimiž jsou ve většině případů ženy, což má následně vliv na rozložení souhlasných a nesouhlasných odpovědí podle pohlaví), jichž nesouhlasí bezmála dvě pětiny. Více jak devět desetin respondentů z úplných rodin naopak s tímto výrokem souhlasí. Lze přitom předpokládat, že do odlišných názorů těchto dvou skupin rodičů se promítá jejich současné rodinné uspořádání a vlastní životní zkušenosti.

V české společnosti přetrvává vysoká tolerance k rozvodům (CVVM, 2017). **Rozvod jako přijatelnou alternativu k nefungujícímu manželství s dětmi** akceptují dvě třetiny námi dotázaných rodičů, zbývající třetina s názorem, že je v pořádku, když se manželé rozvedou, i když mají děti, nesouhlasí. S výrazně častějším nesouhlasem se setkáme u mužů a respondentů z úplných rodin, respondenti z neúplných rodin oproti tomu s tímto způsobem řešení partnerské krize dle očekávání častěji souhlasí, v čemž se velmi pravděpodobně odráží osobní životní zkušenost některých z nich.

Podle dvou třetin dotázaných **je také v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez muže**. V akceptaci mateřství bez partnera se opět velmi významně odlišují ženy od mužů a respondenti z neúplných rodin od těch z úplných. Míra neshody mužů a žen je u tohoto výroku v porovnání s ostatními nejmarkantnější a promítá se i do odlišností podle pohlaví v rámci podskupiny rodičů samoživitelů. Tj. tentokrát se ve svých názorech odlišují mezi sebou i ženy a muži z neúplných rodin, kdy muži samoživitelé zastávají stejné názory jako muži z rodin úplných a míra akceptace předem plánovaného tzv. „osamělého mateřství“ je tedy zcela jednoznačně nejsilnější u matek samoživitelek. Na otázku, zda je to ovlivněno

tím, že vzhledem ke své současné situaci jsou tyto ženy k takovýmto případům tolerantnější, nebo tím, že se některé z nich v podobné situaci samy ocitly, nám charakter sebraných dat odpovědět neumožňuje. Ze staršího výzkumu na obdobné téma, provedeného výhradně mezi matkami samoživitelkami, nicméně vyplynulo, že s podobným výrokem „chce-li mít žena dítě, může jej dobře vychovávat sama, i bez muže“, častěji souhlasí svobodné matky a nejméně často ty rozvedené, u nichž se na rozdíl od svobodných žen, které si své postavení častěji samy zvolily, do postojů promítá nespokojenost s vlastním „osudem“ (Kuchařová, 2007, s. 15).

Tabulka č. 2.6.4 **Souhlas s výroky týkajícími se hodnot tradiční rodiny, podle pohlaví a vzdělání (%)**

	celkem	pohlaví		úplnost rodiny	
		muž	žena	úplná	neúplná
Dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně.					
rozhodně souhlasím	38,7	42,9	36,8	45,9	24,6
spíše souhlasím	42,7	45,3	41,5	45,1	38,1
spíše/rozhodně nesouhlasím	18,5	11,9	21,7	9,0	37,3
Je v pořádku, když se manželé rozvedou, i když mají děti.					
rozhodně souhlasím	18,6	13,2	21,1	13,8	27,4
spíše souhlasím	45,0	39,6	47,5	42,5	49,5
spíše nesouhlasím	28,0	37,9	23,4	34,5	16,0
rozhodně nesouhlasím	8,5	9,4	8,1	9,2	7,1
Je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez muže.					
rozhodně souhlasím	20,9	12,3	25,0	15,2	31,5
spíše souhlasím	44,7	37,7	48,0	43,3	47,5
spíše nesouhlasím	26,7	36,7	22,0	32,0	16,9
rozhodně nesouhlasím	7,6	13,3	5,0	9,6	4,1

Pozn.: po vyloučení odpovědi „nevím“

Zdroj: RSF 2016

2.6.2 Rodinná politika

Opatření státní rodinné politiky požadovaná rodiči dětí starších 6 let

Rodiny s dětmi ve střední fázi rodinného cyklu, které zde charakterizujeme přítomností dětí plnících povinnou školní docházku nebo připravujících se na povolání (na střední nebo vysoké škole), sdílejí z velké části preference opatření rodinné politiky shodně či podobně s rodinami s dětmi mladšími, tj. předškolního a raně školního věku (viz Kuchařová a kol., 2016). Současně se u nich očekávání od státu posunují, avšak ne příliš zřetelně, k opatřením souvisejícím s potřebami dětí v období, kdy jsou žáky základních škol či studenty středních škol. Toto období s sebou přináší např. vyšší náklady na vzdělávání a (volnočasové) aktivity dětí a také na dopravu, odívání a další (viz kapitola 2.3, též Höhne a kol., 2016; Kuchařová a kol., 2017), ale také nové nároky na komunikaci a organizaci každodenního života v rodině a rodičovské kompetence.

Rodiče i ve střední fázi rodinného cyklu očekávají od státu především finanční podporu a dostupnost bydlení. Ze seznamu patnácti vytipovaných

opatření rodinné politiky (tabulka č. 2.6.5) byly nejčastěji vybrány „daňové výhody pro rodiny s dětmi“, „dostatečně vysoké přídavky na děti a „cenově dostupné bydlení pro rodiny s dětmi“. Tyto tři položky se na prvních třech místech umístily jak při volbě (prvního) nejdůležitějšího opatření, tak při součtu jejich umístění na prvním, druhém nebo třetím místě.

Tabulka č. 2.6.5 **Priority rodičů v opatřeních rodinné politiky (%)**

	podíl umístění na 1. místě	podíl * umístění na 1. - 3. místě	podíl hodnocení „nejméně důležité opatření“
daňové výhody pro rodiny s dětmi	33,2	50,1	1,7
možnosti částečných úvazků a pružné pracovní doby pro rodiče s dětmi	8,3	24,1	2,4
dostatečně vysoké přídavky na děti	17,6	39,1	2,7
přídavky na děti pro všechny rodiny (bez rozdílu příjmů)	5,8	19,9	6,4
bezplatné školní pomůcky požadované školou	6,4	25,3	5,1
cenově dostupné bydlení pro rodiny s dětmi	13,4	38,1	2,1
zavedení povinnosti zaměstnavatele poskytovat matkám nebo otcům dětí do 10 let 2-3 dny volna ročně na rodinné záležitosti	1,9	10,7	5,9
kvalitní pracovně-právní ochrana rodičů v zaměstnání garantovaná zákoníkem práce	2,4	12,5	4,1
dostatek zařízení pro pobyt školních dětí v době po vyučování (např. družiny)	2,1	10,9	2,0
cenově dostupné volnočasové aktivity pro školní děti	3,6	24,3	3,9
kvalitní poradenství pro rodiče při výchově dětí	0,3	3,1	14,2
dobrá dostupnost služeb a zařízení pro staré lidi s kvalitní péčí a přijatelnými cenami	2,0	13,1	4,7
finanční podpora nákupu služeb pro domácnost jako úklid, praní apod.	0,7	4,0	31,3
otevřené družiny nebo podobná zařízení o prázdninách (pro děti pracujících rodičů)	1,4	10,3	5,4
(preventivní) opatření proti kontaktu dětí a mládeže s alkoholem, drogami apod. a experimentování s nimi	0,9	4,7	8,2
celkem	100,0	x	100,0

Pozn.: * uvedené podíly se celkově nesčítají, protože jde o souhrn tří umístění pro každou položku

Zdroj: RSF 2016

Preferenční zájem o finanční podporu logicky odráží vysoké finanční nároky na zabezpečení všech potřeb dětí a nelze jej úplně interpretovat jako nižší zájem o další formy pomoci. Zájem o všechny formy státní pomoci bývá až na výjimky celkem vyrovnaný a při způsobu dotazování, který byl zvolen v šetření RSF 2016, jsou respondenti nuceni seřadit své preference do pořadí, ačkoliv mohou vnímat uvedená opatření jako rovnocenně důležitá.

Přesto je trochu překvapující velmi nízký zájem o poradenské, příp. mediační, služby, zvláště v době vysoké rozvodovosti a vzhledem k náročnému plnění výchovné funkce rodiny (např. s dítětem v pubertálním věku, v době stále více reflektovaného nebezpečí možných negativních dopadů rozvoje internetu a sociálních sítí apod.). České rodiny stále nepovažují zřejmě služby tohoto typu v moderní společnosti za potřebné, dostatečně efektivní a nestigmatizující pro rodiny s problémy, pokud nejsou spojeny s neadekvátními předsudky, což u nás asi často bývá. Systém služeb pro děti

a rodiny přitom vykazuje řadu závažných deficitů, které komplikují jeho dostupnost a efektivitu (viz Kuchařová a kol., 2017). Podobně se dnes zdá těžko pochopitelné, že rodiny nemají zájem o podporu služeb pro domácnost, které by měly potenciál podpořit sladování rodiny a zaměstnání jako doplňkový nebo komplementární nástroj k dnes požadovaným opatřením, jako jsou zkrácené úvazky (dlouhodobě obtížně prosazované) apod.

Naopak se v datech RSF 2016 opětne ukazuje **bydlení jako jedna ze stěžejních subjektivně vnímaných** (protože i objektivně působících) **podmínek** nejen zakládání rodiny, ale **rodinného života vůbec** (viz též Kuchařová a kol., 2016, Höhne a kol., 2016; Median, Sirius, 2016). S rostoucím věkem dětí se zvyšuje potřeba dosažení žádoucí či optimální kvality bydlení v zájmu prostorového a „provozního“ komfortu všech členů rodiny. Potřeby dětí, jako je soukromí či prostor pro studium a volnočasové aktivity, se rozrůstají. I ty rodiny, jež „zvládly“ zajistit pro sebe bydlení v době péče o děti nejútlejšího věku, řeší ve střední fázi rodinného cyklu např. možnosti získání bytu nebo úpravy stávajícího bytu adekvátněji aktuálním/měním se potřebám. Jak ukázala analýza bydlení ve Zprávě o rodině (Kuchařová a kol., 2017), převažující zájem o vlastnické bydlení se realizuje pokud možno již v počátečních fázích formování rodiny a pokud se jej hned zpočátku nedaří docílit, usilují rodiny o přechod od nájemního bydlení na vlastnické ve střední fázi rodinného cyklu (více v kapitole 1.2.3). Bydlení je výraznou nákladovou položkou i v případech, kdy rodiny neřeší zásadní změnu v této oblasti. **Náklady na bydlení**, jakkoliv jsou ovlivněny různými faktory (typem bytu, velikostí rodiny atd.), **jsou trvale jednou z nejvyšších položek rodinného rozpočtu, a tak rodiny ve všech fázích rodinného cyklu vítají (finanční) podporu v této oblasti.**

Preference opatření rodinné politiky se neliší podle individuálních charakteristik dotázaných rodičů a většinou ani podle sociodemografických charakteristik rodin²⁸. Výjimkou je úplnost rodiny, skladba rodiny podle počtu ekonomicky aktivních členů a příjmová úroveň domácnosti. V případech nepracujících dotázaných osob, jejich partnerů, příp. dalšího dospělého člena rodiny, je vykazován vyšší zájem o finanční či materiální podporu státu. Odlišnost samoživitelů spočívá jen ve vyšší preferenci dávek oproti daním (zejména u nepracujících samoživitelů) ve srovnání s rodiči žijícími v páru, kteří upřednostňují úlevy na daních (zejména jsou-li aktuálně ekonomicky aktivní).

Celkové zaměření rodinné politiky

Základní otázkou o roli rodinné politiky státu je, do jaké míry obyvatelé žádají autonomii soukromé sféry rodiny a do jaké míry požadují nebo připouštějí státní ingerenci. Z předchozích výzkumů (zaměřených na různé typy rodin) víme, že se tyto postoje liší z hlediska toho, na jaké členy rodiny (příp. na jaké problémy rodiny) se státní asistence zaměřuje. Obecně platí, že zatímco rodiny s (malými) dětmi žádají větší autonomii, rodiny se seniorem nebo zdravotně postiženým členem očekávají větší pomoc od státu. Rozdíl je také v tom, nakolik lidé vyžadují finanční nebo nefinanční pomoc. V prvním případě je větší role připisována státu než v případě druhém.

V šetření RSF 2016 jsme zjišťovali názory na žádoucí míru podpory státu pro rodiny jednak z hlediska zabezpečení péče o děti nebo o seniory a jednak z hlediska

²⁸ Pro zjišťování korelací byl vytvořen nový znak, který seskupuje 15 sledovaných položek do sedmi skupin: 1. daně, 2. dávky (příspěvky na dítě), 3. bydlení, 4. zaměstnání a volno na péči, 5. finanční dotace služeb, 6. nabídka služeb a volnočasových aktivit, 7. pomoc při výchově. .

odpovědnosti státu zajistit jistou finanční úroveň rodinám. Zjištění ukazuje tabulka č. 2.6.6²⁹. I u rodičů ve střední fázi rodinného cyklu se potvrdil o něco vyšší požadavek na pomoc státu pro seniory oproti očekávání pomoci rodinám s dětmi. V obou případech však je větší zodpovědnost přisuzována rodině. Trochu překvapivě to platí i ohledně řešení vážných finančních potíží rodin (bez ohledu na to, zda v nich je „potřebným“ členem dítě nebo senior).

Tabulka č. 2.6.6 **Názory na roli státu při podpoře rodin v plnění jejich funkcí**

	... jejich rodiny	podíl voleb střední hodnoty (4)	... státu	průměr
	podíl voleb 1+2		podíl voleb 6+7	
zajištění potřeb starých lidí je větší...	22,0	29,8	14,2	3,75
zajištění potřeb nezletilých dětí je větší...	39,6	24,4	6,6	3,04
řešení vážných finančních potíží rodiny je větší...	40,4	25,1	6,4	3,02

Pozn.: respondenti měli volit číslo mezi 1 (rodina) a 7 (stát), aby vyjádřili svůj názor na roli rodiny či státu v uvedených oblastech

Zdroj: RSF 2016

Mladší lidé se přiklánějí k větší roli státu, s věkem pak roste uznání nezávislosti rodiny na státu. Totéž platí o vlivu vzdělání, kdy úlohu státu uznávají spíše méně vzdělaní lidé. A také spíše ženy než muži, i když rozdíl není velký.

Podíváme-li se na tyto názory z hlediska toho, v jakém rodinném uspořádání lidé žijí, vliv zde není jednoznačný. Větší je odlišnost postojů dotázaných podle toho, zda se jedná o samoživitele, kteří se přiklánějí k větší roli státu, nebo o osoby žijící v manželství či partnerství. Naopak, roli nehraje to, zda rodina žije s dalšími příbuznými v jedné domácnosti. Pouze jsou-li dalšími členy prarodiče, roste zájem o podporu státu. Přiklání-li se rodiče na stranu státu, většinou stále přikládají určitou váhu i rodině. V případě dotázaných z rodin, kde není žádný ekonomicky aktivní člen, je příklon k potřebě státní intervence při finančních potížích zřetelnější (průměrné hodnocení 4,74 a jde-li o nepracujícího samoživitele, pak 4,88). Názory lidí žijících v obcích různé velikosti se signifikantně neliší.

Autoři rodinných politik si kladou otázku, jaká forma podpory rodin je nejefektivnější, a to jak z hlediska účelnosti vynaložených prostředků, tak z hlediska dosažení žádoucího efektu v plnění funkcí rodiny³⁰. Jde o to, poskytnout rodinám podporu, nikoliv vytvářet závislost na úkor vlastní odpovědnosti. V obecné rovině je hledána vyváženost mezi finanční a nefinanční podporou rodin či vyváženost různých forem finanční podpory.

Jak bylo zmíněno, rodiče školních a studujících dětí obdobně jako rodiče dětí mladších **mírně upřednostňují různé formy peněžní podpory**. Platí to obecně, tj. téměř shodně pro muže i ženy a velmi podobně pro rodiče z rodin různých charakteristik (např. dle počtu a stáří dětí, míry ekonomické aktivity rodičů). Nevelký je také vliv věku a vzdělání rodičů a též úplnosti rodiny. Různí se však názory mezi

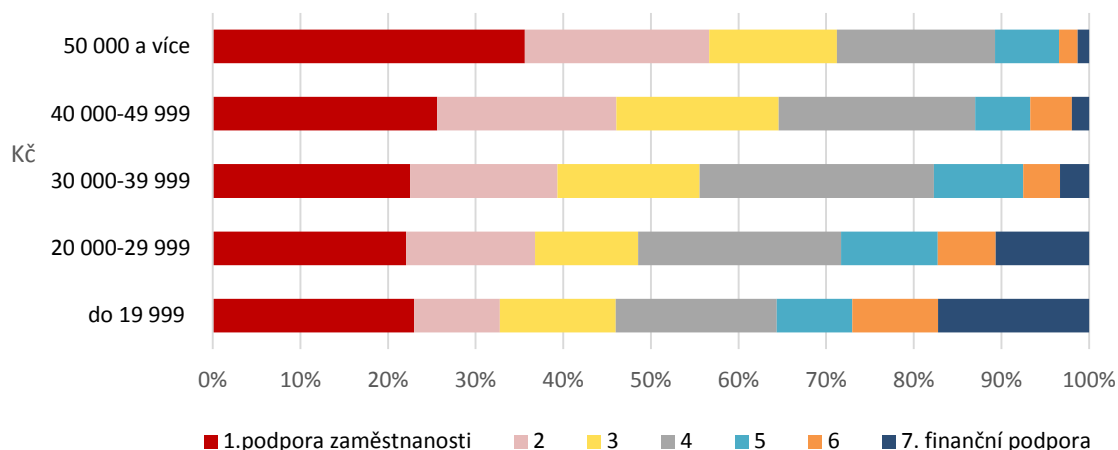
²⁹ Respondenti se měli vyjádřit na sedmistupňové škále, zda souhlasí s výrokem vlevo nebo vpravo.

³⁰ Míněno v tom smyslu, že opatření rodinné politiky by měla podpořit žádoucí (z hlediska potřeb členů rodiny) způsoby plnění rodinných funkcí, nikoliv, pokud možno, v zájmu krátkodobých efektů zkomplikovat hlavní obsah těchto funkcí. Např. podpořit schopnost příjmově zajistit rodinu nebo schopnost zajistit jí bydlení, nikoliv dávkami či „naturáliemi“, řešícími akutní deficit, v důsledku demotivovat vlastní aktivitu.

2. Obraz rodiny ve střední fázi ve výběrovém šetření

rodinami s odlišnou příjmovou úrovní. Pokud je nižší, rodiče výrazněji upřednostňují finanční podporu, a to jak oproti incentivům zaměstnanosti (graf č. 2.6.1), tak i (méně) oproti službám pro rodiny (graf č. 2.6.2).

Graf č. 2.6.1 **Preference základních oblastí podpory rodin v rodinné politice podle rodinného příjmu – zaměření na podporu zaměstnanosti nebo finance (%)**

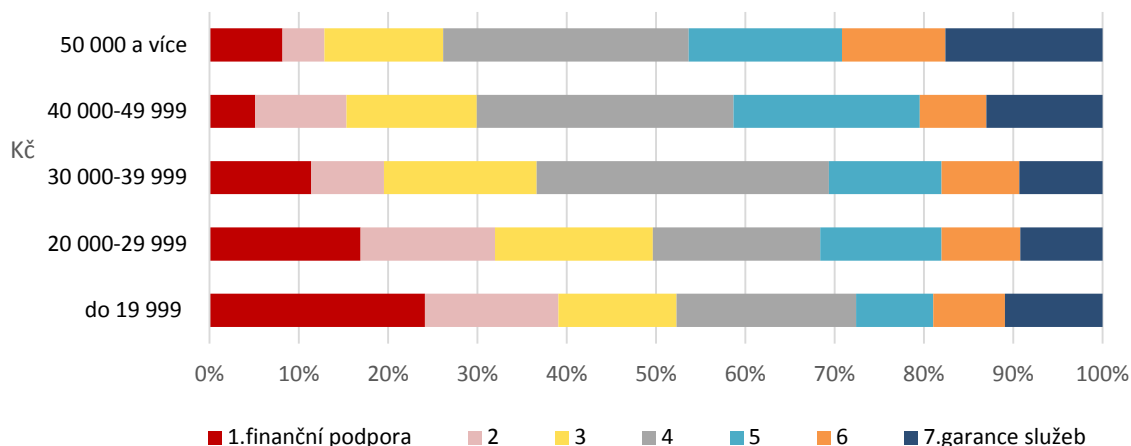
Zdroj: RSF 2016

Zájem spíše o peněžní pomoc než o podporu zaměstnanosti vyjadřují více samoživitelky (samoživitelé) a také starší rodiče. Naopak, výše vzdělání koreluje s větším zájmem o asistenci při získávání vhodného zaměstnání.

Vzdělání a úplnost rodiny hrají analogickou, a stejně statisticky ne výraznou, roli při posuzování potřebnosti finanční podpory proti nabídce služeb péče o děti (graf č. 2.6.2). Na volbu „peníze vs. služby“ nemá dle zjištění výzkumu vliv počet a stáří dětí, podobně jako je tomu u volby „peníze vs. zaměstnanost“. O služby však projevují větší zájem zaměstnané ženy, které je aktuálně potřebují, zatímco když ženy nepracují, je pro ně přínosnější finanční podpora. Celkově se zjištěné názory rodičů dětí školního a studijního věku neliší od názorů rodičů dětí předškolních a raně školních, zjišťovaných v roce 2015 (viz Kuchařová a kol., 2016³¹). Rodiče nejmenších dětí se však zřetelněji odlišovali ve sledovaných názorech podle toho, zda pečují o děti v páru nebo jsou samoživitelé (ti více preferují finanční pomoc), což u rodičů školních a starších dětí neplatí.

³¹ Oproti zjištění z roku 2006, připomenutého v této publikaci, se v obou novějších šetřeních ukazuje posun k většímu zájmu o služby.

Graf č. 2.6.2 **Preference základních oblastí podpory rodin v rodinné politice podle rodinného příjmu – zaměření na finance nebo služby (%)**

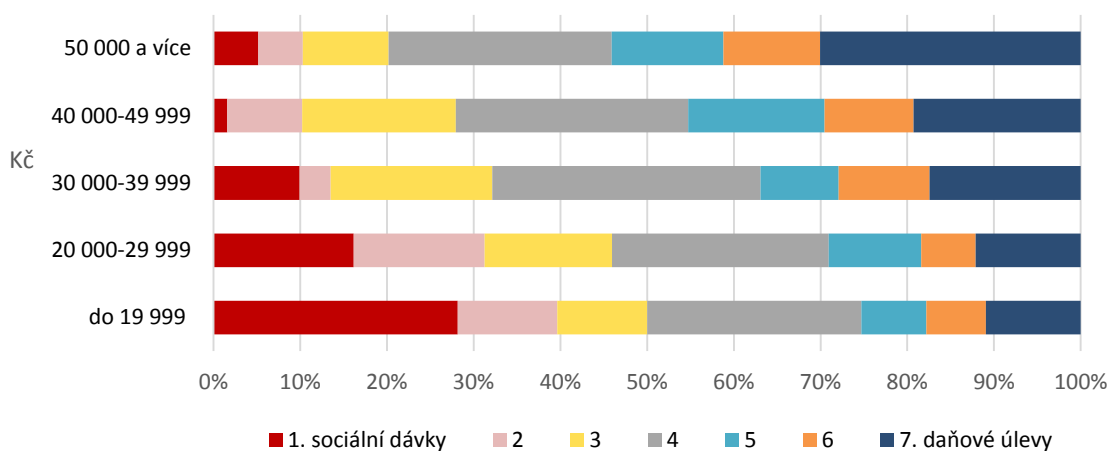

Zdroj: RSF 2016

Nejmarkantnější rozdíl v názorech lidí s různou příjmovou úrovní je v porovnání názorů na formu finanční pomoci rodinám, zda skrze dávky nebo daně (graf č. 2.6.3). Ač obecně je projevován větší zájem o daňové slevy, rodiče s nižšími příjmy jsou si vědomi, že pro ně jsou univerzálněji nastavené dávkové systémy vhodnější. Také samoživitelky, většinou příjmově slabší oproti úplným rodinám, výrazně více podporují finanční pomoc formou dávek.

V těchto postojích nacházíme analogické rozložení názorů jako ve výzkumu rodičů dětí předškolních a raně školních. Tzn. celkově větší zájem o daňové slevy, ne však výrazně převažující, a vyšší preferenci daní u vzdělanějších rodičů a těch, kdo žijí v páru, zejména sezdáném.

Graf č. 2.6.3 **Preference základních oblastí podpory rodin v rodinné politice podle rodinného příjmu – zaměření na rodinné dávky nebo daňové úlevy (%)**

Zdroj: RSF 2016

Dalším základním principem, který je třeba v rámci rodinné politiky vyřešit, je otázka cílenosti nebo univerzálnosti poskytované finanční podpory a v případě cílenosti je pak otázkou jednak rozsah příjemců s nárokem na podporu a jednak definování kritérií nároku na dávku. Je to téma diskutované odbornou veřejností, pro niž by i názory laiků měly být inspirací. Pro běžnou populaci ovšem není snadné tuto otázku rozhodnout a zřejmě se v nemalé míře řídí aktuální situací rodiny.

Pokud **rodiny** žádají od státu finanční pomoc, **preferují převážně univerzálnost finančních opatření**, a to hlavně z hlediska věku a počtu dětí, jimž jsou určeny, a také z hlediska příjmové úrovně rodin (tabulka č. 2.6.7). V případě vyplácení dávek podle účelu rodiny volí spíše variantu nezohledňující konkrétní účel, než aby jim byly poskytovány dávky vázané na konkrétní potřebu. Velký podíl respondentů neměl vyhraněné názory k této otázce a volil střední hodnotu. Celkově se jako nejméně vhodné kritérium pro cílenost lidem jeví věk a počet dětí, jako vhodnější pak účelovost dávek a jejich příjmové testování.

Tabulka č. 2.6.7 **Názory na to, jak by měla být nejspíše zaměřena finanční podpora rodinám s dětmi, komu by měla být poskytována**

	podíl voleb 1+2 (univerzálnost)	podíl voleb střední hodnoty (4)	podíl voleb 6+7 (cílenost)		průměr
všem rodinám s nezaopatřenými dětmi	30,5	22,0	19,7	jen rodinám s nižšími příjmy	3,69
na nezaopatřené děti bez ohledu na věk	46,9	22,0	5,7	jen na děti předškolního věku a školní děti asi tak do 12 let	2,78
všem rodinám s nezaopatřenými dětmi	49,5	22,3	4,8	jen rodinám se 3 a více nezaopatřenými dětmi	2,69
jako jedna univerzální dávka bez určení účelu	27,9	24,5	20,1	ve formě dávek vázaných na určitý účel (školní pomůcky, školní zájezdy, mimoškolní kurzy apod.)	3,75

Pozn.: Respondenti měli volit číslo mezi 1 (univerzální podpora) a 7 (cílená podpora), aby vyjádřili svůj názor na zaměření finančních dávek podle vybraných kritérií

Zdroj: RSF 2016

Podpora cílenosti dávek roste podle výše příjmů rodiny, zejména pokud jde o účelovost dávek a také zohlednění věku dětí.

Podporují ji, a opět zejména z těchto dvou hledisek, také lidé, kteří v rámci preferencí různých opatření rodinné politiky požadovali hlavně daňové úlevy, podporu zaměstnanosti a dostupnost služeb pro děti. Zřejmě jsou to lidé, pro něž je důležitá nebo samozřejmá autonomie rodiny (pracovní příjmy daňově zvýhodněné jako hlavní zdroj příjmů, využití nerodinných služeb péče o děti v zájmu zaměstnání obou rodičů), pokud nenastane situace, kterou sami dost dobře neovlivní a mohla by dopadnout na zabezpečení dětí.

Účelovost podle konkrétních potřeb rodiny o něco více než ostatní podporují rodiče z úplných rodin, ve kterých není žádný pracující člen. Je možné, že jde o názor lidí, kteří dávky chápou jako pomoc v dočasné situaci (ztráta zaměstnání), kdy se

peněz nedostává na důležité položky rodinného rozpočtu vázané na děti, ale dotázaný nepovažuje za potřebné být podporován univerzálně.

Samoživitelé více odmítají princip účelovosti rodinných dávek, u ostatních kritérií úplnost rodiny nehraje sama o sobě velkou roli. S větším počtem dětí však mírně roste podpora univerzálnosti.

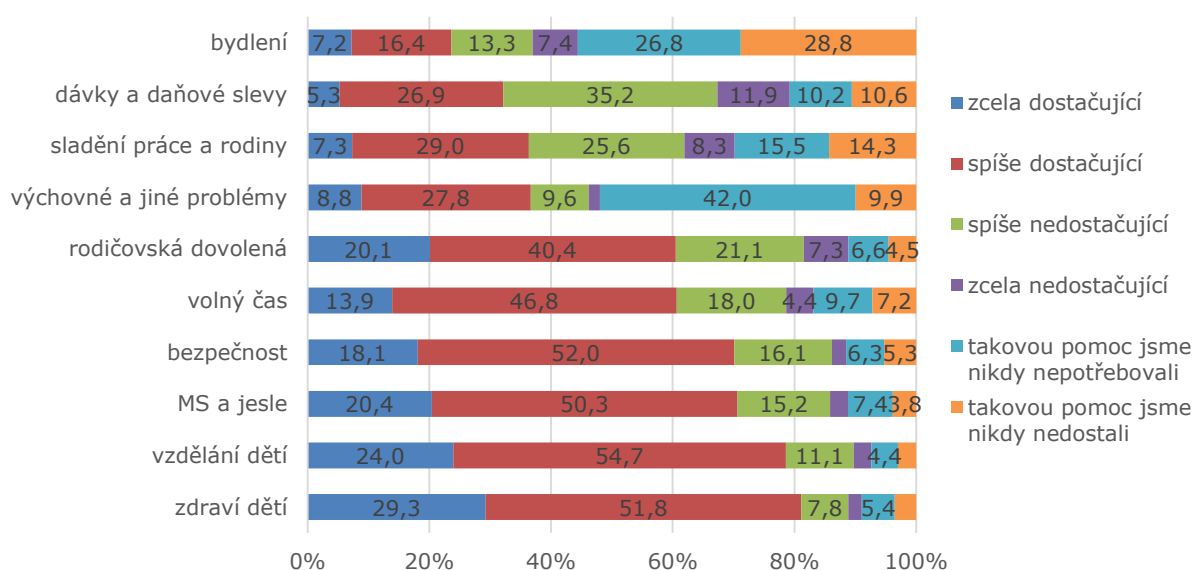
U dalších charakteristik rodiče a rodiny (vzdělání či ekonomická aktivita, věk nejmladšího dítěte aj.) nebyl zjištěn jejich vliv na názory k této otázce.

Zkušenosti rodin se společenskou podporou

V tomto šetření jsme se také pokusili zjistit, jak rodiče hodnotí dopady nebo přínosy současných opatření rodinné politiky na jejich vlastní rodinu (příp. platných opatření v předchozích fázích existence jejich rodiny). Ptali jsme se, jak lidé hodnotí pomoc či podporu, která jim byla ve vybraných oblastech poskytnuta ze strany státu, příp. obce. Celkové hodnocení ukazuje graf č. 2.6.4. U šesti položek z deseti převládá spokojenost, ve zbývajících položkách je spokojenost nižší, přičemž v případě výchovných problémů a bydlení je to ovlivněno poměrně velkým podílem rodin, které danou pomoc nepotřebovaly nebo nikdy nedostaly.

Podíl těch, kteří danou formu pomoci nikdy nedostali, je nejvyšší u bydlení (29 %), což odpovídá zanedbávání tohoto aspektu rodinné politiky a minimu opatření na podporu bydlení. Vysoký je u položky „podmínky pro sladění práce a rodiny“ (14 %), kde může zčásti jít o různý výklad takto neurčitě definované pomoci, která může nabývat různých forem. Necelých 11 % rodin uvádí, že nikdy nečerpaly daňové úlevy nebo dávky. Desetině rodin nikdy nebyla poskytnuta pomoc při výchovných problémech, přičemž zde je největší podíl rodin, které ji nikdy nepotřebovaly, a lze se v tomto případě domnívat, že tyto dvě odpovědi se překrývají.

Graf č. 2.6.4 Hodnocení podpory od státu/obce, která byla poskytnuta rodině respondenta, ve vybraných oblastech (%)

Zdroj: RSF 2016

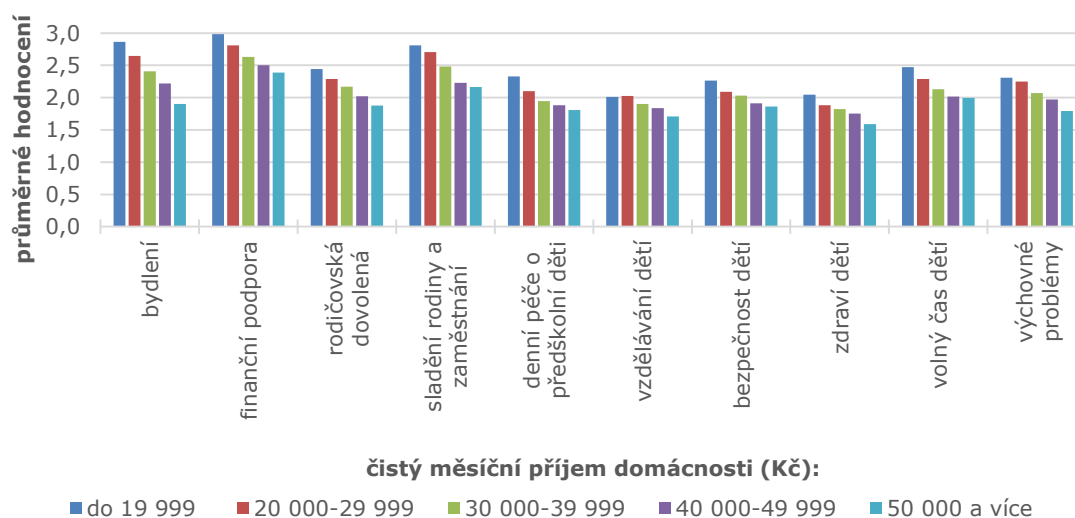
Pokud se zaměříme na to, jak se rodiny vyjadřují k podpoře a pomoci, kterou obdržely, nejvyšší spokojenost rodiče vyjadřují ohledně zdravotní péče a vzdělávání dětí. Platí to pro souhrnný podíl spokojených i pro podíl těch, kteří ohodnotili pomoc v těchto oblastech jako „zcela dostačující“. Rodiče jsou též spokojeni se zajištěním bezpečnosti svých dětí. Překvapivě vysoká je spokojenost s podporou ve formě služeb denní péče o děti, na něž se dlouhodobě snáší kritika pro jejich nedostupnost. Rodiče zřejmě zohledňují hlavně kvalitu péče, když se k ní dostali (tedy ne tolik její dostupnost). Protože největší podíl předškolních dětí navštěvuje mateřské školy, získané odpovědi vypovídají především o spokojenosti s jejich kvalitou.

Méně pozitivně jsou hodnoceny podmínky pro využití rodičovské dovolené. Přesto zde však stále převažuje spokojenost, a to navzdory dřívějšímu nastavení rodičovské dovolené, které v návaznosti na dnešní možnosti volby výše a délky rodičovského příspěvku vykazovalo určité limity. Nejkritičtěji se rodiče vyjadřují k finanční podpoře (dávky a daňové úlevy), podpoře sladování rodiny a zaměstnání a podpoře bydlení.

Hodnocení nejčastěji statisticky významně závisí na příjmu rodiny (všechny položky), na vzdělání (8 položek), na postojích k rodinné politice a míře ekonomické aktivity rodičů (po 7 položkách), dále také na věku dotázaného a na ekonomické aktivitě ženy (po 5 položkách) a konečně na velikosti místa bydliště (4 položky).

K tomu, nakolik opatření státní rodinné politiky pomohla vlastní rodině, se odlišně vyjadřovali především rodiče z rodin s různou výší celkového příjmu (graf č. 2.6.5). U všech položek klesá spokojenost spolu s příjmem rodiny. Závislost zde byla nejvýraznější v případě bydlení a také u hodnocení finanční podpory, následováno pomocí při sladování rodiny a zaměstnání v rodinách po skončení nároku na rodičovskou dovolenou. Nejnižší podmíněnost hodnocení příjmem rodiny byla zjištěna u položky vzdělání dětí a u jejich bezpečnosti.

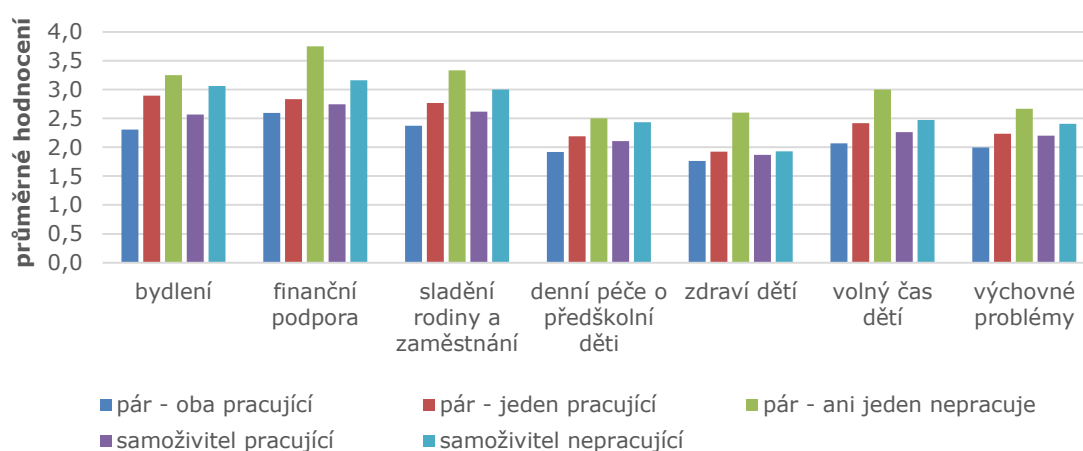
Graf č. 2.6.5 Spokojenost s podporou vlastní rodiny u jednotlivých typů opatření podle příjmu rodiny (průměrné hodnocení na čtyřbodové škále)*

Pozn.: * průměrné hodnocení na čtyřbodové škále, kde 1 = zcela dostačující, 4 = zcela nedostačující
Zdroj: RSF 2016

Odlišně hodnotí pomoc získanou od státu rodiny lišící se aktuální mírou ekonomické aktivity rodičů, tzn. který z nich je výdělečně činný. Graf č. 2.6.6 zahrnuje pouze položky, kde byla zjištěna statisticky významná závislost. Její síla byla u všech položek podobná, nejvyšší nicméně v případě podpory bydlení. U všech položek se nejvíce kriticky vyjadřují rodiče nepracující, a to zejména při hodnocení finanční podpory od státu. V rodinách s vyšší (aktuální) mírou zaměstnanosti rodičů, tj. potenciálně méně závislých na vnější pomoci, je spokojenost se společenskou podporou vyšší.

Graf č. 2.6.6 **Spokojenost s podporou vlastní rodiny u jednotlivých typů opatření podle výdělečné činnosti rodičů (průměrné hodnocení na čtyřbodové škále)***

Pozn.: * průměrné hodnocení na čtyřbodové škále, kde 1 = zcela dostačující, 4 = zcela nedostačující

Zdroj: RSF 2016

To, jak lidé hodnotili, jak jejich rodina využívá opatření rodinné politiky a jak jí pomáhají, bylo podmíněno také tím, jaká očekávání a preference vůči ní mají. Nespokojenost s finanční podporou nebo s bydlením vyjadřovali zejména ti, kteří právě tato opatření považují za nejdůležitější. Naproti tomu ti, kdo podtrhovali význam volna na péči o děti, byli s opatřeními v této oblasti celkem spokojeni (pravděpodobně tedy s délkou rodičovské dovolené). Jen o něco méně výrazně to platí o lidech, kteří v rámci rodinné politiky považují za důležitou institucionální péči o děti (v mimoškolním čase apod.).

Významnější podmíněnost nacházíme také s ohledem na velikost místa bydliště a týká se podpory bydlení, bezpečnosti dětí a poradenství (pomoc při řešení výchovných problémů). Síla závislosti u všech tří položek je obdobná. Jde o oblasti podpory, v nichž hraje větší roli lokální či regionální rodinná politika.

Závěrečné shrnutí

Cílem této studie bylo zmapovat sociálně-ekonomickou situaci rodin ve střední fázi rodinného cyklu, kterým je v systému sociální ochrany ve srovnání s rodinami s malými dětmi a rodinami se seniory věnována nejmenší pozornost. Současně se do věku povinné školní docházky dostávají silné ročníky dětí narozených ke konci minulého desetiletí, s čímž se nároky na infrastrukturu školních a dalších institucí přesouvají na ty její články, které poskytují vzdělávací, sociální a další služby podle potřeb rodin a dětí od nástupu do školy po dobu jejich nezaopatřenosti. V této fázi rodinného cyklu vznikají nové úkoly pro rodiče i širší rodinu ve výchově dětí a jejich přípravě pro budoucí život, objevují se problémy v rodinných a partnerských vztazích apod. Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu se, zejména v důsledku vyššího věku matek (otců) v době narození dětí, dostávají ještě v době péče o nezletilé děti do fáze, kdy je třeba zajišťovat péči o méně soběstačné prarodiče.

Pozornost byla nejprve věnována demografické struktuře a sociálně-ekonomické situaci rodin s dětmi z dostupných statistických dat (ČSÚ). Vlastní výběrové šetření rodin ve střední fázi rodinného cyklu se následně zaměřilo především na rodinné chování, ekonomickou situaci rodin a náročnost vybraných výdajů, sladování rodinných a pracovních rolí, vztahy v rodině a její každodenní život, na hodnotové orientace spojené s rodinným životem a na očekávání rodin v této fázi rodinného cyklu od rodinné politiky.

Početnost a strukturu rodin daného typu popisuje první část publikace na datech Sčítání lidu, bytů a domů 2011. Rodiny s dětmi staršími 6 let představují téměř dvě třetiny všech rodin se závislými dětmi v ČR, přičemž jejich podíl je vyšší v moravských krajích, zatímco v Hl. m. Praze a ve Středočeském kraji je nižší. V důsledku rozvodovosti jsou rodiny s dětmi staršími 6 let oproti rodinám s mladšími dětmi častěji neúplné. Z regionálního pohledu žije více dětí pouze s jedním rodičem zejména v Hl. m. Praze, v Karlovarském a Ústeckém kraji.

Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu mají nejčastěji jedno (nezaopatřené) dítě, v případě úplných rodin je to těsně nadpoloviční většina, ale mezi neúplnými rodinami jsou jich téměř tři čtvrtiny. Rodiny se dvěma dětmi tvoří dvě pětiny úplných, resp. jednu čtvrtinu neúplných rodin.

Výběrové šetření RSF 2016 doplňuje data sčítání o subjektivní aspekty partnerského a rodičovského chování. Pokud rodiče s dětmi žijí v úplné rodině, forma jejich rodinného soužití koresponduje s jejich představou o jeho ideální podobě. Mezi samoživiteli naplňují svoji ideální představu jen někteří. Lidé s vyšším vzděláním se chovají tradičněji - častěji uzavírají sňatek a děti se rodí až do manželství. Přetrvává poměrně vysoká vzdělanostní homogamie partnerů. Většina respondentů žijících s partnerem hodnotila svoje soužití pozitivně, a to spíše tehdy, když žili jako manželé. Za ohrožené rozvodem/rozchodem je možné považovat necelá 4 % manželství/partnerství.

V úplných rodinách žijí v průměru mladší děti než v rodinách neúplných. Manželské rodiny měly v průměru více dětí než samoživitelé i nesezdané páry, nejčastěji dvě. Pouze 60 % respondentů uvedlo, že má v současné době tolik dětí, kolik si přálo. Čtvrtina dotázaných (častěji ženy než muži) deklarovala, že má zatím méně dětí. Více spokojeni s počtem narozených dětí byli respondenti žijící v manželství, ostatní ve srovnání s nimi měli častěji jak méně, tak více dětí oproti

svým plánům. Rekonstituované rodiny, tedy rodiny, kde respondent žil s dítětem/děťmi ze svého nebo partnerova předchozího vztahu, byly častější u nesezdaných párů.

Z demografického hlediska jsou rodiny ve střední fázi rodinného cyklu pestré co do forem a historie soužití, ale celkem uniformní pokud jde o počet dětí. Ač rozdíly nejsou příliš výrazné, lidé, kteří uzavřeli stabilní manželství, lépe naplňují své partnerské a natalitní plány a (přínejmenším) v tomto kontextu jsou spokojenější. Nesezdaná soužití jsou labilnější, méně „plánovitá“ a vykazují nižší počty dětí a naplnění rodičovských plánů.

Příjmovou a materiální situaci rodin s dětmi jsme analyzovali na datech SILC a z širšího hlediska, převážně zahrnutím specifických výdajů a hodnocením jejich zátěže, na datech výběrového šetření RSF 2016. Ve střední fázi rodinného cyklu naprosto dominuje výdělečná činnost (obou) rodičů. Míra zaměstnanosti žen s nejmladším dítětem ve věku 6-14 let překračuje 86 % a je srovnatelná s mírou zaměstnanosti bezdětných žen. Případná ekonomická neaktivita již není tak často spojena s péčí o děti, důvodem bývá hlavně nezaměstnanost, ještě v pozdějším věku dítěte se přidává pobírání (starobního či invalidního) důchodu.

Úroveň příjmů příznivě ovlivňuje úplnost rodiny: přes 80 % úplných rodin má čistý příjem vyšší než 30 tisíc Kč měsíčně, naproti tomu 70 % samoživitelů má příjem do 29 tisíc Kč. V závislosti na typu soužití partnerů vykazují horší příjmovou situaci partneři žijící nesezdaně oproti manželům. Příjmy se zvyšují s přítomností dalších členů v domácnosti (kromě rodičů a dětí), a to zvláště v neúplných rodinách. Větší rozpor mezi daty SILC a RSF 2016 byl zjištěn v subjektivním hodnocení vycházení s příjmem, kdy zatímco v šetření SILC dvoutřetinová většina vyjádřila obtíže vyjít s příjmem, ve specificky zaměřeném šetření RSF 2016 téměř dvoutřetinová většina rodičů spíše žádné obtíže nedeklarovala. Na rozdíl od dat SILC se nejedná o reprezentativní výběr a některé méně početné skupiny rodin tak zde jsou nutně podhodnoceny nebo absentují.

Podpora rodin realizovaná skrze sociální dávky se uplatňuje především v rodinách s nižším počtem ekonomicky aktivních osob, v rodinách se třemi a více dětmi a v neúplných rodinách. Nejméně čerpají některou ze sociálních dávek rodiny se dvěma dětmi. Výhody daňové podpory prostřednictvím daňového zvýhodnění na dítě využívá naprostá většina rodin, resp. rodičů, nejčastěji těch pečujících o dvě děti.

S nižší úrovní příjmu, s vyšším počtem dětí, s neúplností rodiny či s chybějícími příjmy z výdělečné činnosti je spojena jak vyšší subjektivní příjmová nedostatečnost, tak vyšší riziko chudoby. Příjmová chudoba ohrožuje více samoživitele (24 %) než partnerské páry (8 %). I přes výdělečnou činnost je riziku chudoby vystavena desetina samoživitelů, v případě nepracujících se však jedná až o sedm desetin samoživitelů. Z hlediska věku dítěte jsou chudobou relativně častěji ohroženy rodiny s nejmladším dítětem školního věku.

Výsledky výběrového šetření RSF 2016 představují většinu rodin z hlediska hospodaření spíše jako bezproblémovou, současně však upozorňují na případné finanční těžkosti a možnosti každodenního vycházení s příjmem. Větší obtíže s rodinným rozpočtem deklarují rodiče z neúplných rodin a rodiny se třemi a více dětmi. Potíže s hospodařením snižují možnost něco ušetřit, neumožňují dopřát si základní potraviny či oblečení a obuv ve větším množství nebo kvalitě a zejména vytvářet si rezervy pro případ většího neočekávaného výdaje. Příjmová nedostatečnost způsobuje problémy se zabezpečením hodnotných volnočasových aktivit pro děti.

Třetina domácností hospodaří pouze s pracovními příjmy, tedy bez příjmů sociálních. V čistých úplných rodinách se to týká každé druhé domácnosti, u samostatně žijících samoživitelů jen každé desáté domácnosti. Častěji se jedná o domácnosti se dvěma dětmi. Příjmy dvou třetin domácností se tedy skládají i z dalších zdrojů, nejčastěji sociálních dávek, převážně přídavků na děti. Dvě třetiny ze všech rodin pobírajících přídávky na děti přitom další sociální dávky (konkrétně příspěvek na bydlení, dávky hmotné nouze a jiné sociální dávky) nemají. Pobírají-li rodiny kromě přídavků i některou ze jmenovaných dávek, jsou pro ně zásadním zdrojem příjmu, protože by valnou většinou (92 %) bez těchto dávek jen těžko vyšly.

Především samoživitelé, ale i rekonstituované rodiny nesezdaných partnerů jsou častými příjemci výživného. Na děti, příp. na rodiče jej dostává 64 % všech dotázaných samoživitelů (ze všech příjemců výživného tvoří samoživitelé 87 %).

Z hlediska úrovně majetku, nemovitostí, úspor apod. hodnotí dvě třetiny respondentů svou domácnost jako „ani bohatá, ani chudá“. Jsou to nejčastěji ti, kdo disponují majetkem od 500 tisíc do 3,9 milionů Kč. Za (spíše) chudé se považuje pětina domácností, jejichž majetek častěji nedosahuje ani půl milionu Kč.

Dvě třetiny domácností dokáží pravidelně měsíčně spořit nebo ušetřit něco alespoň občas. Častěji se to daří úplným (manželským) rodinám, kde oba rodiče pracují. Čtyřicetitisícové a vyšší příjmy umožňují spořit spíše pravidelně, rodiny s příjmy mezi 30 a 40 tisíci Kč ušetří alespoň občas. Příjem do 20 tisíc Kč umožňuje spořit pouze čtvrtině rodin. S možnostmi rodiny tvořit úspory je úzce spojena i její schopnost vytvářet finanční rezervy na budoucí potřeby dětí. Na budoucí finanční či materiální zajištění dětí se snaží myslet zhruba polovina rodin. Více jak třetina si to však nemůže dovolit, zbývajících desetina rodičů o finančním zabezpečení dětí do budoucna neuvažuje z jiného důvodu.

V současnosti může až sedm z deseti dotázaných rodin svým dětem zaplatit vše, co potřebují. Mezi samoživiteli je to jen polovina. Ekonomická neaktivita rodičů výrazně zhoršuje finanční možnosti rodiny. Zajištění volnočasových aktivit dětí, jak z hlediska potřebného vybavení, tak z hlediska nutných plateb, patří spolu s financováním školních a prázdninových pobytů dětí k nejvíce zatěžujícím položkám rodinného rozpočtu. Nicméně u zhruba poloviny domácností majících obtíže s finančním zabezpečením volného času dětí nesnižuje tento fakt významně spokojenost s touto oblastí v rodinném životě. Neúplnost rodiny a péče o tři a více dětí platební možnosti dobře zvládnout většinu daných výdajů na děti zhoršují.

Zajištění volnočasových aktivit dětí, ale i dospělých, potažmo celé rodiny patří k nejnákladnějším položkám rodinného rozpočtu. S obtížemi je hradí až 30 % domácností. Řadí se zároveň ke třem nejméně dostupným položkám pro rodiny, a to po dovolené a pořízení bytového vybavení, zařízení domácnosti a dalších věcí trvalé hodnoty.

Zhruba čtvrtině domácností dělá velké/určité obtíže pořízení oblečení a obuvi a placení nákladů na bydlení. Obtíže s platbami za bydlení uvedla zhruba osmina dotázaných bydlících ve vlastním bytě či domě, kdežto až polovina domácností žijících v nájemním bytě. Ve velmi tíživé situaci se nachází 1 % domácností, kterým činí velké potíže i nákup základních potravin.

Možnosti vyjít s příjmem zhoršuje existence půjček a nutnost jejich splácení. Nějakou půjčku v současnosti splácí necelá polovina domácností. Každá čtvrtá rodina splácí hypotéku - častěji rodiny s nejmladším dítětem ve věku 7-14 let, dvoudětné rodiny a (spíše čisté) úplné rodiny. Zhruba každá čtvrtá rodina splácí půjčku za pořízení předmětů používaných v domácnosti. Za posledních 12 měsíců nebylo kvůli

nedostatku financí schopno zaplatit tyto půjčky či další poplatky související s bydlením v termínu 22 % domácností.

Data SILC i data RSF 2016 dokládají, že pro rodiny se školními a dospívajícími dětmi (stejně jako pro rodiny s dětmi mladšími) je typicky převládající formou vlastnické **bydlení**. Je celkově častější v úplných rodinách, zvláště sezdáných rodičů, a ve vyšších příjmových skupinách rodin. V nájemním bytě žije zhruba každá pátá rodina s dětmi, samoživitelé častěji.

(Spolu)financování vlastního bydlení pomocí hypotéky je poměrně běžné, v průběhu rodinného cyklu se přitom rodinám daří hypoteční úvěry splácet: podle dat SILC hypotéku splácí polovina rodin s nejmladším dítětem předškolního věku, třetina rodin s nejmladším dítětem školního věku a necelá pětina rodin s nejmladším dítětem dospívajícím. Hypotečními splátkami jsou častěji zatíženy rodiny úplné, rodiny se dvěma dětmi a rodiny žijící v obcích s méně než 10 tisíci obyvateli. Téměř každému pátému respondentovi pomohli se splácením hypotéky či jiných půjček spojených s bydlením rodiče. Tato podpora jde přitom velmi často ruku v ruce s pomocí při samotném získání bydlení.

Na bydlení vydají rodiny s dětmi v průměru 6 200 Kč měsíčně. Podprůměrně nákladné jsou měsíčně vlastní byty a zejména domy a bydlení u příbuzných či známých. Naproti tomu nejvíce finančních prostředků vydají za bydlení rodiny žijící v nájemních bytech (cca 9 300 Kč), z nichž až polovina vykazuje velké zatížení rodinného rozpočtu náklady na bydlení. Zatímco v průměru je na pokrytí výdajů na bydlení potřeba pětina (disponibilních) příjmů, nájemní byty spotřebují téměř dvojnásobný podíl (39 %). Pomoc poskytovanou na zaplacení běžných nákladů na bydlení dostává od svých rodičů 15 % dotázaných. Podpora směřuje především k rodinám neúplným, rodinám s nepracujícím respondentem, rodinám s nižšími příjmy a rodinám subjektivně více zatíženým náklady na bydlení. Častější je také u rodin žijících ve smíšených domácnostech a bydlících v bytě rodičů či jiných příbuzných.

Ve sledované fázi rodinného cyklu je naprostá většina rodin spokojená s prostředím kolem místa bydliště a s vybaveností bytu. Naopak, nespokojení jsou dotázaní s velikostí bytu z hlediska potřeb jednotlivých členů rodiny, a to až pětina z nich.

Slad'ování rodiny a zaměstnání charakterizují rozdíly mezi muži a ženami. Třebaže jak muži, tak ženy věnují nejvíce času výdělečné činnosti, muži stráví v zaměstnání v průměru o zhruba 8 hodin týdně více. Naopak, objem času věnovaný ženami domácnosti a dětem je i ve střední fázi rodinného cyklu téměř dvojnásobný oproti mužům. Přitom ženy tento čas věnují spíše domácnosti a muži spíše dětem. Muži i ženy věnují nejméně času svým vlastním koníčkům a zájmům, muži však mají na volnočasové aktivity v průměru o cca 2 hodiny týdně více času.

S rostoucím věkem rodičů (a potažmo dětí) se u mužů i u žen snižuje množství času, který v průměru svým dětem věnují. Tento deficit přitom rodiče negativně pociťují. Rádi by rovněž měli více času na volnočasové aktivity. Naproti tomu bezmála dvě třetiny dotázaných mužů a žen vyjádřily spokojenost s množstvím času, který věnují výdělečné činnosti. Obdobně je tomu s objemem času věnovaném domácnosti a domácím pracím.

Zvládání pracovních povinností je snazší pro muže, avšak na úkor rodiny. Ženám se subjektivně daří propojit obě sféry. S narůstajícím vzděláním se zvyšuje podíl těch, kteří zvládají práci i rodinu bez větších problémů. Napětí při plnění pracovních a rodinných povinností pociťují častěji ženy než muži. Jako nejvýznamnější

faktor se přitom ukázal malý či žádný podíl partnera na péči o domácnost nebo při výchově a péči o děti. Dalšími nejčastějšími důvody, proč ženy pociťují ve svém životě napětí, je potřeba udržet si (nejisté) pracovní místo/podnikání a charakter zaměstnání/podnikání (o něco častěji přitom toto napětí tíží ženy z neúplných rodin). Pro muže se pak jedná o jednoznačně nejčastější důvody jejich pocitů napětí vyplývajících ze souběhu pracovní a rodinné zátěže.

Mezigenerační výpomoc je vnímána jako samozřejmost, avšak respondenti zatím většinou nebyli zatíženi dlouhodobou pravidelnou péčí o stárnoucí rodiče. Pokud ano, pak naprostá většina z poskytovatelů dlouhodobé péče deklarovala, že se pro ně jedná o významnou časovou zátěž. Na rozdíl od péče o dospělého nesoběstačného člena rodiny, péče o dlouhodobě nemocné nebo zdravotně postižené dítě většinou vyvolá nutnost určitým způsobem omezit výdělečnou činnost.

Nejčastější formou mezigenerační výpomoci je emocionální pomoc a podpora. Druhým nejčastějším typem pomoci stárnoucím rodičům je pomoc s nákupy, doprovázení k lékaři, na úřady apod., kterou poskytují více než dvě pětiny dotázaných žen a mužů, spíše však jen občas či výjimečně. Pomoc s péčí o domácnost rodičů, poskytovaná hlavně nárazově, se vyskytuje ve třetině dotazovaných rodin. Finanční a/nebo materiální výpomoc směřuje v našem výběrovém souboru častěji od prarodičů k jejich dětem nežli naopak.

Rodina – škola – volný čas představují tři vzájemně propojené sféry se zásadním významem pro socializaci mladého jedince, jejíž úspěšnost závisí na úzkém propojení těchto tří komponent. Rodiče dětí školního věku a studujících dětí poměrně úspěšně podporují jejich volnočasové aktivity v rámci zájmových kroužků apod., méně (subjektivně) úspěšní jsou v organizování společných rodinných aktivit.

Ve většině rodin děti nějakou volnočasovou aktivitu mají a věnují se jí jednou až dvakrát týdně. Především to platí pro úplné rodiny, v nichž byl vyšší podíl těch, kteří měli nějakou aktivitu tři- a víckrát týdně. Naopak, jedináčci v neúplných rodinách o volnočasové aktivity častěji neměli zájem nebo si je rodina nemohla finančně dovolit. Zda a jak často dítě navštěvuje volnočasové aktivity, souvisí s počtem dětí v rodině i s úrovní vzdělání, potažmo ekonomickou aktivitou rodičů.

Rodiče nemají dostatek času na děti, kolik by si ideálně představovali, a nejvíce postrádají dostatek času pro společné zážitkové aktivity, tj. ty, které jsou pro rozvoj dětí a soudržnost rodiny obzvláště důležité, jako jsou návštěvy kulturních a uměleckých akcí, společné výlety nebo aktivní sportovní a jiná zájmová činnost. Muži více akcentují nedostatek času na děti v oblastech, které lze charakterizovat jako „přímé výchovné působení“, např. příprava do školy, a také zřejmě ve své nespokojenosti reflektují svou méně častou přítomnost v domácnosti. Souhrnně lze ale říci, že nejméně času se rodičům dostává na „nadstavbové“ či relaxační a současně rozvojové aktivity s dětmi. Jsou to aktivity důležité pro posilování rodinné soudržnosti, vč. mezigeneračních vztahů.

Rodiče nejsou spokojeni s tím, kolik času věnují dětem v souvislosti s jejich učením a přípravou do školy. Nicméně jsou převážně spokojeni s tím, jak se školám daří naplňovat jejich výchovně-vzdělávací poslání a také se spoluprací rodičů a školy. Zdá se, že rodina může přikládat škole širší význam než jen jako vzdělávací instituci, ale i jako partnerovi v socializaci dítěte, což představuje určitý závazek škol vůči rodičům. Rodiče v ČR nemají velkou důvěru v poradenské instituce nebo se bojí

stigmatizace apod., zatímco škola by mohla např. při začínajících výchovných nebo rodinných problémech pomoci.

Rodiče vnímají nároky učitelů na děti jako celkem vysoké, a proto i zátěž, která tím vzniká vůči rodičům, vnímají jako poměrně velkou, ale převážně zvládnutelnou. Náročné se požadavky školy jeví především lidem se základním vzděláním, osamělým rodičům, ale také rodičům ve vícedětných rodinách. Přitom spolupráce s dětmi při plnění školních povinností patří k těm aktivitám, kde je deklarována vyšší míra spokojenosti s plněním rodičovské role. Platí to však méně u mužů. Tato oblast a období je v rámci tématu většího zapojení mužů do rodinného života v současném odborném i laickém diskurzu, zdá se, poněkud opomíjena.

V 67 % rodin s dítětem na 1. stupni ZŠ alespoň jedno dítě navštěvuje školní družinu. Zaměstnanost matky či obou rodičů je hlavním, nikoliv jediným důvodem docházky dětí do družiny. Pokud rodiče využívají služby družin, jsou s nimi vesměs spokojeni. Pokud rodiče nevyužívají služeb školní družiny, v necelých 60 % případů tyto služby nepotřebují. Kvalita či (finanční) nedostupnost služeb není rozhodující příčinou. Nejčastěji deklarovaným důvodem je nezáměr dětí.

Problémy v rodině se nejčastěji týkají vztahů mezi partnery, materiálního zabezpečení rodiny a výchovy dětí. Závislost každodenního života na typu rodiny se projevuje nejen v rozdílech mezi úplnými a neúplnými rodinami, ale také mezi sezdánými a nesezdánými páry. S výjimkou problémů zdravotního rázu se s potížemi častěji setkávají ti, kteří vychovávají děti bez partnera. Naopak, nejméně se s problémy ve svých rodinách potýkají respondenti žijící v manželství. Ženy (samoživitelky) jsou pravděpodobně k problémům v rodině vnímavější.

Jedním z nejčastějších témat konfliktů mezi partnery je velké pracovní vytížení (jednoho z) partnerů spojené s dobou strávenou v zaměstnání, únavou, nižším zapojením v rutinních rodinných záležitostech apod. Důvodem je jak nesoulad mezi objemem času stráveným v zaměstnání v porovnání s tím, který je věnován dětem a domácnosti (u mužů i u žen), tak také samotný počet hodin strávených muži v zaměstnání (subjektivně hodnocený jako nadměrný). Dalšími nejčastěji uváděnými příčinami neshod mezi partnery jsou výchova dětí, podíl a způsob péče o domácnost a hospodaření s penězi. Přibližně každý sedmý respondent uvedl, že někdy uvažoval o rozchodu či rozvodu se svým stávajícím partnerem.

Jako největší zdroj konfliktů s dětmi rodiče vnímají neplnění domácích úkolů a prací, školní výsledky a způsob trávení volného času. Konflikty mezi rodiči a dětmi se odehrávají zpravidla jen „zřídka“, nebo „občas“. Nejčastěji zažívají konflikty respondenti se třemi a více dětmi, jako nejméně konfliktní se zdají být rodiny s jedním dítětem, kde jsou běžnější pouze konflikty ohledně oblečení. Matky a otcové se v hodnocení konfliktů s dětmi neliší vyjma nesouhlasu s kamarády a známými dítěte (častěji tyto konflikty řeší ženy).

Subjektivně chudší rodiny, resp. rodiče, se s dětmi nehledě na příčinu konfliktu hádají častěji než ostatní. Větší či menší rozdíly se objevují u všech témat konfliktů podle výše vzdělání ženy. Vzdělání mužů se u konfliktů s dětmi promítá pouze tam, kde jde o školní výsledky. V neúplných rodinách jsou konflikty ohledně způsobu trávení volného času, školních výsledků, oblečení, kamarádů a známých dítěte pociťovány nejintenzivněji.

Přibližně ve čtvrtině rodin mají děti zkušenost s některými negativními jevy (šikana, drogy). Častěji je to problém dětí z neúplných rodin, především vícedětných. Těchto zkušeností přibývá s věkem dětí. Nejistota rodičů ohledně kontaktu jejich dětí

s drogami a ohrožení šikanou vzrůstá, když děti přestoupí na střední školu. Je zjevné, že rodiče postrádají vhodné informace a zkušenosti a potřebovali by více znalostí o tom, jak zjišťovat ohrožení svých dětí, jak mu předcházet a zejména jak pomoci dětem, když už se potýkají s nějakým problémem.

Řeší-li rodina vůbec nastalé problémy, pak zpravidla vlastními silami, bez vyhledání odborné pomoci. Ta je využívána nejčastěji v případě problémů zdravotního charakteru, v souvislosti se závislostí dětí nebo dospělých na alkoholu, drogách, hracích automatech a při problémech spojených s dlouhodobou nezaměstnaností. Respondenti z neúplných rodin podle svých deklarací méně často problém řešili pouze v rodině a častěji vyhledávali odbornou pomoc.

Rodina jako hodnota trvale zaujímá vysokou, příp. nejvyšší pozici v hodnotových orientacích. Také rodiče ve střední fázi rodinného cyklu volí mezi životními hodnotami především „žít pro svou rodinu a děti“, „poskytnout dětem co nejvyšší vzdělání a kvalifikaci“ a „mít dostatek času věnovat se partnerovi a dětem“.

Naprostá většina dotázaných rodičů se přiklání spíše ke genderové rovnosti partnerů než k tradiční dělbě rolí mezi mužem a ženou. Podle více jak devíti desetin respondentů by měli mít oba partneři stejnou možnost věnovat se svému zaměstnání. Ženy, stejně jako vysokoškolsky vzdělaní respondenti bez ohledu na pohlaví, vyjadřují s tímto výrokem častěji rozhodný souhlas. Ruku v ruce s tím pak jde i názor, že do rodinného rozpočtu by měli přispívat oba partneři. Oba partneři by se dle 88 % dotázaných měli podílet na péči o děti stejným dílem a podle 81 % by se měli podílet stejným dílem i na péči o domácnost. Ženy častěji než muži vyjadřovaly podporu genderové rovnoprávnosti v rodině a partnerství.

Mezi dotázanými rodiči panuje vysoká míra shody také v tom, že dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně. S tímto výrokem souhlasí bezmála čtyři pětiny respondentů, častěji tentokrát souhlasí muži než ženy. Opět se ale potvrdilo, že v české společnosti přetrvává vysoká tolerance k rozvodům - rozvod jako přijatelnou alternativu k nefungujícímu manželství s dětmi akceptují dvě třetiny námi dotázaných rodičů. Stejně silná je podpora osamělého rodičovství („je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez muže“). V akceptaci mateřství bez partnera se opět velmi významně odlišují ženy od mužů a respondenti z neúplných rodin od těch z úplných.

Rodiče i ve střední fázi rodinného cyklu **očekávají od státu** především finanční podporu a dostupnost bydlení. Pokud rodiny žádají od státu finanční pomoc, preferují převážně univerzálnost finančních opatření, a to hlavně z hlediska věku a počtu dětí, jimž jsou určeny, a také z hlediska příjmové úrovně rodin. V případě vyplácení dávek podle účelu rodiny volí spíše variantu nezohledňující konkrétní účel, než aby jim byly poskytovány dávky vázané na konkrétní potřebu. Velký podíl respondentů neměl vyhraněné názory k této otázce.

Nejnižší zájem byl projeven o poradenské, příp. mediační, služby. Je to zřejmě projev nedocení takových služeb, podporované jejich obtížnou dostupností i finanční náročností. Rodiny současně projevují výrazný „etos“ autonomie – vědomí, že péče o členy rodiny (seniory i děti) je především jejich záležitost, povinnost, kompetence. Na druhé straně tato potřeba autonomie se někdy projevuje tam, kde to není na místě, jako v případě omezeného zájmu o vnější pomoc jak poradenskou, když rodiny mají problémy, tak „technickou“, když rodiče obtížně stíhají péči o domácnost při současném vytížení zaměstnáním a péčí o děti či stárnoucí rodiče.

Literatura

- Bakalová, J., Boháček, R., Münich, D. 2015. *Komparativní studie věku odchodu do důchodu v České republice*. Studie 3/2015. IDEA. CERGE-EI. Dostupné z: <https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA Studie 6 2015 Vek odchodu do duchodu/files/downloads/IDEA Studie 6 2015 Vek odchodu do duchodu.pdf>
- ČSSZ. 2017. *Přehled vybraných statistických ukazatelů z agend ČSSZ. K 31. 12. 2016*. Dostupné z: <http://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/EE24C680-93C8-4D66-A8F5-391035053EDE/0/Ukazatele prosinec.pdf>
- ČSÚ. 2013. *Sčítání lidu, domů a bytů - Středočeský kraj - analýza výsledků - 2011*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/criscitani-lidu-domu-a-bytu-2011-stredocesky-kraj-analyza-vysledku-2011-woi6m1awgf>
- ČSÚ. 2014. *Kde a jak bydlí české domácnosti?* Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/kde-a-jak-bydli-ceske-domacnosti-p2eqbgkkl>
- ČSÚ. 2015. *Samoživitelky: Jak žijí a za co utrácí u nás a v Evropě?* Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/crisamozivitelky-jak-ziji-a-za-co-utraceji-u-nas-a-v-evrope>
- ČSÚ. 2016a. *Vývoj obyvatelstva České republiky - 2015*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky>
- ČSÚ. 2016b. *Porodnost a plodnost za období 2011-2015*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/porodnost-a-plodnost-2011-2015>
- ČSÚ. 2016c. *Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS - roční průměry - rok 2015*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-rocni-prumery-rok-2015>
- ČSÚ. 2017. *Česká republika od roku 1989 v číslech - 2016*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-w0i9dxmg hn#01>
- CVVM. 2014. *Jaké hodnoty jsou pro nás důležité - červen 2014?* Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a1782/f9/ov140717.pdf
- CVVM. 2016. *Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor 2016*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2030/f9/ov160315a.pdf
- CVVM. 2017. *Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor 2017*. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2177/f9/ov170320.pdf
- Dudová, R., Volejníčková, R. 2014. „Proč ženy pečují? Gender a neformální péče o seniory.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 15, č. 1, s. 41-54.
- Dudová, R. 2015. *Postarat se ve stáří. Rodina a zajištění péče o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Ettlerová, S., Kuchařová, V., Matějková, B., Svobodová, K., Šťastná, A. 2006. *Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny a zaměstnání rodičů dětí předškolního a mladšího školního věku*. Praha: VÚPSV.
- Ettlerová, S. 2007. *Rodina a zaměstnání I. Svobodní jedinci*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

- European Commission. nedat. *European semester thematic fiche. Labour market participation of women*. Dostupné z: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/2015/labour_market_participation_of_women.pdf
- Eurostat. 2016. *Percentage of part-time employment of adults by sex, age groups, number of children and age of youngest child*. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfst_hhptechi&lang=en
- Eurostat. 2017. *Employment rate of adults by sex, age groups, educational attainment level, number of children and age of youngest child (%)*. Dostupné z: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
- Haberlová, V., Kuchařová, V., Ettlerová, S., Svobodová, K., Šťastná, A. 2005. *Rodina, zaměstnání a vzdělání. Sekundární analýza dat sociologických výzkumů*. Praha: STEM, VÚPSV.
- Hamplová, D. (ed.). 2014. *Rodina a zdraví - jejich vzájemné souvislosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hasmanová Marháňková, J. 2011. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. „Sandwichová generace“ - kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory)*. Gender Studies, o. p. s. Dostupné z: http://genderstudies.cz/download/samozivitelky_sandwichova.pdf
- Höhne, S. 2017. „Změny v čerpání rodičovského příspěvku v demografických souvislostech.“ *Demografie*. Roč. 59, č. 1, s. 5-22.
- Höhne, S., Kuchařová, V., Svobodová, K., Šťastná, A., Žáčková, L. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Höhne, S., Kuchařová, V., Paloncyová, J. 2016. *Rodiny s dětmi v České republice: Sociodemografická struktura, finanční a materiální podmínky*. Praha: VÚPSV, v.v.i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_416.pdf
- Janurová, K. 2016. *Statistiky opatrovnických soudů týkající se svěření dětí do péče v souvislosti s rozvodem či rozchodem rodičů za roky 2014 a 2015*. VÚPSV, v.v.i. zpracováno pro Nadaci Naše dítě
- Jeřábek, H. a kol. 2013. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kohoutová, I. 2014. *Socio-demografická homogamie sezdáných a nesezdáných párů - 1993-2012*. ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/socio-demograficka-homogamie-sezdanych-a-nesezdanych-paru-1993-2012-muq0bgnsr3>
- Kuchařová, V., Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV.
- Kuchařová, V. 2007. *Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Kuchařová, V., Peychlová, K. 2016. *Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_411.pdf
- Kuchařová, V., Paloncyová, J., Janurová, K. 2016. *Zabezpečení životních podmínek dětí v rodinách*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Kuchařová, V., Barvíková, J., Höhne, S., Janurová, K., Nešporová, O., Paloncyová, J., Svobodová, K., Vidovičová, L. 2017. *Zpráva o rodině*. Praha: VÚPSV, v.v.i. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/30514/Zprava_o_rodine_2017.pdf

- Lux, M. 2015. *Jak se Češi rozhodují na trhu bydlení? Proč je důležité, že naše volby nejsou zcela podle představ ekonomů?* In: Tisková zpráva k tiskové konferenci „Češi na trhu bydlení a jak řešit bytovou nouzi: sociální bydlení jinak.“ konané 24. 11. 2015 v rámci Strategie AV 21. Dostupné z: http://seb.soc.cas.cz/images/tiskovky/socialni_bydleni_2015/tiskova_zprava.pdf
- Maříková, H., Vohlídalová, M. 2012. „Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 2, s. 3-15.
- Median, Sirius. 2016. *Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha: Median, s. r. o. a Nadace Sirius. Dostupné z: <http://www.nadacesirius.cz/soubory/zaverecne-zpravy/Zaverecna-zprava-z-vyzkumu-primarni-prevence-ohrozeni-rodiny.pdf>
- Možný, I. a kol. 2004. *Mezigenerační solidarita. Výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita.“* Brno: VÚPSV.
- MPSV. 2017. *Díky projektu MPSV může obědvat už 10 tisíc dětí*. Tisková zpráva. 27. 6. 2017. Praha: MPSV. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/30836/Diky_projektu_MPSV_muze_obedvat_uz_10_tisic_deti.pdf
- MŠMT. 2016. *Vývojová ročenka školství 2005/06–2015/16*. Praha: MŠMT. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/vyvojova-rocenka-skolstvi-2005-06-2015-16>
- Palonciová, J., Barvíková, J., Kuchařová, V., Psychlová, K. 2014. *Nové formy denní péče o děti v České republice*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_381.pdf
- Rychtaříková, J. 2008. „Zdraví“, s. 130-155 in: J. Rychtaříková, V. Kuchařová (eds.): *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze a VÚPSV, v. v. i.
- Samec, T. 2015. *Nesnesitelná nejistota nájemního bydlení? Hypoteční úvěry a vliv rodiny na rozhodování na trhu bydlení*. In: Tisková zpráva k tiskové konferenci „Češi na trhu bydlení a jak řešit bytovou nouzi: sociální bydlení jinak.“ konané 24. 11. 2015 v rámci Strategie AV 21. Dostupné z: http://seb.soc.cas.cz/images/tiskovky/socialni_bydleni_2015/tiskova_zprava.pdf
- Statistika MŠMT. <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>
- Svobodová, K. 2006. „Genderové aspekty stárnutí: rodina a péče o seniory.“ *Demografie*, roč. 48, č. 4, s. 256–261.
- Svobodová, K. 2008. „Organizace domácnosti a kvalita partnerství“, s. 89-94 in: J. Rychtaříková, V. Kuchařová (eds.): *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze a VÚPSV, v. v. i.
- Svobodová, K. 2009. „Seniorská generace a její životní situace“, s. 89-106 in: V. Kuchařová, A. Šťastná (eds.): *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- Šatava, J. 2015. *Pracovní aktivita po dosažení důchodového věku: Institucionální pobídky v České republice*. IDEA. CERGE-EI. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_9_Pracovni_aktivita_duchodcu/files/downloads/IDEA_Studie_9_Pracovni_aktivita_duchodcu.pdf

Šatava, J., Janský, P. 2015. *Ekonomické důsledky rozvodu pro oba manžele v České republice: Nákladné rozvody pro ženy či muže?* Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/pri-uradu-vlady/jiri-dienstbier/tiskove-informace/Analyza-ekonomickych-dopadu-rozvodu-na-zeny-a-muze.pdf>

Šindelář, M. 2014. „Sendvičová konstelace a well-being člověka: vhléd do českého terénu.“ *Sociální studia*, č. 3, s. 31-49.

Šťastná, A. 2007. *Rodina a zaměstnání III. Rodiny se školními dětmi*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

Večerník, J., Mysíková, M. 2015. *Chudoba v České republice. Kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Vohlídalová, M. 2010. „Kdo podává žádost o rozvod a jaké jsou příčiny rozpadu partnerských vztahů?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 11, č. 2., s. 48-57.

Datové zdroje

RSF 2016. výběrové šetření Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu. VÚPSV, v. v. i.

SILC 2015. Příjmy a životní podmínky domácností 2015. ČSÚ.

SLDB 2011. Sčítání lidu, domů a bytů 2011. ČSÚ, vybraná data.

Seznam užívaných zkratek

CVVM	Centrum pro výzkum veřejného mínění
ČR	Česká republika
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
ČSÚ	Český statistický úřad
EU (EU-28)	Evropská unie (Evropská unie, 28 zemí)
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR
OSVČ	osoba samostatně výdělečně činná
RSF	výběrové šetření „Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu“
SILC	výběrové šetření „Příjmy a životní podmínky domácností“ (angl. Statistics on Income and Living Conditions)
SLDB	Sčítání lidu, domů a bytů
SŠ	střední škola
VÚPSV	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
ZŠ	základní škola